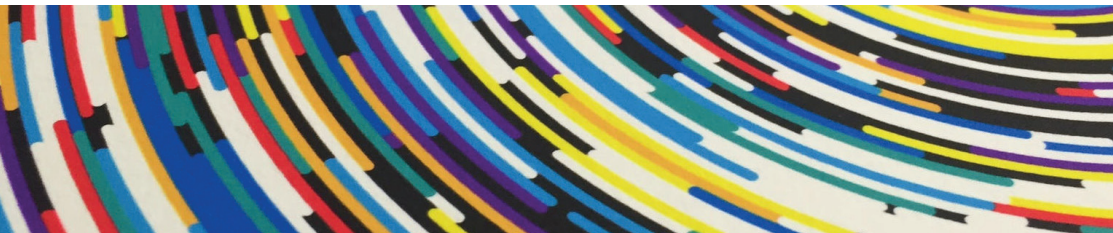

монографія

ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА КОНКУРЕНТО- СПРОМОЖНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

За загальною редакцією
доктора економічних наук Г. Т. Карчевої

УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ»

ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Монографія

*За загальною редакцією
доктора економічних наук Г. Т. Карчевої*

Київ
2016

УДК 336.71(477)
ББК 65.262
Е23

Автори:

Г. Т. Карчева, Т. С. Смовженко, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова, С. В. Міщенко,
І. І. Д'яконова, М. І. Макаренко, А. Ю. Тривайло, І. Б. Охрименко, М. П. Хмара,
І. Я. Карчева, Є. Ю. Мордань, Д. В. Гордєєва, І. М. Льон, І. В. Цистан, К. В. Далгич,
Ю. І. Осечко, В. Ю. Чібісова, С. Ю. Кулик

Рецензенти:

А. Я. Кузнєцова, доктор економічних наук, професор,
перший проректор ДВНЗ «Університет банківської справи»;
Л. О. Примостка, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту банківської діяльності
ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»

*Ухвалено до друку вченою радою
ДВНЗ «Університет банківської справи»
(протокол № 5 від 30 червня 2016 року)*

Карчева Г. Т.

Е23 Ефективність та конкурентоспроможність банківської системи України : монографія д-ра екон. наук / (Г. Т. Карчева, Т. С. Смовженко, В. І. Міщенко та ін.) ; за заг. ред. д-ра екон. наук Г. Т. Карчевої. – Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. – 279 с.
ISBN 978-966-484-274-3

Висвітлено теоретико-методологічні засади забезпечення ефективного функціонування банківської системи в контексті підвищення конкурентоспроможності економіки, охарактеризовано головні фактори посилення дієвості грошово-кредитної політики на основі переходу до монетарного режиму таргетування інфляції й активізації дії каналів монетарного трансмісійного механізму. Узагальнено методи та інструменти підвищення впливу банківської системи на конкурентоспроможність економіки України.

Монографія розрахована на наукових працівників, працівників банків і фінансових установ, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів.

УДК 336.71(477)
ББК 65.262

ISBN 978-966-484-274-3

© Г. Т. Карчева, Т. С. Смовженко,
В. І. Міщенко та ін., 2016
© ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ	9
1.1. Сутність ефективності банківської системи та підходи до її оцінки	10
1.2. Конкурентоспроможність національної економіки і роль банківської системи в її забезпеченні	29
1.3. Міжнародні рейтингові оцінки конкурентоспроможності економіки та банківського сектору	49
1.4. Оцінка конкурентного середовища в банківському секторі	64
Розділ 2. ФАКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ	79
2.1. Підвищення ефективності монетарного трансмісійного механізму та його роль у забезпеченні економічного зростання	80
2.2. Інфляційне таргетування як ефективний інструмент грошово-кредитної політики	107
2.3. Удосконалення управління міжнародними резервами України на основі комплексного оцінювання їх достатності	120
Розділ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ВПЛИВУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ	133
3.1. Удосконалення системи державного регулювання банківської системи	134
3.2. Вплив споживчого кредиту на підвищення конкурентних переваг країни та її розвиток	153

3.3.	Ефективне використання інвестиційного потенціалу банків як передумова розвитку економіки України	172
3.4.	Формування інноваційних кластерів як фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України	183
Розділ 4.	ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	197
4.1.	Інституційний розвиток банківської системи в контексті підвищення її конкурентоспроможності	198
4.2.	Банківські інновації – основа конкурентоспроможності банківського сектору	209
4.3.	Ефективне управління проблемними кредитами як важливий фактор підвищення конкурентоспроможності банківської системи України	231
4.4.	Системний ризик ліквідності та запобігання його виникненню в банківському секторі	243
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	254

ВСТУП

Підвищення ефективності банківської системи України набуває особливої актуальності в умовах макроекономічної та фінансової нестабільності, посилення процесів глобалізації, що вимагає від банків підтримання на високому рівні фінансової стійкості та конкурентоспроможності не лише на внутрішньому ринку, а й на міжнародних фінансових ринках. Проблема підвищення ефективності завжди була і залишається актуальною для банківської системи України, як в умовах її динамічного зростання, так і в період фінансової нестабільності. Це зумовлено особливостями банківської діяльності, що пов'язана з підвищеними внутрішніми і зовнішніми ризиками, а також визначається тією важливою роллю, яку банки виконують у розвитку фінансових і соціально-економічних систем.

Дослідженню питань ефективності та конкурентоспроможності банківської системи присвячено численні роботи зарубіжних учених: Р. Аспінвола, О. Вільямсона, Д. Даймонда, Р. Ейсенбенса, К. Ерроу, Р. Коуза, Б. Кузнецова, О. Лаврушина, Р. Літена, Л. Лукасевича, Д. Мулінекса, П. Роуза, Д. Райта, Дж. Сінкі, О. Уільяма, Й. Шумпетера та відомих вітчизняних науковців: Б. Адамика, М. Алексеєнка, А. Гальчинського, В. Гейця, О. Дзюблюка, І. Д'яконової, І. Івасіва, В. Коваленко, В. Корнеєва, Г. Крамаренко, М. Крупки, А. Кузнецової, В. Лагутіна, І. Лютого, Т. Майорової, В. Міщенко, С. Міщенко, М. Могильницької, С. Науменкової, Л. Примостки, О. Примостки, Б. Пшика, Т. Савлука, Р. Слав'юка, Т. Смовженко, С. Циганова, Н. Шелудько, О. Яременка та багатьох інших. Разом з тим багато питань, пов'язаних із розробленням теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності та конкурентоспроможності банківської системи України, залишаються недостатньо дослідженими.

Незважаючи на численні дослідження проблеми ефективності банківської діяльності, найчастіше вони зводяться до розв'язання проблеми «ризик – прибуток», не приділяючи належної уваги стійкості банківської системи до фінансових шоків та підвищенню її конкурентоспроможності. Дослідження ефективності банківської системи в рамках системного підходу та інституційної теорії дозволяє комплексно

розглядати ефективність у контексті розв'язання проблеми «прибутковість – ліквідність – надійність» з урахуванням поведінки банків на ринку, форм і методів їхньої координації та регулювання, результативності виконання функцій, досягнення поставлених цілей розвитку на інноваційних засадах.

Підвищення конкурентоспроможності економіки України потребує значних фінансових ресурсів. Водночас низька ефективність і надійність банківської системи, високі ризики та недоступність банківських кредитів для реального сектору економіки, низький кредитно-інвестиційний потенціал, нерозвиненість ринкової інфраструктури призводять до низької конкурентоспроможності самої банківської системи та зниження її впливу на конкурентоспроможність національної економіки. Український ринок банківських послуг потребує підтримки конкуренції та запобігання монополізму з метою підвищення ефективності діяльності банків та банківської системи, захисту інтересів вкладників та кредиторів. У зв'язку з цим важливого значення набуває об'єктивна кількісна оцінка конкурентного середовища в банківському секторі з використанням системи методів та інструментів.

На сьогодні гостро постала проблема підвищення ефективності грошово-кредитної політики Національного банку України в частині вдосконалення монетарного трансмісійного механізму, поліпшення управління міжнародними резервами, впровадження інфляційного таргетування як ефективного інструменту реалізації грошово-кредитної політики. Зростання інфляційних процесів, що мають місце останнім часом, суттєво збільшують ризики в діяльності суб'єктів господарювання, породжують і утримують диспропорції суспільного виробництва, впливають на скорочення платоспроможного попиту через зниження реальних доходів населення і, як результат, стримують економічне зростання та соціально-економічний розвиток країни. У зв'язку з цим особливої ваги набуває пошук нових і вдосконалення чинних механізмів реалізації грошово-кредитної політики в контексті впровадження інфляційного таргетування.

З метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності банківської системи важливого значення набуває вдосконалення державного регулювання банківської системи. Необхідність цього зумовлена, насамперед, тим, що взаємодія банків породжує не тільки нові системні властивості та ефекти, а й системні ризики, які потребують

новітніх підходів до їх регулювання. Розглядаючи банківську систему як об'єкт державного регулювання на макрорівні, основну увагу слід приділяти її взаємодії із зовнішнім середовищем з погляду як досягнення цільової функції, так і можливих негативних впливів зовнішнього середовища на банківську систему і своєчасного вжиття адекватних регуляторних впливів.

В Україні значного поширення набув споживчий кредит. Водночас залишаються недостатньо дослідженими питання двоякої природи споживчого кредиту, його впливу на підвищення конкурентних переваг країни та її розвиток. Як і кредит узагалі, споживчий кредит може спричиняти і позитивні, і негативні зрушення в економіці й соціальній сфері. Реалізація його основного призначення тісно пов'язана з ефективним функціонуванням економіки, підвищенням якості життя населення, розвитком людського капіталу. Разом з тим активний розвиток споживчого кредитування може мати й негативний вплив на соціально-економічний розвиток країни і банківської системи, призвести до загострення фінансових криз та соціальної напруги в суспільстві.

Для підвищення конкурентоспроможності банківської системи особливого значення набуває її інституційний розвиток, а також формування сприятливого інституційного середовища на ринку банківських послуг, у частині стимулювання впровадження інновацій, поліпшення діяльності окремих інститутів чи розширення їхніх функцій, створення принципово нових інститутів банківського сектору, що підвищило б його конкурентоспроможність і сприяло б економічному розвитку країни.

Для підвищення конкурентоспроможності та ефективності банківської системи України важливого значення набуває активне впровадження банківських інновацій, які дозволяють банкам збільшити обсяги високотехнологічних банківських послуг і отримати додаткові доходи. Однак у більшості українських банків процес управління інноваційною діяльністю зорієнтований на вирішення поточних завдань, а якість управління не відповідає міжнародному рівню та загальнонаціональним потребам розвитку банківської системи – забезпечення стабільної діяльності банків та посилення їхнього впливу на інноваційні процеси в економіці.

В умовах інформаційної економіки банківські інновації, що базуються на інформаційно-комунікаційних технологіях, є основою

ефективного функціонування, конкурентоспроможності та розвитку банківської системи. Банки повинні постійно впроваджувати нові стратегії розвитку і просування продуктів і послуг на ринку з урахуванням потреб клієнтів. У зв'язку з цим важливого значення набуває реалізація концепцій «Банк 2.0» і «Банк 3.0», відповідно до яких головними рисами банку майбутнього є активна взаємодія з клієнтами, орієнтація на розвиток високотехнологічних продуктів і послуг, інноваційна інтернет-спрямованість, орієнтація на мобільні технології та інтеграція із соціальними медіа.

Монографічне дослідження виконано авторським колективом науковців кафедри економіки та управління ДВНЗ «Університет банківської справи» за загальною редакцією доктора економічних наук, завідувача кафедри Г. Т. Карчевої. Автори сподіваються, що монографія буде корисною науковцям, що працюють у фінансовій сфері, професійним банкірам, а також аспірантам і студентам, що спеціалізуються у сфері банківської справи та фінансів. Авторами окремих розділів монографії є: доктор економічних наук, доцент Г. Т. Карчева (вступ, розділ 1, 2.2), доктор економічних наук, професор Т. С. Смовженко (1.1, 1.2), доктор економічних наук, професор В. І. Міщенко (2.1), доктор економічних наук, професор С. В. Науменкова (2.1), доктор економічних наук, доцент С. В. Міщенко (2.1), доктор економічних наук, професор І. І. Д'яконова (3.1), доктор економічних наук, професор М. І. Макаренко (2.3), кандидат економічних наук, доцент І. Б. Охрименко (3.2), кандидат економічних наук, доцент М. П. Хмара (3.4), кандидат економічних наук, доцент А. Ю. Тривайло (2.2), кандидат економічних наук, ст. викладач Є. Ю. Мордань (3.1), кандидат економічних наук І. Я. Карчева (4.2), ст. викладач Д. В. Гордєєва (2.3), аспіранти І. М. Льон (2.1), І. В. Цистан (3.3), К. В. Далгич (4.1), Ю. І. Осечко (4.3), В. Ю. Чібісова (4.4), фахівець С. В. Кулик (2.2).

РОЗДІЛ 1

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОСТІ
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ
В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ЕКОНОМІКИ**

1.1. Сутність ефективності банківської системи та підходи до її оцінки

В умовах турбулентності та загрози фінансовій стабільності, загострення потреби фінансових ресурсів виникає необхідність удосконалення підходів до розкриття сутності ефективності банківської системи та її оцінки з урахуванням впливу банківської системи на розвиток і конкурентоспроможність економіки. Функціонування будь-якої системи, включаючи банківську систему та економіку загалом, спрямоване на підвищення ефективності діяльності та забезпечення стабільного розвитку. Неefективна банківська система, яка не забезпечує належного виконання платіжної, посередницької та інших функцій, не сприяє підвищенню конкурентоспроможності економіки країни. Зниження ефективності діяльності на макрорівні є однією з основних причин появи депресивних явищ в економіці та виникнення криз. Для банків низький рівень ефективності діяльності свідчить про обмежені можливості розвитку, низькі конкурентні переваги, підвищену чутливість до ринкових ризиків, неefективне управління активами і пасивами, що може призвести до серйозних проблем у діяльності банків, а без своєчасного вживання необхідних заходів – до банкрутства. Отже, діяльність банків завжди має характеризуватися достатнім рівнем ефективності, який банкам дедалі складніше забезпечити в умовах високої конкуренції.

Проблема підвищення ефективності банківських систем набуває особливої актуальності в умовах посилення процесів глобалізації, що вимагає від банків підтримання на високому рівні фінансової стійкості та конкурентоспроможності не тільки на внутрішньому ринку, а й на міжнародних фінансових ринках, неодмінною умовою при цьому є висока рентабельність діяльності.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [1] банк – це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесено до Державного реєстру банків. Тобто дається визначення банку з юридичного погляду, тоді як відповідно до економічного підходу банк треба розглядати як інститут, що здійснює регулювання грошового (платіжного) обороту в готівковій та безготівковій формі, діяльність якого пов'язана з його комерційними інтересами та інтересами суспільства.

Зауважимо, що в законах України «Про банки і банківську діяльність» [1] та «Про Національний банк України» [2] відсутні вимоги щодо забезпечення ефективної діяльності банків та банківської системи.

Традиційно ефективність діяльності банків пов'язують із прибутковістю [3] та оцінюють за допомогою таких показників, як-от рентабельність активів, рентабельність капіталу, чиста процентна маржа, чистий спред тощо. Підвищення прибутковості діяльності завжди буде пріоритетним завданням для банків у всьому світі. Вважається, що процес фінансової глобалізації і формування «світової банківської індустрії» сприятимуть стандартизації національних банківських систем і появи єдиної, домінантної моделі банку. Так, французький банкір Х. де Кармуа вважає, що такою моделлю стане банк, який орієнтується виключно на максимізацію доходів акціонерів, тобто «банк-дивіденд» (*banque-dividende*), головним стратегічним завданням якого є захоплення найбільш прибуткових сегментів банківського ринку, при цьому оптимізація розмірів банку та концентрація діяльності дозволять у довгостроковій перспективі забезпечити високий рівень рентабельності капіталу (*ROE*) до 15–20% [4, с. 42–43]. Зауважимо, що експансія в Україну іноземних банків західних країн, яка спостерігалася до фінансової кризи 2008–2009 рр., мала подібні цілі – захоплення найприбутковіших сегментів банківського ринку.

Є й інші думки. Зокрема, стверджується, що концентрація забезпечує компаніям домінантне становище на ринку й економію на масштабах, однак не може бути застосована до банків через специфіку їхньої діяльності [4]. Принцип економії на масштабах не слід поширювати на всі види банківської діяльності, оскільки багато банківських продуктів і послуг не варто аналізувати з погляду витрат. Банки можуть підвищувати прибутковість за рахунок розширення клієнтури чи диверсифікації своєї діяльності ефективніше, ніж через збільшення розмірів. Про це свідчить успішна робота і висока прибутковість багатьох середніх банків у Західній Європі. Тому в структурі банківської системи мають бути різні банки, які характеризуються прибутковою та ефективною діяльністю, що сприятиме підвищенню фінансової стабільності та ефективності банківської системи.

Загалом можна погодитися, що оцінка поточної прибутковості діяльності окремого банку є основним показником оцінки результативності їхньої діяльності, який необхідно доповнити ще певними

показниками за окремими складовими діяльності. Водночас постає питання, чи достатньо цих показників, щоб об'єктивно оцінити ефективність діяльності банків з урахуванням результативності виконання покладених на них функцій та досягнення поставлених цілей з огляду на критерії фінансової стабільності та конкурентоспроможності. Наскільки зазначені інструменти взагалі відповідають сучасним підходам теорії і практики до оцінки ефективності діяльності банків?

Оскільки банківська діяльність є специфічною сферою послуг, що має забезпечити ефективний перерозподіл фінансових ресурсів між окремими суб'єктами господарської діяльності, видами діяльності, регіонами і яка, на відміну від суб'єктів господарювання, пов'язана з підвищеними ризиками і базується в основному на запозичених, а не власних коштах, то зрозуміло, що використання загальноприйнятих підходів і методик для оцінки ефективності діяльності окремих банків і банківських систем має свої особливості.

Але перш ніж перейти до оцінки ефективності, необхідно визначитися з поняттям «ефективність банківської системи». В економічній літературі досить широко розглядається поняття «ефективність», дискусії не припиняються, наводяться загальні й більш конкретні його визначення, пропонуються різні підходи та методи оцінки економічної ефективності. Більшість із них у кількісному аспекті економічну ефективність розглядають як міру результативності функціонування відповідних економічних систем [3].

У менеджменті поняття економічної ефективності найчастіше пов'язується з концепцією майбутніх грошових потоків та їхнім дисконтуванням до теперішньої вартості [4]. Не заперечуючи такого підходу, зазначимо, що наведене визначення можна використовувати при оцінці ефективності вкладення інвестицій при створенні банку, відкритті нових філій / відділень, упровадженні нових технологій, банківських продуктів і послуг.

Узагальнення наявних трактувань економічної ефективності показало, що це поняття науковці розглядають у різних аспектах: як здатність досягати поставлених цілей (*effectiveness*) [5, с. 39]; як оптимальне співвідношення витрачених ресурсів і отриманих результатів (результативно-витратний підхід) (*efficiency*) [6, с. 171–173]; як результативність виконання функцій; як індикатор загального стану банківської системи.

Найпоширенішим серед економістів є трактування економічної ефективності як співвідношення результатів і витрат або інвестицій, так званий результативно-витратний підхід [5; 6], суть якого полягає в оцінці результативності використання всіх ресурсів, включаючи інформаційні. Таке визначення за своєю суттю наближено до тлумачення терміна «комерційна ефективність». Конкретизуючи результативно-витратний підхід, пропонується оцінювати ефективність функціонування будь-якої економічної системи за такими напрямками [6; 7]: як швидко система досягає поставленої цілі; ефективність, з якою система перетворює витрати на доходи (так званий результативно-витратний підхід).

Незважаючи на тісний взаємозв'язок цих двох напрямів, на практиці найбільший інтерес представляє другий з них. Керівництво завжди зацікавлене в отриманні інтегральної оцінки результатів перетворення витрат на доходи, що виражена комплексними показниками, зручними для порівняння, які характеризують ефективність діяльності за її відповідністю стратегічним цілям бізнесу.

Досить поширеним у науковій літературі є використання поняття *performance*, що означає загальний стан організації, включаючи як фінансові, так і нефінансові параметри, що характеризують досягнутий рівень розвитку та перспективи [8]. За такого підходу ефективність трактується як загальний фінансовий стан банківської системи. Вважаємо, що саме такого підходу слід дотримуватися, розглядаючи ефективність банківської системи в контексті поліпшення її фінансового стану загалом, підвищення конкурентоспроможності та стабільності.

Комплексна оцінка економічної ефективності ґрунтується на синтезі різних підходів, з огляду на те, що ефективність – це якісна характеристика результативності діяльності та використання ресурсів, досягнення поставлених цілей за наявних обмежень, індикатор загального стану та розвитку банківської системи. Ефективність банківської системи дедалі складніше забезпечити в умовах високої конкуренції та посилення процесів глобалізації, що вимагає підтримання фінансової стійкості та конкурентоспроможності не тільки на внутрішньому ринку, а й на міжнародних фінансових ринках.

У сучасних умовах оцінка ефективності банківської системи не може обмежуватися кількісними показниками результативності її функціонування та розвитку. Вона має передбачати розгляд ефективності банківської системи та її конкурентоспроможності у взаємозв'язку з

якісними показниками, які мають оцінювати як внутрішню складову, так і вплив банківської системи як складної відкритої еволюціонуючої системи на розвиток економіки, благополуччя суспільства та рівень життя населення. Тобто ефективність банківської системи пов'язана з макроекономічною ефективністю. Л. Канторович вважав, що макроекономічна ефективність визначається розвитком народного господарства відповідно до завдань і потреб суспільства. Іншими словами, ефективність – це міра відповідності результатів виробництва суспільним цілям [9]. Такий підхід співзвучний результативно-витратному підходу.

Залежно від соціально-економічного змісту виокремлюють комерційну та суспільну ефективність, яка пов'язана з вирішенням державних завдань [5], або екзогенну та ендогенну ефективність [3]. Отже, ефективність банківської діяльності має оцінюватися як з макроекономічної позиції, так і з позиції окремих банків і банківської системи. На сьогодні банки зосереджені на максимізації прибутку, що не дозволяє об'єктивно оцінити вплив їхньої діяльності на розвиток економіки [10; 11] і є однією з причин низької ефективності функціонування банків та банківської системи.

Комплексна оцінка економічної ефективності функціонування та розвитку банківської системи має ґрунтуватися на принципах системного аналізу та використанні різних підходів і методів оцінювання з урахуванням особливостей банківської діяльності та соціально-економічного змісту ефективності.

Найбільш поширеним методом оцінки ефективності є використання ключових показників ефективності (КПІ) [12, с. 37], які формуються відповідно до моделі збалансованої системи показників (BSC-моделі) так, щоб набір показників відображав усі сторони функціонування та розвитку банківської системи з урахуванням її позитивного впливу на розвиток та конкурентоспроможність економіки. Пол Р. Нівен пропонує такі критерії відбору КПІ: зв'язок зі стратегією; можливість кількісного виміру, доступність, дохідність, збалансованість, релевантність, можливість визначення узагальненого показника [13].

Заслуговують на увагу й інші підходи до визначення ефективності, зокрема ті, що ґрунтуються на теоріях [14]:

- трудовій, відповідно до якої критерієм ефективності може виступати показник продуктивності праці;
- граничної ефективності;

- ефективності компонентів праці;
- загальної рівноваги, так званого поняття ефективності за Парето, та інших теоріях.

У контексті зростання ролі людського капіталу в розвитку суспільства варто спинитися на теоремі про рентабельність компонентів праці [6, с. 166–181], відповідно до якої будь-який трудовий процес включає три компоненти: регламентований (α -праця), новаційний (β -праця) і духовний (γ -праця). Регламентований трудовий процес, або α -праця, – це вид трудової діяльності, за якої працівник повинен діяти у строгій відповідності із заданою технологією (інструкцією) і не має об'єктивних можливостей змінити її. Для банківської діяльності цей вид трудової діяльності відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки невиконання банківськими працівниками вимог інструкцій, норм банківського законодавства може призвести до зростання операційного, кредитного та інших ризиків, спричинити значні втрати і призвести до загрози втрати платоспроможності банку.

Новаційний, творчий процес, або β -праця, – це вид діяльності, який сьогодні набуває особливого значення. Зростання β -праці проявляється у створенні нових видів продукції та послуг, удосконаленні технологій. Для банківської системи зростання β -компоненти відіграє надзвичайно важливу роль, за якої можливо забезпечити збільшення обсягів діяльності та поліпшення результатних показників, високу конкурентоспроможність.

Духовна, або γ -праця, пов'язана з діяльністю, метою якої є вплив на моральні основи людського існування. Цей вид праці може бути або позитивною, або негативною, тобто орієнтованою на посилення волевоності, нетерпимості. Позитивна γ -праця створює етичні і правові умови для зростання ефективності банківської діяльності. Негативна γ -праця призводить до деградації людини, соціальних відносин, погіршення показників ефективності внаслідок втрат від обману, шахрайства, крадіжок і т. ін.

Відповідно до теореми про рентабельність компонентів праці за незмінної або зменшеної тривалості робочого дня і року добробут населення можливий тільки за рахунок результатів β -праці і позитивної γ -праці. У контексті забезпечення ефективності та конкурентоспроможності банківських систем в умовах скорочення чисельності працюючих надзвичайно важливого значення набуває зростання β -компоненти,

пов'язаної з упровадженням інновацій, та γ -компоненти, пов'язаної з моральними основами розвитку людського капіталу.

Щодо ефективності за Парето, то полеміка не припиняється. Відповідно до цієї теорії економічна ефективність має місце в тому разі, якщо неможливо змінити розподіл ресурсів так, коли один із суб'єктів поліпшить своє становище, а інший не погіршить [15]. Концепція Парето-ефективності використовується при аналізі загальної і часткової рівноваги на абсолютно конкурентних ринках за використання загальновідомих, досить нереалістичних передумов (відсутність зовнішніх ефектів, бар'єрів для входу і виходу капіталу, постійна віддача від масштабу). Критиці концепції Парето-ефективності присвячено багато публікацій, де наводяться ситуації, коли при дотриманні Парето-ефективності мають місце несправедливі рівноваги. Критики Парето-ефективності вважають, що між ефективністю і справедливістю існує певний конфлікт (*trade-off*) [16], а І. ван Ставерен [15] доводить, що найбільш реалістичним критерієм ефективності є мінімізація втрат від нераціонального використання ресурсів, яка базується на ендогенному взаємозв'язку між ефективністю і справедливістю. Така справедливість щодо ресурсів сприяє їх накопиченню і зростанню продуктивності. Цей механізм побічно лежить в основі ідей зростання віддачі від масштабів і ендогенного економічного зростання.

Введений В. Парето термін «ефективність» в авторській інтерпретації передбачав реалізацію принципу узгодженого оптимуму як вищого вияву принципу справедливості. Разом із тим, як зазначає лауреат Нобелівської премії в галузі економіки Амартія Сен [17, с. 53–54], стан суспільства за Парето може бути оптимальним, однак одні можуть перебувати в крайній бідності, а інші купатися в розкошах. Б. Кузнецов відзначає, що справедливість за Парето на ринку трансформується в соціальну несправедливість на побутовому і класовому рівнях у реальному житті [18].

Уважається, що апроксимація границі Парето є класичною задачею дослідження операцій і має велике практичне значення, особливо у фінансовій та банківській діяльності, оскільки на використанні інформації про границю Парето побудовані ефективні методи підтримки прийняття рішень за наявності кількох критеріїв оптимізації. Визначення множини оптимальних за Парето кредитних портфелів може служити вирішальним чинником для керівництва банку при виборі компро-

місного портфеля, який би якнайкраще задовольняв кілька критеріїв (наприклад, ризик, прибутковість, ліквідність, диверсифікація тощо). Оптимальні за Парето розв'язання (портфелі) саме визначають загальний (компромісний) підхід.

Крім Парето-ефективності, зарубіжні вчені (Х. Лібенштайн, С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шалензі та інші) виділяють ефективність Kaldor-Nicks, X -ефективність, ефективність алокативну, дистрибутивну, динамічну, продуктивну, розподільну, оптимізацію функції соціального забезпечення, корисну максимізацію.

Так, за X -ефективності функціонування банку вважається ефективним, якщо за наявних ресурсів і найкращих із доступних технологій надано максимально можливий обсяг банківських послуг. На відміну від класичної концепції алокативної (розподільної) ефективності, X -ефективність розглядає умови, коли ресурси не перерозподіляються в системі. X -ефективність не враховує можливості якнайкращого використання цих ресурсів в інших сферах діяльності. При використанні X -ефективності після визначення рівня граничних витрат, використовуючи функцію регресії (1.1), розраховують щорічні індекси ефективності банків [19, с. 105]:

$$TC = \Sigma(INPUTS) + \Sigma(OUTPUTS) + e, \quad (1.1)$$

де TC – загальні витрати, обчислені як сума процентних, комісійних витрат і загальноадміністративних витрат, включаючи інші операційні витрати; e – випадкова похибка.

До рівняння регресії включено три такі незалежні змінні: ціна залучених коштів, ціна праці та ціна розвитку. Ціна залучених коштів (вартість процентних зобов'язань) визначається як відношення процентних витрат до середньої суми процентних зобов'язань, ціна праці – відношення витрат на утримання персоналу до середньоспискової чисельності працівників, а ціна розвитку – це відношення загальних адміністративних витрат, включаючи інші операційні витрати, до середньої балансової вартості основних засобів та нематеріальних активів. Індекси ефективності обчислюються як різниця між граничними витратами і загальною сумою здійснених витрат.

З метою більш об'єктивної оцінки ефективності діяльності банків пропонуємо до регресійної моделі (1.1) включити так звану ціну

фінансової стійкості, що визначається витратами банків на покриття ризиків за активними операціями, а саме – витратами на формування резервів на відшкодування можливих втрат за активними операціями до чистих активів.

Як бачимо, незважаючи на численні дослідження проблеми економічної ефективності, в літературі висловлюються різні трактування щодо змісту економічної ефективності, критеріїв і показників її оцінки, найчастіше вони зводяться до співвідношення «результати – витрати ресурсів» з урахуванням досягнення поставленої мети за певний проміжок часу. Узагальнення публікацій на тему ефективності свідчить, що більшість із них присвячена пошуку інтегральних показників ефективності різних рівнів і об'єктів за традиційного підходу до економічних відносин.

По-новому розглянути поняття ефективності дозволяє розуміння того, що в реальній економіці суттєву роль відіграють невизначеність, влада і певні інститути. В таких недосконалих умовах пропонується відмовитися від статичного критерію оцінки ефективності (оцінки рівноваги) і перейти до динамічного критерію – оцінити втрати від марнотратства в економічному процесі [20]. Зокрема, було б цікаво за допомогою оцінки втрат визначити ефективність подолання останньої фінансової кризи. Зазначимо, що витрати країн Євросоюзу на подолання банківської кризи 2007–2008 років становили 12% ВВП.

Останнім часом дедалі більшої популярності набуває теорія трансакційних витрат (англ. – *transaction cost theory*), авторами котрої є відомі вчені Р. Коуз, К. Ерроу, О. Уільям та інші. В основі цієї теорії лежить припущення, що будь-яка дія в економічному контексті насамперед пов'язана з витратами. Встановлена залежність трансакційних витрат від специфічних інвестицій і ризику. Наприклад, вважається, що трансакції з високим ризиком вигідніше проводити в умовах ієрархічних структур, тоді як менш ризиковані операції можуть бути ефективно проведені в ринкових умовах [21]. На підставі розрахунків було доведено залежність рівня трансакційних витрат від масштабів діяльності банків для банківської системи України. Найнижчий рівень трансакційних витрат характерний для найбільших банків I групи.

На сьогодні не вироблено єдиного погляду щодо визначення та виміру трансакційних витрат. Ми дотримуємося позиції К. Ерроу, викладеної в його книзі «Можливості і межі ринку як механізму розподілу

ресурсів». Він визначає трансакційні витрати як витрати експлуатації економічної системи (в нашому випадку – банківської системи) і робить висновок, що чим ближча економіка до моделі загальної рівноваги Вальраса, тим нижчий рівень трансакційних витрат, і навпаки. При цьому існує прямиий зв'язок між складністю системи і рівнем трансакційних витрат: чим складніша система, що перебуває в стані нерівноваги, тим вищий рівень трансакційних витрат на забезпечення її функціонування [22, с. 339].

Дж. Сінкі [23], підходячи комплексно до поняття ефективності, пропонує оцінювати ефективність банківської діяльності за трьома напрямками. Поряд з оцінкою ефективності витрат (операційна ефективність), що ґрунтується на теорії трансакційних витрат, згідно з якою банківська система є ефективною з погляду витрат, якщо дозволяє мінімізувати вартість трансакцій або вартість проведення фінансових операцій, пропонує оцінювати ефективність розміщення ресурсів та цінову ефективність (інформаційну). Ефективність розміщення ресурсів пов'язана з вкладенням залучених та запозичених коштів у найбільш прибуткові інвестиційні проекти, тобто характеризує результативність виконання посередницької функції.

Цінова ефективність (інформаційна) означає спроможність котировок відображати реальну ринкову ціну, зокрема об'єктивно висвітлювати ринкову капіталізацію банків, їхні вкладення в цінні папери, що дозволяє інвесторам приймати обґрунтовані рішення, оскільки ринкові ціни служать індикаторами привабливості фінансових інструментів. Цінова ефективність і ефективність витрат виступають необхідною умовою ефективності розміщення.

З погляду ефективності банківської системи, важливого значення набувають не лише відносини в системі, від яких залежать трансакційні витрати і які впливають на ефективність витрат (ендогенна ефективність), а й життєздатність та ефективність взаємодії банківської системи із зовнішніми системами, перш за все з макроекономічною системою (екзогенна ефективність).

Зауважимо, що в сучасних економіках фінансові посередники дедалі більше покладаються на інфраструктурні системи – платіжні системи, ринок цінних паперів, валютний ринок, так звану цінову ефективність. Ми дотримуємося позиції, що ефективність операцій фінансових посередників має відображати не лише операційну ефективність кожної

конкретної посередницької одиниці, а й загалом ефективність системи, в якій (або завдяки якій) вони функціонують. Це означає, що ефективність діяльності банку відображає як внутрішню ефективність самого банку, так і ефективність банківської системи загалом, а остання відображає власну ефективність і макроекономічну ефективність. Іншими словами, за всіх інших рівних умов будь-які за розмірами фінансові посередники, функціонуючи в рамках більшої національної фінансової системи, здатні використовувати ресурси ефективніше, ніж якби вони функціонували в межах невеликої системи. Тому окремі фінансові посередники отримують більші прибутки від функціонування в рамках великої системи, і це означає, що посередники в малих фінансових системах несуть певні економічні витрати від невеликих масштабів середовища, в якому вони функціонують, а тому мають нижчу ефективність функціонування.

Пояснення цього полягає в тому, що посередники в невеликих фінансових системах стикаються з більш серйозними проблемами в досягненні ринкової життєздатності, ніж посередницькі фірми, що функціонують у більших системах. А це означає, що доступ споживачів до фінансових послуг у невеликих фінансових системах регулярно обходитиметься їм набагато дорожче – доти, доки держава не почне проводити політику, спрямовану на розширення цього доступу. На колосальних статистичних даних було доведено, що ефективність банківської діяльності тим вища, чим більші фінансові системи, в рамках яких функціонують банки. Було доведено гіпотезу про те, що великі та більш ефективні фінансові системи сприяють підвищенню конкурентоспроможності та ефективності в управлінні ризиками і в інформуванні ринків щодо своєї репутації. Ця гіпотеза також пояснює збільшення прибутків, що отримують фінансові інфраструктурні системи (як-от платіжні системи, ринки цінних паперів і регульовальні системи) – вони зумовлені економією на масштабах банківської діяльності і зовнішніми мережевими ефектами, а також їхнім впливом. Оскільки банки досить сильно інтегровані в ці системи, то вважається, що їхня операційна ефективність тією чи іншою мірою відображає ефективність зазначених вище систем загалом. Результати ж проведеного дослідження на основі репрезентативних статистичних даних про банківські системи різних країн підводять до такого висновку [24]:

- банки, що функціонують у більших фінансових системах, мають порівняно нижчі операційні витрати, більші можливості

для поглинання ризиків і кращі перспективи щодо інформування ринку про свою репутацію порівняно з банками, що функціонують в умовах малих банківських систем;

- більші та ефективніші банківські системи дозволяють банкам економити на ресурсах, необхідних для управління вищими ризиками, характерними для більших обсягів операційної діяльності;
- вплив технологічного процесу на показники витрат і ефективність більший у банках, що функціонують у великих системах;
- невеликі банки у великих системах є більш ефективними і менш витратними порівняно з невеликими банками в малих системах;
- мінімальний розмір фінансово стійкого життєздатного банку зменшується зі збільшенням розмірів фінансової системи, у якій він функціонує.

У результаті сильніша конкуренція (або менша ринкова концентрація) можуть певною мірою трансформуватися в більшу економію на масштабах діяльності для окремих банків тільки в системах, що перевищують певний граничний рівень. *При цьому неодмінною умовою створення великих банківських систем є наявність потужної соціально-економічної системи, основною складовою якої є банківська система.* Постає питання: чи досягла такого рівня банківська система України? Певно що ні, вона залишається малою, її активи на 01.08.2016 становили 63,8 млрд дол. США [58], тоді як активи найбільшого банку Великої Британії HSBC – 2,3 трлн дол., тобто перевищують у 35 разів.

Зауважимо, що чим ефективнішою є діяльність банківської системи, тим більше вона вдосконалюється завдяки впровадженню інновацій і посиленню конкуренції, і тим більшою мірою структура і функції банківської системи відповідають поставленим цілям і завданням.

У сучасних умовах учені дедалі більше пропонують використовувати як концептуальну основу для оцінки ефективності принципи системного аналізу, за якого оцінка ефективності банківської діяльності здійснюється на основі аналізу співвідношення «прибуток – ліквідність – ризик», використанні декомпозиційного аналізу рентабельності капіталу (ROE) і рентабельності активів (ROA) [25].

Традиційно розгляд ефективності діяльності банків та банківської системи ґрунтується на оцінці ефективності її окремих складових активно-пасивних операцій та видів наданих послуг, зокрема таких: ефективність кредитного портфеля, депозитної політики,

ризик-менеджменту, управління ліквідністю та капіталом, ефективність управління банком тощо. Так, Н. Валенцева для оцінки ефективності депозитної політики банків пропонує використовувати такі групи коефіцієнтів: ефективності, ризику, стабільності, конкурентоспроможності, зміни клієнтської бази, диверсифікації [26, с. 19]. Л. Примостка для оцінки ефективності управління кредитним портфелем пропонує використовувати коефіцієнт (1.2) [27, с. 132]:

$$kC = \frac{d - r_0}{IR}, \quad (1.2)$$

де kC – коефіцієнт ефективності управління кредитним портфелем; d – дохідність портфеля; r_0 – ставка без ризику; IR – показник ризику кредитного портфеля.

Зазначимо, що ефективність банківської діяльності має не лише розв'язувати проблему «ризик – прибуток», а відповідно до системного підходу, який є інтегративною парадигмою наявних підходів до ефективності, «ефективність банківської системи» – це багатокомпонентна, багатоаспектна, багатовимірна системна характеристика, що залежить від багатьох чинників і є результативним показником виконання функцій та досягнення поставлених цілей і завдань розвитку банківської системи за умови забезпечення фінансової стабільності, що ґрунтується на дотриманні фінансової стійкості та динамічної рівноваги, досягненні високої конкурентоспроможності та синергічних ефектів.

Дослідження ефективності банківської системи як системної характеристики та посилення її впливу на конкурентоспроможність економіки передбачає виокремлення таких її компонент:

а) успішне розв'язання конфліктних цілей («забезпечення стабільної прибуткової діяльності – підтримання на достатньому рівні ліквідності – забезпечення надійності (мінімізація ризиків)» («магічний трикутник цілей»);

б) забезпечення когерентних змін у системоутворювальних компонентах;

в) узгодженість інтересів усіх зацікавлених сторін у забезпеченні належного виконання функцій, покладених на банківську систему, стабільного розвитку відповідно до поставлених цілей і високої конкурентоспроможності;

г) забезпечення позитивних змін в усіх компонентах загальної ефективності банківської системи, синтез яких забезпечує загальну ефективність, а саме таких видів ефективності:

- ефективність розміщення ресурсів, ефективність витрат (операційна ефективність), цінова ефективність (інформаційна);

- поточної (комерційної) ефективності функціонування, що ґрунтується на ефективності розміщення ресурсів і ефективності витрат, та стратегічної ефективності (розвитку), що ґрунтується на стратегічній стійкості і визначається досягненням поставлених стратегічних цілей та успішністю виконання завдань, визначених у стратегії розвитку банківської системи, зокрема підвищення вартості банку;

- екзогенної та ендогенної ефективності. Екзогенна ефективність залежить від результативності взаємодії з фінансовою, макроекономічною та іншими системами вищого порядку. Екзогенна ефективність може бути оцінена за допомогою показників регулювання обігу готівкових і безготівкових коштів, впливу банківської системи на розвиток економіки та її конкурентоспроможність, участі банків у реалізації національних проєктів, вирішенні важливих державних завдань. Досягти екзогенної ефективності можливо за наявності ендогенної ефективності, що визначається успішністю досягнення цілей «прибутковість – ліквідність – надійність» та стабільним розвитком банківської системи на інноваційних засадах;

- соціальної ефективності, яка тісно пов'язана з підтримкою банками соціальних цілей розвитку національної економіки. Виділення окремо соціальної ефективності зумовлено тим, що функціонування та розвиток банківської системи стає все більш соціально орієнтованим. З одного боку, населення є основним кредитором банківської системи і споживачем банківських послуг, а тому від його довіри значною мірою залежить стабільність банківської системи та її розвиток і ефективність. З другого боку, банки в значних обсягах кредитують населення, а також об'єкти соціальної інфраструктури і тим самим сприяють підвищенню рівня життя населення. Однак при цьому банки приймають на себе значні ризики, що може негативно позначитися на їхній ефективності через можливі втрати. Крім того, банки кредитують соціальні програми та мають забезпечити надання якісних послуг для всіх верств населення в усіх регіонах країни. При цьому банки повинні постійно дбати про свою репутацію та зміцнення довіри населення

до банків з метою недопущення паніки і виникнення системної кризи. Показниками соціальної ефективності можуть бути ступінь впливу банків на розвиток малого і середнього бізнесу, окремих регіонів, забезпеченість населення банківськими послугами, соціально орієтованими продуктами тощо.

Також при оцінці ефективності діяльності спеціалізованих банків і банків певного кластера, регіону необхідно враховувати їхні специфічні особливості. Так, специфіка оцінки ефективності державних банків розвитку визначається тим, що ризики їхньої діяльності зумовлені суб'єктивними факторами, пов'язаними з неефективним управлінням державною власністю, що пояснюється конфліктом між суспільством (платниками податків) і акціонерами (політиками). Нівелювання потенційних конфліктів має відбуватися на основі правильно вибудованої системи мотивації акціонерів та менеджерів банків.

Компонентну характеристику ефективності банківської системи представлено на *рис. 1.1*.

Зазначимо, що механізми формування синергічних ефектів у банківській системі не обмежуються злиттям і поглинанням банків. З огляду на принцип когерентності, умовою досягнення синергічного ефекту в банківських системах є узгодженість динаміки системоутворювальних параметрів. Через це одним з основних критеріїв досягнення банківською системою синергічного ефекту має бути забезпечення так званої прирідної ефективності, що передбачає пропорційне (збалансоване) зростання системоутворювальних компонентів (капітал, активи, високоліквідні активи, фінансовий результат) і відповідність динаміки якісних параметрів розвитку (рівень капіталізації, ліквідності, прибутковості тощо) приросту банківської системи (активи, капітал, зобов'язання).

$$E_i = TR_i : TS_i, \quad (1.3)$$

$$E = E_1 \cdot E_2 \dots \cdot E_n, \quad (1.4)$$

де E_i – прирідна ефективність банківської системи для i -го періоду; TR_i – приріст якісних параметрів розвитку (рівня капіталізації, ліквідності, прибутковості тощо); TS_i – приріст системоутворювальних параметрів (капітал, активи, високоліквідні активи, фінансовий результат); E – узагальнений показник синергічного ефекту за n періодів.

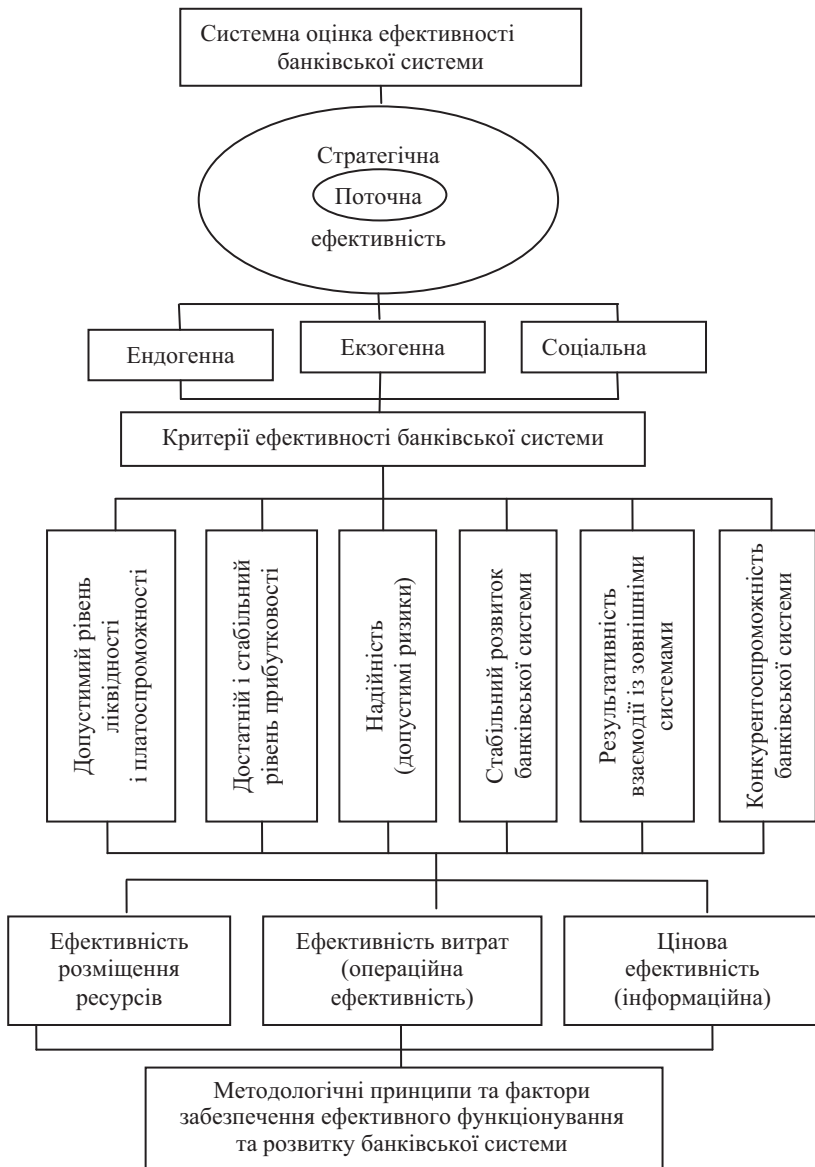

Рис. 1.1. Компонентна характеристика ефективності банківської системи

Джерело: розроблено авторами

Значення показників часткових ефективностей E_i та загальної ефективності $E > 1$ свідчить про досягнення банківською системою прирістної ефективності та синергічного ефекту.

І якщо у функціонуванні банківської системи з'являються дисбаланси в динаміці та структурі системоутворювальних компонентів, негативні зрушення, то це може створити загрозу для її стабільного розвитку. Ефективне функціонування та стабільний розвиток неможливі за високих темпів зростання активів, зобов'язань банків і низьких темпів зростання капіталу, ліквідності, резервів на покриття ризиків, як це спостерігалось в докризовий період. Тобто мали місце явні диспропорції в динаміці системоутворювальних компонентів банківської системи, які свідчили про зниження фінансової стабільності, конкурентоспроможності та ефективності банківської системи.

З огляду на зазначені особливості, ефективність банківської системи передбачає збалансованість її складових у просторі та в динаміці, наявність між ними взаємопов'язаних і взаємоузгоджених пропорцій як у галузевому, так і в територіальному аспектах, а також збереження рівноваги та ефективної взаємодії з фінансовою, макроекономічною системою і зовнішнім світом.

Синергічний ефект у банківській системі може бути як позитивний, так і негативний. Прикладом негативного синергічного ефекту є недовіра до банків, яка супроводжується масовим відпливом коштів клієнтів, що призводить до дисбалансу грошових потоків і втрати банками ліквідності та виникнення банківських криз, як це мало місце у вересні – жовтні 2008 року та у 2014–2015 роках в Україні.

Функціонування кожного банку передбачає віднаходження певного балансу інтересів власників, кредиторів, позичальників, клієнтів, які користуються послугами банку, працівників банку. Оскільки інтереси постійно змінюються, баланс інтересів також не може бути стабільним: клієнтська база постійно змінюється, персонал оновлюється. Крім того, як правило, баланс інтересів не може бути втрачений одномоментно, існує певна інерція, завдяки котрій банк може існувати досить довго навіть після втрати значної ринкової частки або звільнення основних фахівців.

Назагал вважається, що банківська діяльність – це посередництво у трансформації тимчасово вільних коштів у робочі активи за допустимих ризиків – дотриманні обов'язкових економічних нормативів, формуванні на необхідному рівні резервів за активними операціями,

підтриманні рентабельності діяльності на достатньому рівні. Кожний банк з певною ефективністю виконує зазначені функції.

Однак на сьогодні діяльність банків не обмежується посередницькою чи трансформаційною функціями. Вважається, що дослідження, присвячені фінансовому посередництву, до 1980 року ґрунтувалися на двох теоріях [28, с. 20]: неокласичній теорії фірми, що розглядає банк як підприємство, котре максимізує прибуток, і портфельній теорії Г. Марковіца та У. Шарпа, що розглядає банк як інвестора, котрий намагається підтримати таку структуру активів, яка дозволяє банку максимізувати прибуток за умови збереження прийнятної ризику. В обох випадках банк розглядається як однорідна цілісна сукупність, «чорна скринька», як економічний суб'єкт, однією з важливих властивостей котрого є раціональність поведінки.

Останнім часом дедалі більшого поширення при розгляді функцій комерційного банку набуває методологія нової інституційної теорії (НІТ) [29], у рамках котрої банк розглядається як сукупність контрактів, а трансакційні витрати – як важливий елемент сукупних витрат. Система контрактів не є постійною. Щодня хтось укладає нові контракти, розриває старі. При цьому контракти укладають індивіди, які мають обмежену раціональність і схильні до опортуністичної поведінки. Вважається, що такий підхід дає нові можливості для дослідження ролі банків в економіці та оцінки ефективності їхньої діяльності з урахуванням економії трансакційних витрат контрагентів.

Відмовившись від трактування банківської системи як «чорної скриньки», коректно буде відмовитися від оцінки ефективності функціонування банківської системи на основі одного критерію, що отримується на виході, наприклад, на основі отриманого прибутку. Багатогранність інтересів, що перетинаються як в окремому банку, так і в банківській системі, не випадкова, вона зумовлена багатьма цілями. Досягнення синергічного ефекту має передбачатися в місії та стратегічних цілях банків: досягнення узгодженості інтересів усіх зацікавлених сторін щодо функціонування та розвитку банку – держави, акціонерів, позичальників і кредиторів, клієнтів і менеджменту [30].

У рамках синергічного підходу ефективність банківської системи розглядається з позиції вияву характерного для окремих банків синергічного ефекту в новій якості і означає досягнення максимальної узгодженості інтересів [3]:

- власників, метою яких є зростання ринкової вартості банку, отримання очікуваних дивідендів, зміцнення конкурентної позиції і підвищення рейтингу банку;
- клієнтів, метою яких є отримання сучасного рівня послуг за доступною ціною;
- вкладників (кредиторів), метою яких є гарантування вкладів та отримання максимально можливого процентного доходу;
- позичальників, метою яких є доступність кредитів – їх отримання за прийнятною процентною ставкою;
- менеджменту банку, метою якого є забезпечення стабільного функціонування та розвитку банку, отримання оптимального прибутку в межах допустимого ризику, за гідну винагороду.

Це все є проявом синергічного ефекту окремих банків на рівні банківської системи.

Синергічний ефект у рамках інституційного розвитку банківських систем досягається шляхом узгодження цілей діяльності інституційних суб'єктів: на рівні банків в умовах ринкової економіки – це підвищення ринкової вартості, конкурентоспроможності та фінансової стійкості банку; на рівні центрального банку – забезпечення стабільності грошової одиниці, цінової стабільності та стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників і кредиторів, на рівні держави – забезпечення економічного розвитку, стійкого економічного зростання в умовах стратегічних викликів ХХІ століття суспільству та економіці України [31], що передбачає посилення позитивного впливу банківської системи на розвиток реального сектору економіки.

Для досягнення своєї мети держава використовує певні монетарні інструменти: облікова ставка, обов'язкове резервування, операції на відкритому ринку, механізми рефінансування, здійснює регулювання та нагляд за банками, а також використовуючи компенсацію процентних ставок за кредитами, наданими сільськогосподарським підприємствам, бере участь у капіталі при рекапіталізації банків, проводить свою державну політику та забезпечує виконання державних програм через державні банки, виступає гарантом під час кредитування банками важливих для держави об'єктів тощо.

Отже, синергічна ефективність – це результат корпоративних дій у банківській системі, які приводять до зміни якості системи, траєкторії її розвитку. В банківській системі він є наслідком системного синтезу

економічних, організаційних, технологічних, управлінських та інших факторів і дотримання методологічних принципів забезпечення ефективності банківської системи.

Водночас слід зауважити, що в законодавстві та нормативно-правових актах недостатньо уваги приділяється питанням ефективності та конкурентоспроможності банків і банківської системи та їхнього впливу на розвиток економіки. Поняття «ефективність» розглядається в контексті «стійкість» або «надійність» банку, тоді як ефективність – це ширша категорія. Стойкість і надійність банківської системи, достатній рівень капіталізації, ліквідності, прибутковості та мінімальні ризики виступають необхідною умовою ефективності та конкурентоспроможності банківської системи.

1.2. Конкурентоспроможність національної економіки і роль банківської системи в її забезпеченні

Підвищення конкурентоспроможності економіки України потребує значних фінансових ресурсів. Водночас низька ефективність та надійність банківської системи, високі ризики й недоступність банківських кредитів для реального сектору економіки, низький кредитно-інвестиційний потенціал, нерозвиненість ринкової інфраструктури призводять до низької конкурентоспроможності самої банківської системи та зниження її позитивного впливу на конкурентоспроможність національної економіки. Про це свідчать і низькі значення для України Індексу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (*Global Competitiveness Index, GCI*), який визначає здатність економіки зростати в довгостроковій перспективі.

Слід зазначити, що Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, передбачає, що Україна за індексом глобальної конкурентоспроможності, який розраховує Всесвітній економічний форум (WEF), має до 2020 року ввійти до 40 кращих країн світу. У 2015–2016 роках 40-ву позицію в рейтингу WEF займає Азербайджан з індексом 4,5, тоді як за значенням індексу GCI (4,03) Україна щойно на рівні 2006–2007 років.

Отже, для України пріоритетним завданням є обґрунтування напрямів підвищення конкурентоспроможності та завоювання міцних

позицій на міжнародному ринку. При цьому, як зазначає В. Лагутін [32], підвищення конкурентоспроможності економіки України можливе лише за активізації інноваційно-інвестиційної складової розвитку з позитивним впливом на структурні процеси в реальному секторі економіки та розширення «економіки знань», забезпечення динамічного економічного зростання як основи підвищення якості життя населення.

Проблему конкурентоспроможності економіки досліджували багато науковців, а саме: А. Васіна, В. Геєць [31], П. Друкер, Т. Желюк, С. Захарченко, Б. Кваснюк, В. Лагутін, Д. Лук'яненко [33], Я. Миркін, А. Мельник, М. Портер, О. Паценко, В. Романенко, В. Семиноженко та ін. Наукові дослідження переважно стосуються питань з'ясування суті поняття конкурентоспроможності національної економіки, визначення особливостей формування конкурентних переваг країн, рівня конкурентоспроможності національної економіки та факторів, що на неї впливають. Разом з тим не знайшли належного відображення питання щодо створення ефективного механізму підтримання й нарощування конкурентоспроможності країни через підвищення конкурентоспроможності, ефективності та стабільного розвитку банківської системи.

В умовах ринку, що формується, банківський сектор, акумулюючи нові досягнення і технології банківського бізнесу, має бути найбільш прогресивним і життєздатним сектором національної економіки, який би ефективно, якісно та в повному обсязі задовольняв потреби економіки на інвестиційні ресурси, що створить умови для підтримання стійкого економічного зростання в Україні, яке супроводжуватиметься якісними змінами – підвищенням продуктивності праці, конкурентоспроможності кінцевої продукції, рівня життя населення. На сьогодні, як показали дослідження М. Власенка з використанням економіко-статистичних методів, кредити, що їх надають банки секторам економіки, є факторами екстенсивного зростання, не маючи при цьому якогось значного впливу на інтенсивний розвиток економіки [34, с. 68].

Конкурентоспроможність – складне, багаторівневе та різноаспектне поняття, що не має однозначного тлумачення і передбачає розгляд його на рівні конкурентоспроможності націй, держави, національної економіки, регіону, конкретної галузі, фірми, продукту / послуги. Згідно з визначенням фахівців ОЕСР, національна конкурентоспроможність – це здатність економіки за умов вільних та прозорих ринкових відносин виробляти товари і послуги, які відповідають вимогам міжнародних рин-

ків, і одночасно підтримувати та підвищувати протягом тривалого часу реальні доходи свого населення [35], процвітання свого народу [36].

Серед вітчизняних науковців заслуговує на увагу трактування конкурентоспроможності національної економіки як зумовлене економічними, соціальними і політичними факторами стійке становище країни або її продуцента на зовнішніх ринках; здатність країни в умовах соціально орієнтованої економіки виробляти товари і послуги, що відповідають чинним міжнародним стандартам; спроможність держави забезпечувати соціально-економічну оптимальність за будь-якого впливу внутрішніх і зовнішніх факторів і на цій основі підвищувати рівень реальних доходів населення та підтримувати його в довгостроковій перспективі [31, с. 10].

На сьогодні ми не знайдемо єдиних підходів до розкриття сутності конкурентоспроможності. Більшість науковців розглядають конкурентоспроможність національної економіки як здатність економічної системи забезпечувати за будь-якого впливу внутрішніх і зовнішніх чинників соціально-економічну оптимальність, яка виявляється у високому суспільному ефекті. А. Мельник, Т. Попович та інші характеризують конкурентоспроможність економіки з таких трьох позицій: 1) ресурсної (технології, наявність капіталу для інвестування, чисельність і кваліфікація людських ресурсів, наявність природних ресурсів, економіко-географічне положення країни); 2) факторної (динаміка зростання національної економіки, що є базою для зміни позицій країни на світових ринках); 3) рейтингової (інтегральне відображення стану економіки за допомогою системи макропоказників на кшталт експортного потенціалу, рівня цін, рівня життя, валових інвестицій, якості роботи державних інституцій тощо) [37; 38].

Розглядаючи суть економічної конкуренції, науковці виділяють три підходи: поведінковий, структурний і функціональний. Поведінкове трактування конкуренції – це боротьба за покупця шляхом задоволення його потреб, так званий клієнтоорієнтований підхід. Структурне трактування ефективності означає аналіз структури ринку з метою визначення міри свободи продавця і покупця на ринку та способу виходу з нього. Функціональне трактування конкуренції – суперництво старого з новим, з інноваціями, коли приховане стає явним [39, с. 36].

Зазначимо, що сутність поняття «конкурентоспроможність економіки» більшість науковців пов'язують із можливістю збільшувати

реальні доходи населення або з підвищенням ефективності. Як кінцеву мету реалізації механізму ефективної конкуренції та конкурентоспроможності розглядають оптимізацію різних видів економічної ефективності [39, с. 20]:

- алокативної ефективності (ефективності розподілу ресурсів між альтернативними варіантами їх використання);
- виробничої ефективності (оптимізації розміру підприємства, віддачі від використаних ресурсів);
- динамічної ефективності (ефективності галузі як структури, що розвивається, упровадження інновацій, що мінімізують витрати, розвиток стимулів для інвестування).

При цьому ефективною вважається конкуренція, яка через конкурентне середовище товарних ринків здійснює дієвий вплив на підвищення ефективності національного виробництва: ефективності розподілу ресурсів між альтернативними варіантами їх використання, оптимізації рівня продуктивності праці та капіталовіддачі на підприємствах, ефективності інвестицій та інновацій, що забезпечують стимул для економічного розвитку.

Європейська економічна комісія ООН визначила такі умови для досягнення високого рівня конкурентоспроможності країни:

- 1) експортери мають зберігати та збільшувати свою частку на зовнішніх ринках;
- 2) в експорті має постійно зростати частка продукції з високою доданою вартістю та сучасних технологій;
- 3) необхідно збільшувати обсяг експорту країни.

Вважається, що низька конкурентоспроможність економіки України зумовлена макроекономічною нестабільністю (інфляція, високі кредитні ставки, що стримують розвиток бізнесу, неефективне витрачання бюджетних коштів), слабкою здатністю до адаптації нових технологій шляхом залучення прямих іноземних інвестицій, високою корупцією, низькою якістю суспільних інститутів і несприятливим підприємницьким середовищем. Тому реформування інституційного середовища закладає базу для майбутнього розвитку та підвищення конкурентоспроможності економіки [40].

Натомість, як зазначає В. Чубай [41, с. 347], однією з причин низької конкурентоспроможності економіки є відсутність у багатьох підприємств інноваційних стратегій розвитку, що часто є результатом не-

усвідомлення їхнім керівництвом безальтернативності інноваційного типу розвитку.

У забезпеченні конкурентоспроможності економіки та економічного зростання важливу роль відіграє структурна політика. Про це свідчать успіхи більшості країн Заходу, які значною мірою були зумовлені глибинними структурними змінами, що забезпечили динамізм виробництва та конкурентоспроможність їхніх економік.

При створенні високоефективної конкурентоспроможної економіки слід враховувати, що на сьогодні економіка України має деформовану структуру, що зумовлено низкою причин, зокрема успадкуванням від колишнього СРСР неефективної витратної економіки з деформованою структурою, в якій основну частку становили матеріаломісткі, енерговитратні, екологічно небезпечні галузі із застарілими технологіями та надмірною потребою капіталовкладень. Зокрема, як зазначає В. Чубай, вітчизняне машинобудування характеризується: високою трудомісткістю та браком фахівців з науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і кваліфікованих робітників з досвідом роботи у машинобудівному комплексі; високою фондомісткістю виробництва та суттєвим моральним і фізичним зношенням основних фондів; значним відставанням науково-технічного рівня більшості вітчизняних машинобудівних підприємств від конкурентів із США, Японії, а також з економічно розвинутих країн Західної Європи; низькою конкурентоспроможністю більшості видів продукції вітчизняних машинобудівних підприємств та значною наповненістю ринку України імпортною продукцією тощо [41, с. 347].

Утім, за часів існування України як незалежної держави, структурні деформації лише поглибились унаслідок відсутності ефективної структурної політики, збереження інерційного характеру розвитку, витратного виробництва, затягування ринкових реформ, постійного зростання цін на імпортовані енергоносії, вкрай обмежених інвестиційних ресурсів, технологічного відставання тощо. За такої структури економіки та відставання в розвитку інституційної структури Україні складно буде забезпечити конкурентоспроможність економіки.

Досвід країн, які за конкурентоспроможністю в різні часи вийшли на перші позиції у світі, вказує на те, що саме активізація державної політики в напрямі підвищення конкурентоспроможності економіки стала рушійною силою цього процесу [40].

Отже, для підвищення конкурентоспроможності економіки України потрібна ефективна державна політика, державна стратегія, яка б передбачала визначення пріоритетних напрямів (галузей) розвитку і державне інвестування їхнього розвитку та реорганізації, реформування та реструктуризації підприємств, зокрема використовуючи кредити державних та комерційних банків під державні гарантії за доступними процентними ставками.

В Україні було прийнято кілька державних програм, що передбачали підвищення конкурентоспроможності економіки, зокрема Державну програму підвищення конкурентоспроможності національної економіки на 2007–2015 роки, яка мала розв'язати проблему перетворення України на висококонкурентну державу і наблизити її до країн, що входять в інноваційне ядро, забезпечити якісні зміни в економіці з одночасним підвищенням ефективності використання людського, виробничого і природного капіталу та забезпеченням більш високого рівня соціального розвитку.

Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» передбачала побудову сучасної, стійкої, відкритої та конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки, формування професійної та ефективної системи державного управління і, зрештою, – підвищення добробуту українських громадян. Програма охоплювала широкий набір стратегічних перетворень, зокрема створення базових передумов економічного зростання шляхом забезпечення низького рівня інфляції, стабілізації державних фінансів і створення стійкої фінансової системи.

Державна програма активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2013 р. № 187, визначила пріоритетними напрямками реалізації у 2013–2014 роках економічної політики підвищення конкурентоспроможності економіки та поліпшення інвестиційного клімату, підтримку національного товаровиробника та реалізацію політики імпортозаміщення, забезпечення розвитку високотехнологічних секторів економіки, стимулювання перетворень у стратегічних галузях та збільшення обсягу експорту товарів вітчизняного виробництва. Ключовими завданнями уряду мали бути якнайширше залучення інвестицій для створення сучасного виробництва, впровадження нових знань, технологій і принципів управління, підвищення рівня зайнятості. Необхід-

ність модернізації виробництва та структурної перебудови економіки потребує створення умов для акумулювання інвестиційних ресурсів і посилення інвестиційного потенціалу економіки, в забезпеченні якого важливу роль має відігравати банківська система.

Однак реалізація цих програм не дала очікуваного результату, про що свідчить зниження позиції України в рейтингу Індексу глобальної конкурентоспроможності з 69-ї у 2006 році до 79-ї у 2016-му. Структурної перебудови економіки в напрямі підвищення її конкурентоспроможності практично не відбулося, і одна з основних причин – це відсутність системного підходу до формування та реалізації структурної політики, який полягає в економічному обґрунтуванні необхідності відповідних структурних змін і кількісному вимірі цих змін у зазначених структурах та у формуванні відповідних державних регуляторів і механізмів, які б забезпечили здійснення структурних трансформацій у визначеному напрямі. Незважаючи на те, що завдання структурної перебудови та підвищення конкурентоспроможності неодноразово ставилися в урядових програмах, вона, по суті, так і не розпочалась, оскільки не підкріплена ні теоретично, ні організаційно, ні фінансово. У зв'язку з цим має значно посилитись роль і відповідальність держави за проведення структурних перетворень і підвищення конкурентоспроможності економіки. Основою такої політики має бути розроблена урядом довгострокова програма, яка б передбачала визначення цілей і пріоритетів структурної політики з урахуванням загальносвітових тенденцій щодо підвищення конкурентоспроможності економіки та інтеграції у світову економіку, насамперед шляхом інтенсивного використання інформаційних технологій, досягнень науково-технічного прогресу, які забезпечують перехід до економіки високих технологій. Розрахунки свідчать, що розвиток економіки в Україні та структурні зміни, що відбуваються, не відповідають загальносвітовим тенденціям.

Основними цілями структурної політики має бути створення соціально орієнтованої високоефективної конкурентоспроможної ринкової економіки, основу якої становить промисловий комплекс із прогресивною галузевою структурою. Зазначимо, що економічна незалежність держави означає не лише налагодження випуску імпортозаміщуваної продукції, а передусім таку структурну перебудову промислового комплексу, за якої галузева структура промислового комплексу відповідала б критеріям економічної ефективності, мінімально б залежала

від імпорту, була узгоджена зі світовими тенденціями і зоорієнтована на випуск нової енерго- та матеріалоекономної продукції.

У зв'язку з цим невідкладним завданням є перехід до реалізації активної структурної політики, спрямованої на стимулювання високотехнологічних галузей і виробництв, які поряд із потенційною конкурентоздатністю мають значний потенціал випереджального зростання на світових ринках, тобто випереджальний розвиток яких буде в найближчій перспективі визначати перспективи зростання світової економіки.

Відповідно до міжнародної класифікації «технологічності» галузей (за показником НДДКР до умовно-чистої продукції), їх поділяють на такі:

- високотехнологічні: космічна галузь і авіабудування, фармацевтика, виробництво обчислювальної техніки та устаткування, засобів зв'язку, виробництво медичних інструментів;
- відносно високотехнологічні: автомобільна, електротехнічна, хімічна промисловість, загальне машинобудування;
- відносно низькотехнологічні: суднобудування, нафтопереробка та металообробка;
- низькотехнологічні: інша переробна промисловість, деревообробна, харчова, легка і текстильна промисловість [39].

З метою структурної перебудови економіки та підвищення її конкурентоспроможності державна довгострокова програма має передбачати здійснення прогресивних міжгалузевих структурних зрушень у промисловому комплексі України, встановлення оптимального співвідношення між галузями, що сприятиме інтенсивному розвитку промислового комплексу України за інноваційною моделлю за мінімальних витрат трудових, енергетичних, матеріальних ресурсів, основних виробничих фондів і, перш за все, імпортних ресурсів тощо. Зазначене співвідношення можна забезпечити шляхом акумулювання інвестицій на прискореному розвитку пріоритетних галузей, як-от авіакосмічна, біотехнічна, інформаційні і телекомунікаційні послуги, машинобудування, легка, харчова промисловість та інші. Слід додати, що в таких високотехнологічних галузях – авіакосмічній, біотехнологічній, інформаційних і телекомунікаційних послуг, де, як відомо, немає і не може бути повноцінного конкурентного ринку, сподіватись на те, що зростання в цих досить капіталомістких галузях буде забезпечуватись шля-

хом самоорганізації та ринкового саморегулювання, не варто. Навпаки, за пасивної державної структурної політики саме ці галузі не зможуть швидко розвиватися внаслідок неможливості відтворення на сучасній технологічній основі за рахунок внутрішніх резервів. Технологічною базою для активізації космічної індустрії України має стати вітчизняний комплекс науково-дослідних, дослідно-конструкторських організацій і виробничих підприємств, організаційно та економічно сформованих на основі спеціалізованих інноваційних кластерів [42, с. 44].

В авіакосмічній та інших галузях конкуренція розгортається не стільки між окремими фірмами, скільки між національними виробниками, виробничо-технологічними комплексами, в яких приватна ініціатива супроводжується активною державною підтримкою науково-дослідних робіт, з державними інвестиціями і витратами на інфраструктуру, а також завдяки сприянню в отриманні кредитів від банків під державні гарантії та міжнародних кредитів і замовлень, наданню організаційної, технічної допомоги. Це створить сприятливі умови для широкого технічного, виробничого та інвестиційного партнерства [42, с. 45].

У світі практикується залучення приватного сектору до участі в космічних програмах, зокрема міжнародного венчурного капіталу, орієнтованого на комерціалізацію передових технологій. Досвід зарубіжних країн показав, що необхідним компонентом інноваційної системи є венчурне фінансування – механізм фінансування проектів на ранніх стадіях розвитку шляхом прямих інвестицій в малі інноваційні підприємства. Однак використання венчурного капіталу в країнах, у яких формуються ринки, не завжди є ефективним, через незначну кількість інноваційних проектів, що відповідають базовим критеріям венчурних інвесторів, дефіцит кваліфікованих кадрів у венчурних фондах, достатніх джерел венчурного капіталу, низький рівень комерціалізації наукових розробок тощо.

Вважається, що практичний досвід розвитку венчурної інфраструктури в Казахстані за участі держави є досить успішним. З участю держави було створено 10 венчурних фондів. Разом з тим венчурні фонди в основному вкладали інвестиції не в технологічні проекти, а фінансували новостворені компанії, яким потрібно було фінансування бізнесу із зовнішнього джерела [43, с. 172–173].

Здійснення таких структурних перетворень потребує значних інвестицій і має середньо- та довгостроковий характер. А для цього

необхідно реформувати банківську систему, діяльність якої була б орієнтована на підвищення конкурентоспроможності, сталий розвиток економіки, а кредити були б доступні для реального сектору і діяльність банків була стабільною.

При розробленні механізму позитивного впливу банківської системи на формування конкурентоспроможної економіки України та визначенні пріоритетних напрямів кредитування під державні гарантії слід урахувувати вирішення таких основних завдань:

- стимулювання розвитку пріоритетних виробництв і видів продукції, що мають чи можуть отримати конкурентні переваги на світовому ринку і забезпечити реальне зростання експортного потенціалу держави;
- прискорення розвитку ринкової інфраструктури – товарних бірж, транспортних терміналів, банківських і позабанківських фінансово-кредитних установ, сучасних систем зв'язку, ринку інформаційної продукції та послуг, а також їх інтеграцію в міжнародне інформаційне поле;
- створення сприятливого інвестиційного клімату, перехід від споживацької ідеології у використанні ВВП до забезпечення інвестиційного розвитку – підняти рівень нагромадження в економіці, особливо частку інвестицій в основний капітал, стимулювати інноваційний процес для технологічного оновлення, зниження енергоємності, підвищення ефективності й конкурентоспроможності національної економіки.

Державне регулювання має відігравати вирішальну роль у формуванні конкурентоспроможної економіки шляхом запровадження механізму цільового спрямування інвестицій, кредитно-фінансових ресурсів для розвитку найперспективніших підприємств, випуску конкурентоздатної наукоємної з високою доданою вартістю продукції.

Розвинутий фінансовий сектор є необхідною умовою економічного зростання як для індустріально розвинених країн, так і країн, що розвиваються. Хоча в неокласичних моделях економічного зростання не аналізується ролі банківської системи, остання може сприяти зростанню шляхом більш ефективної трансформації заощаджень в інвестиції та шляхом впливу на продуктивність капіталу. Варто зазначити, що на практиці розвинута банківська система може стимулювати зниження

вартості запозичень для суб'єктів господарювання, підвищувати приєвбливість заощаджень для домогосподарств тощо.

Науковці вплив фінансового сектору на економічне зростання розглядають у двох аспектах:

1) оцінки взаємозв'язку розвитку фінансових ринків та економічного зростання, базуючись на емпіричних дослідженнях, побудові економетричних моделей;

2) визначенні ефективності передавального механізму (трансмісійного) від фінансів до економічного розвитку.

Використовуючи дані 77 країн, Р. Левін і Т. Бек установили тісний зв'язок між розвитком фінансових систем та економічним зростанням у країнах, попередньо елімінувавши вплив інших традиційних факторів (доходу на душу населення, освіти, політичної стабільності, ефективності фіскальної та монетарної політики тощо) [44].

Останнім часом опубліковано результати багатьох економетричних досліджень щодо позитивного впливу фінансового сектору на процеси економічного розвитку. Встановлено, що темпи зростання ВВП у розрахунку на душу населення мають тісний прямий кореляційний зв'язок з усіма вибраними для дослідження характеристиками фінансових ринків (включаючи активність і ефективність), крім розмірів фінансового сектору [45].

Цікавими є дослідження Ф. Агіона в рамках теорії ендогенного економічного зростання, який включив до моделі економічного зростання, поряд із технічним прогресом, додаткові фінансові механізми, що пов'язують фінансові ринки з економікою [46]. Говорячи про фінансові ринки, слід зауважити, що в Україні фінансовий ринок є банкоорієнтованим, оскільки на банківські послуги припадає більше ніж 90%.

Економетричні дослідження проводили й інші науковці. Так, аналізуючи канали, за якими зміни на фінансовому ринку передаються в реальний сектор, Т. Бек, Р. Левін, Н. Лоейз показали, що вплив фінансового сектору проявляється не стільки в збільшенні суми заощаджень і більш інтенсивному накопиченні реального капіталу, скільки в підвищенні ефективності використання ресурсів і прискореному зростанні сукупної факторної продуктивності [47].

Р. Реджі і Л. Зінгалес [48] підійшли до зазначеного питання з іншого боку: вони з'ясували, що використання зовнішніх джерел фінансування сприяє збільшенню не стільки середніх розмірів компанії в галузі,

скільки збільшенню кількості фірм. Іншими словами, в галузях, які найбільше потребують інвестицій із фінансових ринків, використання останніх сприяє появі нових компаній і активізації конкуренції та поліпшенню конкурентного середовища. Економетричні дослідження також засвідчили взаємозалежність між інноваційними процесами, освоєнням передових технологій та конкурентними механізмами фінансових ринків. Функціонування фінансових ринків сьогодні є одним із найважливіших факторів активізації конкурентного суперництва та підвищення економічної ефективності.

А. Радигін, Р. Ентов [49, с. 23] зазначають, що ступінь розвиненості фінансових ринків безпосередньо впливає не тільки на норму заощадження, а й на вибір технології, сприяє інтенсифікації досліджень і конструкторських розроблень, розширює сферу інноваційної активності підприємців. Тоді як недостатній розвиток фінансових ринків може збільшувати розрив у темпах економічного зростання між державами-лідерами та країнами, позбавленими можливості використовувати потенціал сучасного науково-технічного прогресу.

Оскільки в Україні банківська система є недостатньо стабільна та капіталізована, то її вплив на економічне зростання дещо менший, ніж у розвинених країнах. Капітал банківської системи України станом на 1 січня 2016 року становив лише 5,2% від номінального ВВП, тоді як стійке й динамічне економічне зростання потребує рівня капіталізації банківської системи не нижче ніж 10% від ВВП. Натомість капітал розвинених банківських систем перевищує 15% ВВП країни.

Однією з основних перешкод позитивного впливу банківської системи на показники економічного зростання в Україні є висока процентна ставка за кредитами, внаслідок чого вони стають недоступними для реального сектору економіки. Зрозуміло, що в умовах високої процентної ставки банківський кредит не відіграє суттєвої ролі в забезпеченні економічного зростання. Висока процентна ставка виконує антиінфляційну функцію в період гіперінфляції або галопуючої інфляції.

Слід зазначити, що монетарна політика Національного банку України не була достатньо динамічною, зокрема щодо процентної політики. Принципи її практично не змінювалися з 1994 року, незважаючи на те, що макроекономічна ситуація змінилася.

Головним принципом процентної політики НБУ було підтримання позитивної реальної процентної ставки. Така політика була започатко-

вана з метою стримування інфляції та забезпечення заінтересованості підприємств і населення зберігати гроші в банках з метою формування ресурсів банківської системи, створення ефективного фінансового ринку.

При цьому фактично НБУ встановлював процентну ставку, виходячи з поточного, а не прогнозованого рівня інфляції, внаслідок чого її величина у реальному виразі залишалася досить високою. При визначенні процентної ставки перевагу надавалось депозитним операціям, про необхідність процентного регулювання кредитної активності не згадувалось.

Висока процентна ставка негативно позначилась на економічній активності підприємств не тільки тим, що кредити ставали недоступними для підприємств реального сектору економіки, а й тим, що підприємствам стало вигідніше тримати гроші на депозитних рахунках, ніж вкладати у виробництво, оскільки прибутки від депозитів більші, ніж від господарської діяльності. А це негативно відобразилось і на динаміці реального валового внутрішнього продукту.

Таким чином, пояснення необхідності високої дисконтної ставки недостатністю ресурсного потенціалу банківського сектору, його недостатнім розвитком не є економічно обґрунтованим, оскільки високі процентні ставки є основною перешкодою для отримання кредитів підприємствами виробничого сектору. А доти, доки не будуть ефективно функціонувати такі підприємства, не з'являться кошти на їхніх розрахункових рахунках, неможливо створити достатню ресурсну базу банківського сектору і забезпечити його ефективний розвиток.

До того ж високі процентні ставки не змогли розв'язати проблему фінансової стійкості, стабільності банківського сектору, як це передбачалось одним із завдань монетарної політики, про що свідчить ліквідація більше ніж 70 банків протягом 2014–2016 років. Подальша самоізоляція банківського сектору від соціально-економічної системи, орієнтація на спекулятивний сектор тільки поглиблюють кризові явища як у самій банківській системі, так і в економіці.

Значну увагу науковці приділяють дослідженню ефективності передавального (трансмісійного) механізму від фінансів до економічного розвитку, виконання банківською системою функцій мобілізації збережень, розміщення (аллокація) залучених ресурсів, підвищення якості корпоративного управління, впровадження інструментів управління

ризиками, продаж товарів і послуг, що, врешті-решт, сприяє економічному зростанню та розвитку. Щоб оцінити вплив банківської системи на розвиток економіки, потрібно з'ясувати, наскільки вона ефективно виконує зазначені функції. Вчені пропонують різні індикатори для такої оцінки [50; 51]. Усі ці індикатори, як правило, поділено на чотири групи: «глибина» фінансових систем (*financial depth*); доступність фінансових послуг для підприємств (*access*); ефективність фінансових систем; стабільність. Кожна група додатково поділяється на дві підгрупи залежно від того, стосується показник фінансових ринків чи інститутів [51].

Перша група показників характеризує розмір фінансової системи; друга оцінює доступність фінансових послуг, що їх надають фінансові установи; третя відображає ефективність фінансових інститутів і ринків у забезпеченні фінансовими послугами, враховуючи транзакційні витрати; четверта враховує ризики й оцінює стабільність роботи фінансових установ та функціонування ринків. При побудові моделей економічного розвитку враховують темп зростання ВВП, інвестицій на душу населення, продуктивність праці, темпи скорочення безробіття, рівень інфляції. Зрозуміло, що фінансові системи розвинених країн глибші й ефективніші, забезпечують більший доступ до послуг порівняно з фінансовими системами, що розвиваються [52, с. 95].

З погляду забезпечення стабільності банківської системи важливого значення набувають не тільки відносини в системі, від яких залежать транзакційні витрати і які впливають не тільки на ефективність і конкурентоспроможність, а й на життєздатність і взаємодію банківської системи із зовнішніми системами, насамперед з макроекономічною системою, в тому числі державними фінансами. Однією з причин уповільнення економічного зростання в Україні є низький рівень фінансової глибини економіки (*financial depth*) – пронизаність економіки фінансовими відносинами, її насиченість грошима, фінансовими інструментами і фінансовими інститутами. Доведено, що чим розвиненішою є країна, тим більша її фінансова глибина. У свою чергу, чим більша фінансова глибина, тим більша спроможність фінансового сектору до ефективного перерозподілу фінансових ресурсів на інвестиційні цілі і тим більший потенціал економічного зростання та розвитку. Нижча фінансова глибина в основному характерна для країн, що розвиваються, і трансформаційних економік, які мають певні проблеми в забезпеченні динаміки економічного зростання, що підтверджується в остан-

ні роки в Україні. При цьому слід враховувати, що зв'язок «фінансова глибина економіки – рівень розвитку економіки – темпи економічного зростання» – це лише одна важлива складова багатofакторного процесу формування умов для економічного зростання в Україні.

Важливими індикаторами фінансової глибини є [51; 53; 54]: рівень монетизації, відношення фінансових активів до ВВП, капіталізація ринку акцій до ВВП, насиченість економіки кредитами, відношення наданих кредитів до ВВП, агрегат М2 / ВВП; депозити / ВВП; валова додана вартість фінансового сектору / ВВП (в Україні – 4,2%) тощо.

За цими індикаторами Україна має невисоку фінансову глибину, зокрема рівень монетизації економіки України залишається значно нижчим – на 1 січня 2016 року – 50,22% (на 01.01.2015 – 59,76%) порівняно з розвиненими країнами (зокрема, 100–120% в Євросоні та 170–220% в «азійських тиграх»), що призводить до сповільнення економічного зростання в Україні, підвищеної залежності від коротких кон'юнктурних інвестицій, слабкого ресурсного потенціалу фінансового сектору.

Банки в Україні функціонують в умовах низької фінансової глибини, і як наслідок, низькою є насиченість економіки банківськими кредитами – 39,7% на 01.01.2016 (на 01.01.2015 – 54,7%) і активами – 63,4% (84,1%) (табл. 1.1), тоді як для індустриальних економік відношення «банківські кредити / ВВП» становить більше ніж 80%, а «банківські активи / ВВП» – більше ніж 110% [50].

Таблиця 1.1

Показники фінансової глибини та економічного зростання в Україні, %

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	Орієнтовне значення для розвинених країн
Реальний ВВП	5,2	0,2	0	-6,8	-9,9	-
Індекс промислового виробництва	8	-0,7	-4,3	-10,1	-13,0	-
Рівень монетизації	48,7	51,8	62,5	59,8	50,2	80
Відношення банківських активів до ВВП	81	80	87,8	84,1	63,4	110
Відношення капіталу банків до ВВП	11,9	12	13,2	9,4	5,2	15
Відношення наданих кредитів до ВВП	62,8	58,2	62,6	64,2	48,8	120
Відношення кредитів, наданих в економіку, до ВВП	44,7	41,4	48,0	51,2	39,7	80

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	Орієнтовне значення для розвинених країн
Відношення кредитів, наданих нефінансовим організаціям і фізичним особам, до ВВП	58	54,7	59,6	62,7	47,4	100
Відношення депозитів клієнтів до наданих їм кредитів (коефіцієнт покриття)	65,2	65,2	77,2	69,0	75,3	70–80

Джерело: розраховано авторами за даними НБУ.

Країни з ринками, що розвиваються, до яких належить і Україна, характеризуються підвищеною роллю центрального банку. Якщо для розвинених країн показник відношення активів центрального банку до грошової маси, як правило, не перевищує 30%, то для України на 01.01.2016 цей показник становив 85,4% (на 01.01.2015 – 61,7%), і за цим показником Україна належить до кластера країн із розширеною роллю центрального банку у фінансовій системі.

Банківський сектор відтворює ризики і волатильність економік, що розвиваються. Це підтверджує і коефіцієнт покриття LTD (*loan-to-deposit ratio*), який розраховується як відношення депозитів клієнтів до наданих їм кредитів. Зростання коефіцієнта означає підвищення збалансованості кредитів, наданих клієнтам, і джерел їх фондування та зниження ризиків. На 1 січня 2016 року в Україні депозити клієнтів, як найбільш стабільне джерело ресурсної бази банків, на 75,3% забезпечували покриття наданих ними кредитів (орієнтовне значення – 70–80%).

На жаль, порівняно з попереднім роком у 2015-му погіршилися майже всі показники ефективності, конкурентоспроможності та фінансової стійкості (див. *табл. 1.1*), що свідчить про поглиблення кризи в економіці та банківській системі. Рівень монетизації знизився з 59,8 до 50,2%; відношення банківських активів до ВВП – з 84,1 до 63,4%; відношення кредитів, наданих в економіку, до ВВП – з 51,2 до 39,7%; відношення капіталу банків до ВВП – з 9,4 до 5,2%. Вважається, що для забезпечення позитивного впливу банківської системи на економіку рівень капіталізації має становити більше ніж 10% [55]. Погіршення ситуації в банківській сфері було однією з причин поглиблення еконо-

мічної кризи в Україні, про що свідчить зниження ВВП у 2015 році на 9,9%, обсягів промислового виробництва – на 13 відсотків.

Наступна група показників впливу банківської системи на економічний розвиток стосується доступності банківських послуг. Пропонуються такі показники для характеристики доступності фінансових послуг [50]:

- кількість рахунків, відкритих фізичними особами в банках;
- кількість відділень комерційних банків на 100 тис. населення;
- частка населення, що має рахунки в банках;
- частка фірм, що мають кредитні лінії в банках;
- частка малих фірм, що мають кредитні лінії в банках.

З метою зниження витрат, підвищення ефективності діяльності та оптимізації філійної мережі банки України, як і банки інших країн, скорочують кількість банківських відділень. До речі, філійна мережа банків України активно розширялася в період кредитного «буму», коли кредитні портфелі банків зростали за рік майже вдвічі. В умовах низьких темпів кредитування та активного розвитку технологій дистанційного обслуговування клієнтів, що дозволяє не тільки забезпечити клієнтів максимально зручним сервісом, а й зменшити витрати, кількість відділень суттєво скоротилася.

Економічна криза та її наслідки вносять свої корективи в загальні закономірності та особливості розвитку філійної мережі банків, що знаходить свій прояв у зменшенні кількості філій і відділень у регіонах. Тенденція скорочення філійної мережі банків посилюється під впливом впровадження інноваційних систем дистанційного банкінгу, автоматів самообслуговування клієнтів, що не потребує відвідування клієнтами відділень і філій банків, натомість на такій основі зростає інституційна наповненість ринку високотехнологічними банківськими послугами [56]. Для того, аби філії / відділення, в умовах масового впровадження дистанційного банкінгу, залишалися важливим каналом надання банківських послуг, вони також мають змінитися, стати більш інноваційними і поліпшити управління ризиками електронного банкінгу [57].

Порівняно з 2007 роком кількість діючих структурних підрозділів банків України скоротилася на 4 384 одиниці, або на 30%, і станом на 1 січня 2016 року становила 11 873 одиниці [58], а забезпеченість банківськими послугами в розрахунку кількості банківських установ

на 10 тис. населення знизилася з 3,82 на 01.01.2009 до 2,76 банківської установи станом на 01.01.2016 [59]. Якщо станом на 1 січня 2014 року в Україні працювало понад 19 тисяч структурних підрозділів і 180 банків, то станом на 1 липня 2016 року функціонували тільки 10,8 тисячі структурних підрозділів та 102 банки. Ще у восьми банках була введена тимчасова адміністрація, 69 – перебувають у стані ліквідації [58].

Для банківської системи України характерною є асиметричність у розвитку філійної мережі та забезпеченості банківськими послугами. Закономірно, що найвищий рівень характерний для столиці (4,62 банківської установи на 10 тис. населення) та індустріальних регіонів. Натомість найнижчий рівень забезпеченості банківськими установами мають західні області: Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська, Житомирська та ін.

Масштабне скорочення банківської мережі в Україні викликано не тільки масштабним чищенням банківської системи (4 671 відділення), яке проводить Національний банк України, і втратою частини мережі в Криму і на Донбасі (понад 1 000 відділень) [60]. Важливу роль відіграє розвиток фінансових технологій і зміна стратегії розвитку багатьох банків, що призводить до скорочення кількості відділень. При цьому, незважаючи на загальну тенденцію до скорочення філій і відділень, вони залишаються важливим каналом надання банківських послуг, тож окремі банки планують їх збільшення. А зниження рівня доступності банківських послуг за показником забезпеченості відділеннями зумовлено як закриттям третини банків в Україні, так і розвитком дистанційного банкінгу, зменшенням чисельності населення та їхніх доходів. Поширення Інтернету в Україні привело до того, що українці стали частіше розраховуватися в режимі онлайн: з 2013 року до 2015-го кількість операцій онлайн зросла зі 120 до 514 млн, а сума операцій зросла зі 48 до 203 млрд гривень. Незаперечним лідером як за проникненням Інтернету, так і за кількістю відділень залишається м. Київ. На другому місці Дніпропетровська область, де міститься головний офіс ПриватБанку – основного вітчизняного новатора у сфері інтернет-банкінгу, і далі Львівська область – українська ІТ-столиця [60].

В умовах перманентної фінансової революції, що відбувається сьогодні у світі, нові технології кардинально змінюють архітектуру банківської індустрії, зростає конкуренція як між банками, так і не-

банківськими установами. Прикладом може бути Aliexpress, який стає головним онлайн-ртейлером на пострадянському просторі, ефективніше від багатьох фінансових установ надає базові банківські послуги; телеком-оператор Київстар отримав ліцензію від НБУ на здійснення фінансової діяльності і пропонує користувачеві використовувати свій мобільний рахунок як міні-банк; величезна кількість компаній з FinTech-сектору і нові технології, як-от блокчейн, атакують банки в усіх напрямках. Усе вказує на те, що банківські відділення втрачають свою роль і Україна перебуває в тренді.

На скорочення філійної мережі впливає як використання банківських інновацій, пов'язаних із упровадженням технологій дистанційного банківського обслуговування, так і зниження доходів населення. Проведений кореляційно-регресійний аналіз показав наявність тісного кореляційного зв'язку між кількістю діючих структурних підрозділів банків в областях України і наявним доходом населення у розрахунку на душу населення ($r = 0,781$) і чисельністю населення регіонів ($r = 0,738$). Показник «кількість банківських установ» у регіонах має дещо менш тісний кореляційний зв'язок із валовим регіональним продуктом ($r = 0,535$) і обсягом реалізованої промислової продукції ($r = 0,535$). Це ще раз підтверджує, що банківська система України є соціально орієнтованою.

Регресійна модель, побудована за даними генеральної сукупності станом на 01.01.2016, показала, що на розвиток банківської системи України значний вплив мають чисельність населення та доходи на душу населення населення в регіоні (1.5).

$$Y = 0,163X_1 + 0,018X_2 - 268,1, \quad R^2 = 0,783, \quad (1.5)$$

де R^2 – коефіцієнт детермінації; Y – кількість діючих структурних підрозділів банків у регіоні, од.; X_1 – чисельність населення, тис. осіб; X_2 – наявний дохід населення в регіоні у розрахунку на одну особу, гривень.

У 2015 році доходи населення скоротилися на 22,2% [58], і це негативно вплинуло на розвиток банківської системи та її кредитно-інвестиційний потенціал.

На наш погляд, у процесі дослідження конкурентоспроможності економіки та доступності банківських послуг учені недостатньо уваги

приділяють ролі процентних ставок, високий рівень яких робить недоступними кредити для реального сектору економіки та свідчить про високі кредитні ризики в діяльності банків. Зазначимо, що низькі темпи кредитування та високі ризики негативно впливають на ефективність виконання посередницької функції банківською системою України та конкурентоспроможність економіки. За нашими розрахунками, забезпечення 1% зростання реального ВВП потребує зростання кредитів, наданих в економіку, не менше, ніж на 4–5%.

Щодо оцінки ефективності банківської системи, яка тісно пов'язана з конкурентоспроможністю, то найчастіше використовують такі показники [50; 53; 61]: чисту процентну маржу банків, чистий спред, частку непроцентних доходів у загальних доходах, відношення загальноадміністративних та операційних витрат до сукупних активів, рентабельність активів (*ROA*), рентабельність капіталу (*ROE*), індекси конкуренції та концентрації в різних секторах фінансового посередництва. Ці показники є важливими для оцінки ефективності, однак їх слід доповнити такими показниками: маржа прибутку, дохідність активів, непроцентна маржа та іншими [3; 14; 25].

Для оцінки стабільності банківської системи як важливої умови конкурентоспроможності банківської системи та економіки використовують такі індикатори: *Z*-значення передбачення банкрутства фінансових установ, норматив достатності регулятивного капіталу, показники якості активів, ліквідності, платоспроможності та інші. Вважаємо, що ці параметри стабільності мають бути доповнені системними інтегральними показниками, які давали б об'єктивну узагальнену оцінку стабільності банків.

До таких узагальнених показників належать динамічний індикатор ліквідності [62], індекс банківського ризику (*RI*), запропонований Т. Ханнаном і Т. Хануеком (1) [23], який характеризує здатність банківської системи поглинати збитки, оскільки в його розрахунку використовують показники рентабельності активів, *ROA* (загальноприйнятий показник прибутковості / ефективності), мінливості *ROA* (стандартна міра ризику у фінансовій економіці), адекватності капіталу (*CAP*), що виступає стандартною оцінкою безпеки й надійності окремих банків і банківської системи загалом.

$$RI = [E(ROA) + CAP] / \sigma_{ROA}, \quad (1.6)$$

де RI – індекс банківського ризику; $E(ROA)$ – очікувана рентабельність активів; CAP – величина, обернена мультиплікатору капіталу (МК); σ_{ROA} – стандартне відхилення ROA .

Проведені розрахунки індексу банківського ризику (RI) для банківської системи України свідчать про низьку здатність банківської системи України поглинати ризики. Найкращі значення були у 2007 році ($RI = 2,06$) та 2012-му ($RI = 0,533$). Для розвинутих стабільних банківських систем RI дорівнює 16 [23].

Розглядаючи ефективність банківської системи як здатність ефективно виконувати свої функції, зокрема посередницьку та платіжну, як у звичайних умовах, так і в умовах фінансових шоків, слід зазначити, що, виконуючи посередницьку функцію, банк має за основну мету отримання оптимального прибутку за допустимого ризику. При оцінці виконання ним посередницької функції вимагається забезпечення ефективності діяльності шляхом вкладання залучених і запозичених коштів у надані кредити, які своєчасно і в повному обсязі мають повернутися, і банк повинен дотримувати певного рівня ліквідності та платоспроможності, отримувати чистий процентний дохід, достатній для покриття витрат і формування прибутку пропорційно обсягам здійснених операцій. Така умова ефективного виконання банками посередницької функції є актуальною і для всієї банківської системи загалом. Однак під час визначення ефективності функціонування банківської системи важливо акцентувати ще й на забезпеченні макроекономічної ефективності – банківське кредитування має сприяти стійкому економічному зростанню та підвищенню конкурентоспроможності економіки.

1.3. Міжнародні рейтингові оцінки конкурентоспроможності економіки та банківського сектору

Конкурентоспроможність національних економік у системі світового господарства оцінюють здебільшого на основі моніторингу бізнес-клімату, рівня економічної свободи, якості та ефективності державного управління, ступеня глобалізації економіки, рівня розвитку людського потенціалу, потенціалу зовнішніх запозичень, рівня корумпованості суспільства тощо.

На мегарівні конкурентоспроможність оцінюють за методологією Всесвітнього економічного форуму (*World Economic Forum, WEF – Davos*), яка передбачає визначення: 1) Індексу глобальної конкурентоспроможності (*Global Competitiveness Index, GCI*), його ще називають індексом зростання конкурентоспроможності, або індексом інноваційної сприятливості країни; 2) індексу конкурентоспроможності бізнесу (*Business Competitiveness Index, BCI*), який визначає рівень продуктивності та ефективності компаній і галузей. Звіти WEF оприлюднюються у спеціалізованому виданні «*The Global Competitiveness Report. World Economic Forum*».

Широкої популярності у світі набув Індекс глобальної конкурентоспроможності (GCI), який був розроблений для оцінки потенціалу зростання економіки країн у середньостроковій та довгостроковій перспективі, враховуючи їхній поточний рівень розвитку і той факт, що конкурентоспроможність – «це набір інститутів, політик і факторів, які визначають рівень продуктивності економіки» [63].

Індекс глобальної конкурентоспроможності вважають важливим показником, що характеризує конкурентоспроможність національних економік, для розрахунку якого використовуються більше ніж 110 показників, які впливають на рівень конкурентоспроможності країн світу, що перебувають на різних рівнях економічного розвитку. Сукупність показників на дві третини складається з результатів глобального опитування керівників компаній (щоб охопити широке коло факторів, які впливають на бізнес-клімат у досліджуваних країнах), а на одну третину – із загальнодоступних джерел (статистичні дані та результати досліджень, що їх здійснюють на регулярній основі міжнародні організації). Всі показники згруповано за 12 напрямками, які об'єднано у три субіндекси (рис. 1.2):

- базові вимоги («Інститути», «Інфраструктура», «Макроекономічне середовище», «Охорона здоров'я та початкова освіта»);
- підсилювачі ефективності («Вища та професійна освіта», «Ефективність товарних ринків», «Ефективність ринку праці», «Розвиненість фінансового ринку», «Технологічна готовність», «Обсяг ринку»);
- фактори розвитку та інноваційного потенціалу («Конкурентоспроможність бізнесу», «Інновативність»).

Значення цих субіндексів вказує, на якій стадії розвитку перебуває національна економіка: стадії факторної орієнтованості (1), орієтова-

ної на ефективність (2) чи орієнтованої на інновативність (3). Кожен із них визначається обсягом ВВП на душу населення з урахуванням ринкового курсу валют та ступеня залежності розвитку країни від основних факторів.

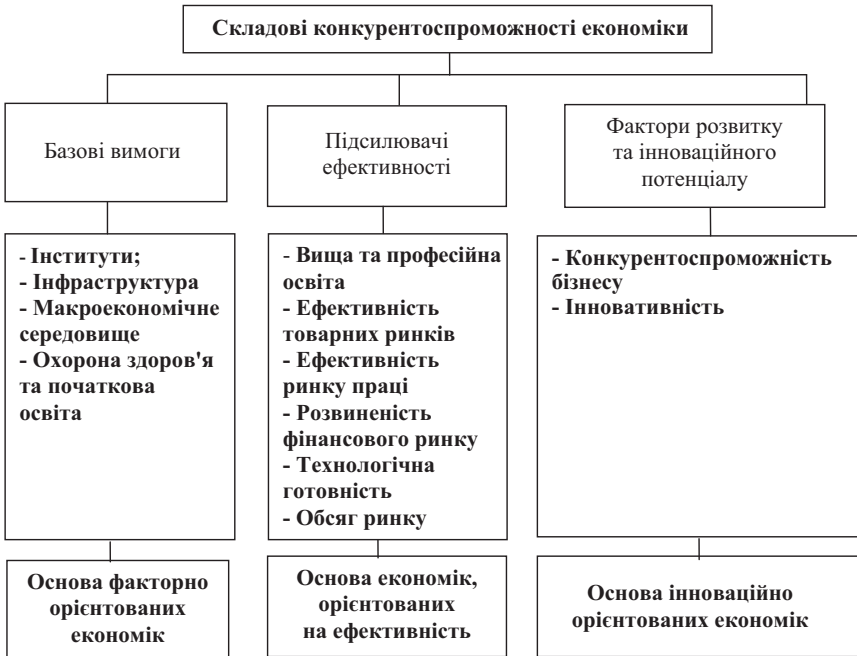

Рис. 1.2. Складові конкурентоспроможності економіки

Джерело: розроблено на основі [64]

Усі країни, що беруть участь у рейтингу, розподіляються за стадіями розвитку економіки. Критерієм розподілу країн є показник рівня ВВП на душу населення. Однак для визначення стадії розвитку країн з високою залежністю від мінеральних ресурсів застосовується критерій, який вимірює ступінь залежності розвитку країни від основних факторів. Цей критерій визначається за часткою експорту сировини в загальній структурі експорту (товарів та послуг) за останні п'ять років. Країни, в яких частка експорту сировинних ресурсів у загальному експорті становить 70% і більше, відносять до першої стадії розвитку (стадія факторно орієнтованого розвитку) [65]. Граничні значення та вагомість факторів наведено в *табл. 1.2*.

Таблиця 1.2

Стадії розвитку економіки з урахуванням GCI

Стадія факторної орієнтованості (1)	Перехід від I до II стадії	Стадія орієнтованості на ефективність (2)	Перехід від II до III стадії	Стадія орієнтованості на інновації (3)
ВВП на душу населення, дол. США*, граничні значення				
< 2 000	2 000–2 999	3 000–8 999	9 000–17 000	> 17 000
Ваги для субіндексу «Базові вимоги», %				
60	40–60	40	20–40	20
Ваги для субіндексу «Підсилювачі ефективності», %				
35	35–50	50	50	50
Ваги для субіндексу «Фактори розвитку та інноваційного потенціалу», %				
5	5–10	10	10–30	30

* Для економік з істотною залежністю від мінеральних ресурсів ВВП на душу населення не є єдиним критерієм при визначенні стадії розвитку.

Джерело: The Global Competitiveness Report 2015–2016, World Economic Forum.

Концепція стадій економічного розвитку, інтегрована в розрахунок Індексу глобальної конкурентоспроможності. Зазначимо, що відповідно до моделі лінійних стадій розвитку еволюційний процес розвитку розглядається як сукупність стадій, етапів зростання на основі таких економічних критеріїв: технологічні інновації, інтенсивність економічного зростання, зміни у структурі виробництва тощо [3]. В. Ростоу виділяє п'ять стадій розвитку суспільства: традиційне суспільство, перехідне суспільство, стадія «зсуву», стадія «зрілості», ера «високого масового споживання», яка характеризується значним зростанням сфери послуг, перетворенням виробництва товарів споживання на основний сектор економіки. У своїй більш пізній роботі «Політика і стадії зростання» він додав до раніше виділених п'яти стадій шосту – стадію «пошуку якості життя», коли на перший план висувається духовний розвиток людини, її знання, здібності, цінності, пріоритети. Саме це стає ключовим ресурсом ХХІ століття [66; 67; 68].

Розглядаючи розвиток у контексті теорії стадій економічного розвитку, слід зазначити, що на кожному етапі важливим є накопичення передумов для переходу на вищий етап розвитку, забезпечення самопідтримуваного зростання завдяки внутрішнім і зовнішнім факторам. У разі банківських систем ідеться про рівень капіталу, активні операції та обмеження ризиків за ними, ресурсне забезпечення, пов'язане

з довірою населення до банківської системи, рівень інституційного й технологічного розвитку.

Україна за індексом GCI перебуває на другій стадії економічного розвитку, на якій економічне зростання залежить від ефективності, упровадження більш ефективних виробничих процесів і підвищення якості продукції. На цій стадії конкурентоспроможність більшою мірою залежить від якості вищої освіти і професійної підготовки кадрів (Україна за цим критерієм займає 34-ту позицію), ефективності ринків товарів і послуг (106), добре функціонуючого ринку праці (56), розвитку фінансового ринку (121), розмірів зовнішнього і внутрішнього ринку (45), а також здатності до впровадження нових технологій (86).

Коли країни переходять до стадії розвитку економіки, що базується на впровадженні інновацій, вони здатні підтримувати високий рівень заробітних плат і відповідний рівень життя за умови, що компанії конкурують щодо нової й унікальної продукції, постійного впровадження інновацій (Україна за цим критерієм займає 54-ту позицію) та високо-розвинутих технологій (91-ша позиція).

Зауважимо, що за три останні роки Україна значно втратила у рейтингу Всесвітнього економічного форуму (WEF), перемістившись із 73-ї на 79 позицію із 140 країн, між Гватемалою (78 місце) і Таджикистаном (80 місце), демонструючи при цьому значне відставання індексу (4,03) від середньосвітового індексу (4,20) (рис. 1.3).

Порівняння складових рейтингу конкурентоспроможності економіки України з пострадянськими країнами, що мають найвищий рейтинг (Азербайджан і Казахстан), свідчить, що Україна значно відстає за базовими вимогами – 101-ша позиція (Азербайджан – 43, Казахстан – 46), у тому числі за компонентами: «Інститути» – 130, «Макроекономічне середовище» – 134-та позиція зі 140 (рис. 1.4).

Важливу роль у механізмі забезпечення конкурентоспроможності економіки відіграє інституційне середовище, яке формує підґрунтя для ефективної взаємодії компаній, приватних підприємців та уряду, що позитивно впливає на конкурентоспроможність та економічне зростання в країні, організацію виробництва і ведення бізнесу. Найголовнішою проблемою України є розвиток інституційної структури, яка є основою для розвитку. Насамперед, це стосується прав власності (130-та позиція), захисту інтелектуальної власності (120), незаконних

виплат і хабарів (122), незалежності суддів (134), організованої злочинності (128), надійності поліцейської служби (133) тощо.

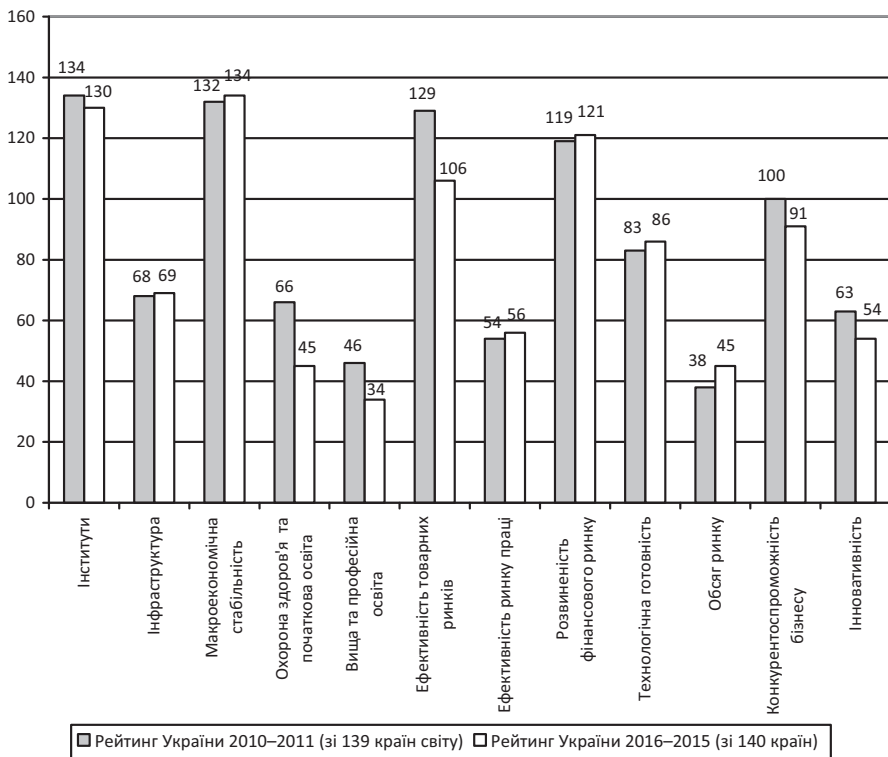

Рис. 1.3. **Позиція України в розрізі складових Індексу глобальної конкурентоспроможності у 2010–2011 і 2015–2016 роках**

Джерело: розроблено за даними [64]

Неможливо досягти високої конкурентоспроможності за макроекономічної нестабільності, в умовах якої підприємства не можуть приймати обґрунтовані рішення щодо розвитку та ефективно функціонувати. За компонентою «Макроекономічне середовище» Україна посіла 134-те місце. Причинами низького значення субіндексу є не лише кризова ситуація в економіці: значне падіння ВВП (у 2015 році на 9,9%), високий рівень інфляції (43,3%), значний державний борг, низький кредитний рейтинг країни. WEF найбільш проблемними чинниками для ведення бізнесу в Україні визначає такі: корупція (за

індексом сприйняття корупції Україна займає 130-ту позицію зі 167 країн), доступ до фінансування, інфляція, політична нестабільність, податкові ставки, складність податкового та валютного законодавства тощо.

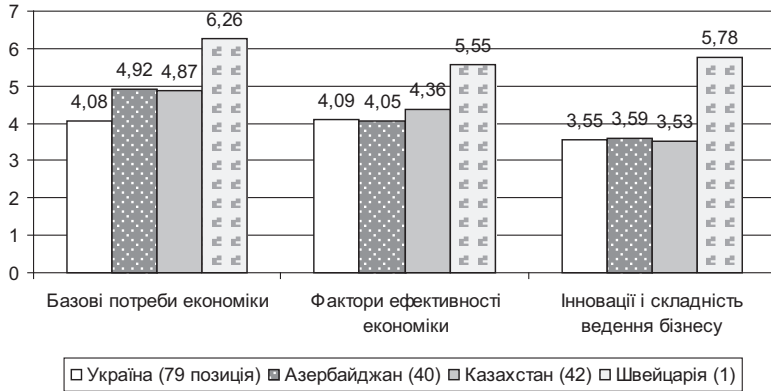

Рис. 1.4. Порівняння субіндексів конкурентоспроможності економіки України з іншими країнами, 2015–2016 рр.

Джерело: розроблено за даними [64]

Серед факторів підвищення конкурентоспроможності національної економіки важливою складовою є формування дієвої інфраструктури ринкового середовища як розгалуженої, багатоканальної системи різноманітних інститутів та установ, розвинутого сектору фінансових послуг, включаючи банківський сектор та фінансову стабільність банків і доступність кредитів для реального сектору економіки. Ефективний фінансовий сектор дає можливість розмішувати ресурси, залучені від фізичних та юридичних осіб на зовнішніх і внутрішніх ринках, у ті сфери, де можна отримати найбільші прибутки за оптимального ризику. Розвинутий фінансовий сектор направляє ресурси не тим, хто має політичний вплив, а найбільш ефективним суб'єктам господарювання, підприємцям або в інвестиційні проекти з очікуваною високою дохідністю від вкладених інвестицій з урахуванням можливих ризиків. Фінансовий сектор, що функціонує ефективно, надає ті продукти і послуги, яких потребують клієнти і бізнес, використовуючи ринок банківських послуг, фондовий ринок, венчурний капітал.

Ефективна політика центрального банку, особливо у кризовий та посткризовий періоди, є суттєвим фактором стабільного розвитку банківської системи. При цьому ефективність грошово-кредитної політики центрального банку розглядається як досягнення збалансованості попиту і пропозиції грошей – основної умови зміцнення національної валюти. За іншого підходу ефективність монетарної політики розглядається в контексті відсутності бумів і спадів в економіці, наявності стабільного розвитку та передбачуваної ситуації на грошових ринках [69, с. 45; 70]. За такого підходу політика центрального банку розглядається в контексті сприяння стабільному економічному розвитку в країні – стійкого економічного зростання за низького рівня інфляції та безробіття.

Порівняно з 2010–2011 роками у 2015–2016-му для України погіршилася позиція за складовою «Рівень розвитку фінансового ринку» (зі 119-ї до 121) через зниження стабільності банків (зі 138-ї до 140), погіршення регулювання фондового ринку (зі 127-ї до 135), зниження доступності фінансових послуг (зі 122-ї до 123). За рештою складових ситуація поліпшилася, а саме: фінансування через місцевий фондовий ринок (зі 120-ї до 118), доступність венчурного капіталу (зі 121-ї до 102), наявність фінансових послуг (зі 108-ї до 101), легкість отримання кредиту (зі 130-ї до 87) (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Позиція України за складовою «Рівень розвитку фінансового ринку»

Джерело: розроблено за даними [64]

Найгірша ситуація для України склалася за рейтингом «Стабільність банків». З індексом 2,6 вона посідає останню, 140-ву позицію зі 140 країн [64]. Про низьку стабільність банківського сектору свідчать третина збанкрутілих банків за 2014–2016 роки, низький рівень капіталізації та ліквідності, високі ризики та неякісні активи, неефективні регулювання і нагляд за банками, недосконалий ризик-менеджмент у багатьох банках, низький рівень корпоративного управління та впровадження міжнародних стандартів. Негативно впливає на функціонування банківської системи й нестабільне макроекономічне середовище, неефективна монетарна політика, про що свідчать значна девальвація гривні та інфляція.

Підвищення конкурентоспроможності банківської системи пов'язане з ефективністю функціонування банківського сектору [7], що, насамперед, передбачає ефективне виконання посередницької функції банками, залучення коштів та ефективне вкладення в активні операції, які б сприяли розвитку національної економіки за інвестиційно-інноваційною моделлю, забезпечення подальшого розширення науково-технологічного та інноваційного потенціалу, підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників на внутрішньому і зовнішніх ринках. Стримувальними факторами є, насамперед, технологічна відсталість, неконкурентоспроможність вітчизняного виробництва, низька частка доданої вартості у кінцевому продукті тощо.

На сьогодні банківська система України функціонує в складному соціально-економічному та правовому середовищі, більшість чинників якого – макроекономічна нестабільність, нераціональна структура промислового комплексу, криза науково-технічної сфери, недосконала податково-бюджетна та монетарна політика, низький рівень платоспроможного попиту – ускладнюють забезпечення стабільного розвитку банківської системи і підвищення конкурентоспроможності [3, с. 40].

Проблема забезпечення стабільного розвитку та ефективності банківських систем завжди була і залишається актуальною, в тому числі і для банківської системи України, як в умовах її динамічного зростання, так і в період фінансової нестабільності. Це зумовлено особливостями банківської діяльності, що пов'язана з підвищеними внутрішніми і зовнішніми ризиками, а також визначається важливою роллю, яку банки виконують у розвитку фінансових і соціально-економічних систем [30].

Україна суттєво відстає від західних країн і країн СНД у впровадженні міжнародних стандартів Базеля 2 і Базеля 3, що негативно впливає на стійкість банків і банківської системи. З метою підвищення фінансової стабільності актуальним є посилення регуляторних вимог до капіталу та ліквідності банків, упровадження регулювання ліквідності в розрізі значущих валют, що дозволить знизити валютний ризик та ризик ліквідності, підвищить роль банківської системи у забезпеченні конкурентоспроможності економіки країни.

Міжнародний інститут розвитку менеджменту у Швейцарії (*Institute for Management Development, IMD-Lausanne*) також регулярно публікує індекси конкурентоспроможності. Рейтинг IMD в основному ґрунтується на статистичних даних і результатах опитувань менеджерів.

Основними компонентами конкурентоспроможності країн і регіонів за методологією IMD-Lausanne є: продуктивність економіки, ефективність управління, ефективність бізнесу та інфраструктури [71]. Кожний компонент включає такі субфактори:

1) продуктивність економіки (82 критерії), включає такі складові: «Внутрішня економіка», «Міжнародна торгівля», «Міжнародні інвестиції», «Зайнятість» і «Ціни». Індекс призначений для макроекономічної оцінки національної економіки;

2) ефективність державного управління (70 критеріїв), включає такі складові: «Державні фінанси», «Податкова політика», «Інституційна структура», «Бізнес-законодавство» і «Соціальна структура». Індекс дозволяє оцінити рівень впливу державної політики на конкурентоспроможність економіки;

3) ефективність бізнесу (67 критеріїв), включає такі складові: «Продуктивність і ефективність», «Ринок праці», «Фінанси», «Методи управління, «Підходи та цінності»;

4) інфраструктура (110 критеріїв), включає такі складові: «Базова інфраструктура», «Технологічна інфраструктура», «Наукова інфраструктура», «Охорона здоров'я, довкілля» і «Освіта» [72]. Індекс дозволяє оцінити, наскільки базова інфраструктура, а також технологічна та наукова інфраструктура і людські ресурси задовольняють потреби бізнесу.

У 2015 році дослідження охоплювало 61 країну. За значенням рейтингу конкурентоспроможності IMD першу позицію займають США з індексом 100,000, другу позицію – Гонконг (96,037). Казахстан поси-

дає 34-ту позицію з індексом 68,106, а Україна – 60 позицію з індексом 41,986 [73].

Вважається, що між індексами GCI і IMD існує тісний кореляційний зв'язок, а між цими та іншими міжнародними індексами – з показником ВВП на душу населення [74].

Одна з причин низького індексу конкурентоспроможності України – високий рівень корупції, що підтверджується значенням Індексу сприйняття корупції для України, розрахованого за методикою міжнародної неурядової організації *Transparency International*, який визначає рейтинг країн світу за показником поширеності корупції в державному секторі. У рамках індексу корупція визначається як будь-які зловживання службовим становищем з метою отримання особистої вигоди.

Індекс сприйняття корупції є зведеним індикатором, що розраховується на основі даних, отриманих з експертних джерел, наданих міжнародними організаціями. Всі джерела вимірюють загальний ступінь поширеності корупції (частотність і / або обсяг хабарів) у державному та економічному секторах. Оцінку рівня сприйняття корупції здійснюють експерти, які живуть у конкретній країні, а також зарубіжні експерти шляхом опитувань підприємців, аналітиків і фахівців із міжнародних організацій з оцінки комерційних ризиків. Індекс ранжирує країни і території за шкалою від 0 (найвищий рівень корупції) до 100 (найнижчий рівень корупції) на основі сприйняття рівня корумпованості державного сектору. У 2016 році дослідження охоплювало 168 країн. Україна за рейтингом сприйняття корупції посіла 130-ту позицію (рейтинг 27) разом із Камеруном, Іраном, Непалом, Нікарагуа. Для порівняння, Грузія зайняла 48-му позицію (62) (табл. 1.3). Вважається, що чим більше поширена корупція серед урядовців, тим менше можливостей для зміцнення ринкових інститутів і конкурентних механізмів [48, с. 22].

Таблиця 1.3

Рейтинг країн світу за рівнем сприйняття корупції у 2015 році

Місце	Країна	Рейтинг
1	Данія	91
2	Фінляндія	90
48	Грузія	62
83	Китай	37
95	Вірменія	35
103	Молдова	33

Місце	Країна	Рейтинг
107	Білорусь	32
119	Азербайджан	29
123	Казахстан	28
130	Україна, Камерун, Іран, Непал, Нікарагуа	27

Джерело: розроблено за даними [75].

Інститут Землі під егідою ООН у рамках глобальної ініціативи «Мережа рішень сталого розвитку» (*Development Solutions Network*) розробляє рейтинг країн світу за рівнем щастя. При складанні рейтингу враховуються такі показники добробуту: рівень ВВП на душу населення, очікувана тривалість життя, наявність громадянських свобод, почуття безпеки і впевненості в завтрашньому дні, стабільність сімей, гарантії зайнятості, рівень корупції, а також такі категорії: рівень довіри в суспільстві, великодушність і щедрість. Крім зазначених непрямих показників, основну частину дослідження становлять результати опитувань громадської думки жителів різних країн про те, наскільки щасливими вони почуваються. Такі дослідження проведено Міжнародним дослідним центром Геллапа (*Gallup International*) у період 2013–2016 років. Виходячи із зазначених параметрів, люди в кожній країні оцінювали своє відчуття щастя за спеціальною шкалою. У підсумковий рейтинг 2016 року ввійшли 157 країн і територій світу [76].

Найщасливішою країною світу 2016 року була Данія, де «індекс щастя» становив 7,526 бала. Данію вважають однією з найбільш благополучних і розвинених держав світу за багатьма соціально-економічними показниками. Україна зайняла 123-тю позицію з індексом 4,324 (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Рейтинг країн світу за рівнем щастя населення у 2016 році

Рейтинг	Країна	Індекс щастя
1	Данія	7,526
2	Швейцарія	7,509
49	Узбекистан	5,987
54	Казахстан	5,919
55	Молдова	5,897
61	Білорусь	5,802

Рейтинг	Країна	Індекс щастя
65	Туркменістан	5,658
81	Азербайджан	5,291
83	Китай	5,245
85	Киргизістан	5,185
100	Таджикистан	4,996
121	Вірменія	4,360
123	Україна	4,324

Джерело: розроблено за даними World Happiness Report 2016 і [76].

Конкурентоспроможність економіки і банківської системи значною мірою залежить від людського розвитку. Індекс людського розвитку (ІЛР) – це сукупний показник рівня розвитку людини в країні, тому іноді його використовують як синонім понять «якість життя» або «рівень життя». Він є стандартним інструментом загального порівняння рівня життя в різних країнах і регіонах. Індекс публікується в рамках програми розвитку ООН у звітах про розвиток людського потенціалу. Індекс людського розвитку вимірює досягнення країни щодо стану здоров'я, отримання освіти і фактичного доходу громадян за трьома основними напрямками:

- 1) здоров'я і довголіття, вимірювані показником очікуваної тривалості життя при народженні;
- 2) доступ до освіти, вимірюваний рівнем грамотності дорослого населення і коефіцієнтом охоплення освітою;
- 3) гідний рівень життя, вимірюється величиною валового внутрішнього продукту на душу населення (за паритетом купівельної спроможності, вираженого в доларах США).

Ці три виміри стандартизуються у вигляді числових значень від 0 до 1, середнє арифметичне значення яких і визначає сукупний показник ІЛР у діапазоні від 0 до 1. Всі країни в рейтингу класифікуються за чотирма категоріями:

- країни з дуже високим рівнем ІЛР;
- країни з високим рівнем ІЛР;
- країни із середнім рівнем ІЛР;
- країни з низьким рівнем ІЛР.

У 2015 році розрахунки ІЛР було здійснено для 188 країн і територій [77]. Рейтинг очолила Норвегія з індексом 0,944. У десятку лідерів

рейтингу – країн з дуже високим рівнем людського розвитку також увійшли Австралія, Швейцарія, Данія, Нідерланди, Німеччина, Ірландія, США, Канада і Нова Зеландія.

Україна увійшла до групи країн з високим рівнем ІЛР і посідає 81-шу позицію з індексом 0,747. Білорусь зайняла 50-ту позицію, Казахстан – 56-ту, Грузія – 76-ту, Азербайджан – 78-му (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Індекс людського розвитку окремих країн світу у 2015 році

Місце	Країна	ІЛР
Країни з дуже високим рівнем Індексу людського розвитку		
1	Норвегія	0,944
2	Австралія	0,935
3	Швейцарія	0,930
4	Данія	0,923
5	Нідерланди	0,922
Країни з високим рівнем Індексу людського розвитку		
50	Білорусь	0,798
56	Казахстан	0,788
76	Грузія	0,754
78	Азербайджан	0,751
81	Україна	0,747

Джерело: розроблено за даними [77].

Наведені індекси за різними категоріями свідчать, що Україна посідає невисокі позиції, дещо нижчі порівняно з більшістю пострадянських країн. Базовим показником при розрахунку індексів є рівень життя населення, ВВП на душу населення, а для України цей показник приймає низьке значення. За низького рівня доходів населення складно забезпечити високий рівень розвитку і конкурентоспроможності банківської системи та економіки загалом.

Проведене дослідження засвідчило, що Україна за міжнародними рейтингами конкурентоспроможності та розвитку займає середні або останні позиції, поступаючись більшості пострадянських країн. Найкритичніша ситуація склалась із рівнем розвитку фінансового сектору, зокрема щодо стабільності банків. За цим субіндексом Україна посіла останню позицію зі 140 країн. Одним із напрямів поліпшення ситуації має бути впровадження міжнародних стандартів регулювання діяльності банків, зокрема Базеля 2 і Базеля 3, а також поведінкового регулювання діяльності банків.

Зазначимо, що останнім часом у світі все більшого значення набуває не лише контроль за дотриманням вимог законодавства, регуляторних положень щодо фінансової стійкості, а й поведінка банку щодо клієнта, що закріплено в банківському законодавстві країн. Поведінкове регулювання – це закономірний етап розвитку банківських систем. Як приклад, можна навести Кодекс кредитування у банківському праві Англії. Основний законодавчий акт Франції з банківського права – Грошовий і фінансовий кодекс включає «Правила ведення бізнесу». У Німеччині діє документ Асоціації приватних комерційних банків Німеччини «Банки і споживачі: комплексна політика щодо споживачів німецьких приватних комерційних банків».

У банківському законодавстві Великобританії поведінкове регулювання проявляється як в інституційному, так і в змістовому аспектах. На сьогодні регулювання та нагляд у банківському секторі здійснюють три органи: Управління фінансової поведінки (*Financial Conduct Authority, FCA*), управління пруденційного регулювання (*Prudential Regulation Authority*) і Банк Англії. Відповідно до Закону про фінансові послуги (2012) стратегічними цілями діяльності Управління фінансової поведінки є:

- забезпечення адекватного рівня захисту споживачів фінансових послуг;

- забезпечення цілісності фінансової системи Великобританії, що означає її стабільність і стійкість, невикористання в злочинних цілях, відсутність негативного впливу на фінансову систему поведінки, що може характеризуватись як зловживання ринком, а також прозорість формування цін на фінансовому ринку;

- сприяння ефективній конкуренції на фінансовому ринку в інтересах споживачів, що означає легкість входження на фінансовий ринок нових учасників, наскільки конкуренція на фінансовому ринку сприяє інноваціям, а також наслідки, які конкуренція матиме для споживачів фінансових послуг [78, с. 23; 79; 80].

Сучасні банківське регулювання та нагляд характеризуються не лише наявністю поведінкової складової, поряд з іншими, а й трактуванням її як важливого фактора зниження банківських ризиків. Іншими словами, існує зв'язок між традиційним регулюванням, направленим на зниження ризиків традиційними методами, та поведінковим регулюванням, що також направлене на зниження ризиків, зокрема тих,

що пов'язані з непрозорою діяльністю, коли банки встановлюють несправедливу плату за банківські послуги, маніпулюють стереотипами поведінки клієнтів. Банки можуть використовувати складні формули розрахунку оплати за продукти, що ускладнює порівняння їхньої вартості, штучно занижують ціни, привертаючи увагу до невеликих сум.

Таким чином, упровадження поведінкового регулювання – це не лише наслідок сучасних тенденцій до посилення захисту інтересів споживачів фінансових (банківських) послуг, а й об'єктивна необхідність та передумова забезпечення фінансової стійкості, підвищення конкурентоспроможності банківської системи.

1.4. Оцінка конкурентного середовища в банківському секторі

Банківська конкуренція – економічний процес взаємодії та суперництва банків, інших учасників фінансового ринку, у процесі якого вони намагаються забезпечити собі надійне становище на ринку банківських послуг з метою максимально повного задоволення різноманітних потреб клієнтів та отримання найбільшого прибутку за допустимого ризику. Основна мета діяльності банків полягає у забезпеченні ефективності й конкурентоспроможності банку. Рівень конкурентоспроможності банку відображає успішність його функціонування в процесі набуття, утримання та розширення ринкових позицій, що передбачає здатність банківської установи забезпечувати відповідність власних послуг потребам клієнтів та протистояти негативному впливу зовнішнього середовища [81; 82; 83].

У науковій літературі сутність категорії «конкурентоспроможність» розглядається через низку таких категорій: «конкурентна перевага», «конкурентний статус», «конкурентний потенціал», «конкурентна позиція», «конкурентне середовище». Отже, конкурентоспроможність банку – це комплексна порівняльна характеристика банку, яка визначається його конкурентним потенціалом з метою реалізації наявних та створення нових конкурентних переваг, що дозволяє забезпечити передові позиції на ринку банківських послуг в умовах конкурентної боротьби. До показників ринкової активності, які стосуються сфери створення банківських послуг, відносять частку банку на ринку, широту продуктового ряду банківських послуг, мережу філій, відділень

та представництв банку (фундамент для реалізації послуг), величину клієнтської бази банку (фундамент для споживання послуг), рівень упровадження інноваційних послуг. До організаційно-управлінських чинників, які створюють передумови для успішного просування банківських послуг на ринок, відносять якість обслуговування клієнтів, якість та лояльність клієнтської бази, імідж та репутацію банку.

Вважається, що конкурентоспроможність банку – це багаторівнева характеристика, сутність якої розкривається на мікро-, мезо-, макрота міжнародному рівнях [84, с. 64–65]. На макрорівні конкурентна боротьба між суб'єктами банківської конкуренції відбувається за клієнта (вкладника, позичальника), а тому мікроконкурентоспроможність банку залежить від того, які послуги банк пропонує клієнтам. При цьому основним критерієм є задоволеність клієнта якістю отриманих послуг.

Мезоконкурентоспроможність банку визначається на рівні окремих міст, регіонів або окремих груп клієнтів. Макроконкурентоспроможність банку характеризує конкурентоспроможність на рівні національного банківського конкурентного середовища. На відміну від мікроконкурентоспроможності, для її оцінки використовують результатні показники діяльності банків, які стали наслідком його функціонування в конкурентному середовищі. Банківська конкурентоспроможність на міжнародному рівні характеризує конкурентні можливості щодо залучення коштів на міжнародних ринках.

Чинним законодавством передбачено забезпечення конкуренції у банківській системі. Відповідно до статті 53 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [1] банкам заборонено укладати договори з метою обмеження конкуренції та монополізації умов надання кредитів, інших банківських послуг, установлення процентних ставок та комісійної винагороди. Також заборонено встановлювати процентні ставки та комісійні винагороди на рівні нижче від собівартості банківських послуг, вчиняти будь-які дії щодо впровадження у своїй практиці недобросовісної конкуренції.

Факти недобросовісної конкуренції щодо надання банком тих чи інших банківських послуг або здійснення операцій є підставою для заборони цьому банку подальшого надання таких послуг або здійснення операцій.

Український ринок банківських послуг потребує підтримки конкуренції і запобігання монополізму з метою підвищення ефективності

діяльності банків і банківської системи, захисту інтересів вкладників та кредиторів. Для ринку банківських послуг модель ідеальної конкуренції [85] сьогодні є недосяжною, оскільки вона передбачає автономію продавців, відсутність бар'єрів входу / виходу, інформованість учасників ринку.

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» [1] та Постановою НБУ № 306 існує низка обмежень щодо входження на ринок банківських послуг. І хоча в Україні функціонує ще значна кількість банків (на 1 червня 2016 року – 106 банків), банківський ринок є досить монополізованим. На ринку домінують три системно важливі банки – «ПриватБанк», «Ощадбанк» і «Укресімбанк», з яких два останні є державними. На три системні банки припадає близько половини активів банківської системи.

О. Дзюблюк відзначає негативний вплив на економіку і банківську систему надмірного рівня монополізації та зосередженості переважної більшості ресурсів у руках обмеженого кола осіб [86, с. 23–24]. З одного боку, цей фактор обмежує ринкові можливості ціноутворення на основі вільної конкуренції, що призводить до суттєвих проблем із повноцінним розвитком саме під дією ринкових сил, а з другого – нівелює ринок праці, визначаючи вкрай низький рівень доходів працездатного населення і, як наслідок, відсутність можливості для здійснення заощаджень, які є основним джерелом ресурсної бази банків.

Вивчення структури ринку та його типології безпосередньо пов'язано з визначенням стану конкурентного середовища, його оцінкою та дослідженням можливостей обмеження або розвитку конкуренції. Для визначення стану конкуренції на ринку у світовій практиці використовують багато різних методів і підходів, основними серед яких є:

- показники концентрації (структурний підхід): індекс Герфіндаля – Гіршмана (*Hirfindahl – Hirschman Index – HHI*), коефіцієнт концентрації k -банків, як правило, трьох, п'яти або семи банків за часткою їхніх активів (депозитів, капіталу) на ринку, індекс Холла – Тайдмана, індекс ентропії, індекс Лінда та інші методи [88; 89];

- неструктурні методи: підхід Дж. Панзара і Дж. Росса, модель Т. Бреснахана, модель Ф. Барруш і Л. Модешту та інші методи в рамках нової емпіричної теорії галузевих ринків;

- методи оцінки ринкової конкуренції (індекс Лернера) [87; 91].

Останнім часом на розвинутих ринках рівень конкуренції дедалі частіше оцінюється за допомогою неструктурних методів, що ґрунтуються на конкурентній поведінці банків в умовах, коли не існує методів впливу на результати шляхом використання структурних особливостей ринку. Так, підхід Панзара – Росса ґрунтується на тому, що банки здійснюють свою діяльність в умовах довгострокової рівноваги. При цьому на результати діяльності кожного банку впливають дії інших учасників ринку, еластичність попиту і структура витрат. Для того, щоб отримати рівноважний обсяг банківських послуг і рівноважну кількість банків, необхідно вирішити задачу оптимізації прибутку як на рівні окремого банку, так і на рівні всієї банківської системи. При використанні методу Панзара – Росса критерієм конкуренції є H -статистика, яка визначається як сума еластичності цін на фактори, що впливають на процентний дохід [87]:

$$\ln INTR = a + (b \cdot \ln INTE + c \cdot \ln PPE + d \cdot \ln PCE) + f \cdot \ln BSF + e, \quad (1.7)$$

де $INTR$ – відношення процентних доходів до активів; $INTE$ – вартість зобов'язань (ціна фондування); PPE – трудомісткість (відношення витрат на утримання персоналу до активів банку); PCE – ціна забезпечення діяльності банку (загальноадміністративні витрати мінус витрати на персонал) до активів; BSF – екзогенні фактори банку (відношення кредитів до активів, відношення власного капіталу до активів, а також логарифм активів – величина, що характеризує розмір банку); e – складова випадкової похибки.

Величини $INTE$, PPE , PCE – одинична ціна на фактори (позичковий капітал, праця і капітал). H -статистика обчислюється як сума еластичностей виторгу за цінами факторів ($b + c + d$) для кожного періоду. Оціночне значення H -статистики змінюється у проміжку $-\infty < H \leq 1$. Якщо H менше ніж 1, на ринку банківських послуг функціонує монопольна компанія, якщо $0 < H < 1$ – монополістична конкуренція, якщо $H = 1$ – досконала конкуренція.

Оскільки банківська система України перебуває в нерівноважному стані, про що свідчать величезні збитки, то використання неструктурних методів для оцінки конкуренції на українському ринку банківських послуг є проблематичним. За таких умов доцільно використовувати структурний підхід (показники концентрації).

З метою характеристики ринкової структури банківських послуг і оцінки рівня її монополізації найчастіше за все визначають показники концентрації окремих банків на ринку, а як допоміжну інформацію використовують дані про рівень ринкової (монопольної) влади окремих банків та нестратегічні фактори ринкової структури. Використання показників концентрації дозволяє оцінити ступінь нерівномірності розподілу обсягів діяльності між окремими банками, а також можливість впливу кожного з них на ринок банківських послуг.

У процесі аналізу структури ринку банківських послуг потрібно врахувати не лише кількість банків на ринку, а й їхні розміри. В Україні на ринку банківських послуг функціонує багато банків, але при цьому домінують кілька.

Найчастіше для оцінки конкурентного середовища використовують коефіцієнт ринкової концентрації (CR), який визначається як процентне відношення суми активів (депозитів, капіталу) значущих банків до загальної суми в банківській системі:

$$CR = \frac{\sum_{i=1}^n m_i}{M_s} \cdot 100, \quad (1.8)$$

де m_i – частка активів (депозитів, капіталу) i -го банку на ринку банківських послуг; M_s – загальний обсяг активів (депозитів, капіталу) в банківській системі.

Для аналізу ринку банківських послуг використовують рівень концентрації трьох (п'яти, семи) значущих банків ($CR-3$, $CR-5$, $CR-7$). Цей коефіцієнт дозволяє не лише зіставити частки на ринку, а й проаналізувати їхню динаміку, встановити, за рахунок яких банків відбулися зміни на ринку банківських послуг. За коефіцієнтом ринкової концентрації банківська система України є висококонцентрованою і має тенденцію до зростання (табл. 1.6).

За показниками ринкової концентрації, розрахованими за активами та коштами, залученими від клієнтів, у 2015 році відбулося зростання рівня ринкової концентрації в банківській системі України для трьох, п'яти і семи банків. При цьому вищий рівень концентрації спостерігався в разі розрахунку за коштами клієнтів, а не за активами. На думку фахівців, більш об'єктивним є визначення рівня ринкової концентрації саме за коштами клієнтів.

Таблиця 1.6

**Коефіцієнт ринкової концентрації для трьох, п'яти і семи банків
на ринку банківських послуг України станом на 01.01.2015 і 01.01.2016, %**

Показ- ники	Загальні активи		Кошти клієнтів		Узагальнений коефіці- єнт ринкової позиції	
	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2015	01.01.2016
CR-3	35,1	43,6	37,9	49,4	36,5	46,4
CR-5	43,3	53,5	45,2	56,8	44,2	55,1
CR-7	51,3	62,1	45,2	61,7	48,1	61,9

Джерело: розраховано за даними [58].

У 2015 році рівень ринкової концентрації, розрахований за обсягом коштів, залучених від клієнтів, для трьох банків збільшився з 37,9 до 49,4%; для п'яти банків – з 45,2 до 56,8%; а для семи банків – із 45,2 до 61,7%. Узагальнений коефіцієнт ринкової позиції за двома показниками – активами і коштами клієнтів, розрахований за формулою середньої геометричної, також має тенденцію до збільшення: для трьох банків – з 36,5 до 46,4%; для п'яти банків – із 44,2 до 55,1%; а для семи банків – із 48,1 до 61,9%.

Проведені дослідження з використанням коефіцієнта ринкової концентрації (CR) засвідчили високий рівень концентрації в банківському секторі України. На три найбільші банки припадає майже половина банківських послуг. На найбільший банк в Україні – «ПриватБанк» припадає 25,2% коштів, залучених банківською системою від юридичних і фізичних осіб. Додамо, що станом на 01.01.2016 до семи найбільших банків в Україні входили два українські державні банки («Ощадбанк» і «Укресімбанк»), два російські державні банки («Промінвестбанк», «Сбербанк»), два банки іноземних банківських груп («Укрсоцбанк» і «Райффайзен Банк Аваль») та «ПриватБанк».

Недоліком показника ринкової концентрації є його низька чутливість до різних варіантів розподілу часток між конкурентами. Тому на практиці в останні роки все частіше використовують коефіцієнт Герфіндаля – Гіршмана (HHI). Цей узагальнений показник ураховує не лише кількість банків, а й нерівність їхнього становища на ринку та характеризує рівень монополізації. Значення коефіцієнта знижується зі збільшенням числа банків і зростає з посиленням нерівності між ними за будь-якої їх кількості.

Індекс Герфіндаля – Гіршмана розраховується за такою формулою:

$$HHI = \sum_{i=1}^n m_i^2, \quad (1.9)$$

де m – частка банку на ринку, у %; i – порядковий номер банку на ринку; n – число банків на ринку.

Чим вищий рівень концентрації ринку, тим вище значення HHI . Індекс концентрації Герфіндаля – Гіршмана змінюється від нуля (максимальна конкурентоспроможність ринку) до 10 000 (монопольне становище на ринку). На випадок чистої монополії, коли до галузі входить одна фірма, індекс дорівнює 10 000. Як правило, частки учасників на ринку банківських послуг визначають за активами, кредитами і депозитами.

Загалом розрізняють три ступені концентрації ринку:

- слабка концентрація, якщо значення індексу HHI менше ніж 1 000;
- середній рівень концентрації, якщо значення показника HHI не виходить за межі від 1 000 до 1 800;
- висока концентрація, якщо показник HHI перевищує 1 800 [90, с. 25].

Розрахунок індексу Герфіндаля – Гіршмана для банківської системи України свідчить, що у 2015 році рівень концентрації ринку банківських послуг суттєво підвищився (*табл. 1.7*).

Таблиця 1.7

**Значення коефіцієнта Герфіндаля – Гіршмана
для банківської системи України станом на 01.01.2015 і 01.01.2016, %**

Показник	01.01.2015	01.01.2016
Кошти клієнтів	719	1 082
Активи	564	838

Джерело: розраховано за даними [58].

Разом з тим відповідно до значення індексу Герфіндаля – Гіршмана за активами банківська система України залишається низькоконцентрованою. Значення індексу HHI на 1 січня 2016 року дорівнювало 838 (на 01.01.2015 – 564), тобто було менше ніж 1 000. За коштами клієнтів банківська система України має середній рівень концентрації, оскільки значення індексу HHI перевищує 1 000 і становить 1 082 (на 01.01.2015

– 719). Водночас слід відмітити динамічне зростання коефіцієнта упродовж 2015 року через стрімке зменшення кількості банків через втрату ними платоспроможності, внаслідок чого відбулася докорінна зміна структури банківської системи.

Відповідно до значень коефіцієнтів ринкової концентрації та індексів Герфіндаля – Гіршмана виділяють три типи ринку за ступенем концентрації [91] (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Типи ринку за ступенем концентрації

Висококонцентровані ринки	При $70\% < CR3 < 100\%$ $2\,000 < HHI < 10\,000$	При $80\% < CR4 < 100\%$ $1\,800 < HHI < 10\,000$
Помірно концентровані ринки	При $45\% < CR3 < 70\%$ $1\,000 < HHI < 2\,000$	При $45\% < CR4 < 80\%$ $1\,000 < HHI < 1\,800$
Низькоконцентровані ринки	При $CR3 < 45\%$ $HHI < 1\,000$	При $CR4 < 45\%$ $HHI < 1\,000$

Джерело: [91].

Відповідно до наведених критеріїв український ринок банківських послуг станом на 1 січня 2016 року є помірно концентрованим. Рівень ринкової концентрації трьох найбільших банків перевищує 45% ($CR - 3 = 49,4$), а значення індексу Герфіндаля – Гіршмана становить більше ніж 1 000 ($HHI = 1\,083$). До того ж український ринок банківських послуг має тенденцію до стрімкого зростання концентрації. У разі збереження таких темпів зменшення кількості банків ринок у найближчі рік – два може стати висококонцентрованим.

Науковці і практики зазвичай виділяють такі типи ринків: досконала конкуренція, монополістична конкуренція, олігополістична конкуренція, монополія. Стан конкуренції в банківській системі України або тип структури ринку банківських послуг можна вважати олігополістичним, оскільки значна частка ринку припадає на кілька великих банків. При цьому послуги вони можуть надавати як однакові, так і різні за своїми параметрами. Для такого типу ринку переважно характерним є високий ступінь концентрації банківських послуг.

Для оцінки олігополістичної конкуренції та визначення кількості банків, що домінують на ринку банківських послуг, було використано коефіцієнт відносної концентрації, що розраховується як співвідношення кількості великих банків за розмірами фінансових активів,

депозитами на ринку та частки реалізації ними банківських послуг. Коефіцієнт відносної концентрації розраховується за такою формулою:

$$K = \frac{(20 + 3\beta)}{\alpha}, \quad (1.10)$$

де β – частка кількості банків, що лідирують на ринку банківських послуг, у загальній кількості банків, що діють на ринку, %; α – частка активів банків, що лідирують на ринку банківських послуг, у загальній сумі активів банківської системи, %.

При значенні $K > 1$ можна стверджувати, що жоден із банків на ринку не займає домінантних позицій. При $K \leq 1$ на ринку складається ситуація, що близька до олігополії, спостерігається домінантне позиціонування окремих банків.

Разом з тим науковці і практики ще не вирішили проблеми, скільки банків треба брати до розрахунку. Такими банками можуть бути визначені три, п'ять, десять або навіть один банк. До того ж складно однозначно тлумачити конкретні значення цього коефіцієнта, оскільки це не гарантує точного визначення ступеня або відсутності в банку домінантного становища.

Розрахунки для трьох і п'яти банків показали, що для українського ринку коефіцієнт відносної концентрації приймає значення менше ніж 1 ($K \leq 1$) і має стійку тенденцію до зниження. Це означає, що на ринку складається ситуація, близька до олігополії, спостерігається домінантне позиціонування трьох – п'яти банків. Станом на 1 жовтня 2015 року найнижче значення коефіцієнт відносної концентрації за активами для трьох банків – 0,63 (на 01.01.2015 – 0,68), за коштами клієнтів для п'яти банків – 0,57 (на 01.01.2015 – 0,62). До того ж коефіцієнт відносної концентрації приймає високі значення, що свідчить про процеси формування олігополії в банківському секторі України (табл. 1.9, 1.10).

Таблиця 1.9

Розрахунок коефіцієнта відносної концентрації за активами, коштами клієнтів, капіталом для трьох – п'яти банків станом на 01.01.2015, %

Показник	01.01.2015					
	Активи		Кошти клієнтів		Капітал	
Кількість банків	158	158	158	158	158	158
Кількість банків, що домінують	3	5	3	5	3	5
Їхня частка	1,90	3,16	1,90	3,16	1,90	3,16

Показник	01.01.2015					
	Активи		Кошти клієнтів		Капітал	
Чисельник	25,70	29,49	25,70	29,49	25,70	29,49
Знаменник	35,1	73,3	37,9	45,2	39,8	47,2
Коефіцієнт відносної концентрації	0,73	0,68	0,68	0,65	0,65	0,62

Джерело: розраховано за даними [58].

Таблиця 1.10

Розрахунок коефіцієнта відносної концентрації за активами, коштами клієнтів, капіталом для трьох – п'яти банків станом на 01.10.2015, %

Показник	01.10.2015			
	Активи		Кошти клієнтів	
Кількість банків	109	109	109	109
Кількість банків, що домінують	3	5	3	5
Їх частка	2,75	4,59	2,75	4,59
Чисельник	28,26	33,76	28,26	33,76
Знаменник	43,60	53,50	49,40	56,80
Коефіцієнт відносної концентрації	0,65	0,63	0,57	0,59

Джерело: розраховано за даними [58].

З метою визначення межі олігополії та оцінки стану конкурентного середовища на ринку доцільно використати індекс Лінда (L), що розраховується за такою формулою:

$$L = \frac{1}{k(k-1)} \sum_{i=1}^k Q_i, \quad (1.11)$$

де k – кількість важливих банків (від 2 до n); Q_i – співвідношення між середніми частками ринку i -х провідних банків і середніми частками « $k-i$ » банків; i – кількість провідних банків серед « k » важливих банків (банки групи 1); k – кількість важливих банків.

$$Q_i = \left(\frac{A_i}{i} \right) : \left(\frac{A_k - A_i}{k - i} \right), \quad (1.12)$$

де A_i – загальна частка ринку, що припадає на i провідних банків; A_k – частка ринку, що припадає на k важливих банків.

Індекс Лінда використовується для аналізу конкурентного середовища на ринку в умовах олігополії і для визначення «межі» олігополії. Він характеризує ступінь нерівності між банками – лідерами на ринку.

Однак, на відміну від індексу відносної концентрації, він орієнтований на врахування відмінностей у «ядрі» ринку. «Межа» олігополії вважається встановленою, якщо досягнуто мінімальне значення коефіцієнта Лінда L . Це означає, що олігополію створюють « k » перших важливих банків, які мають найбільші частки на ринку.

Кількісне значення « k » визначає тип олігополії: а) «жорстка олігополія» – на ринку панують 2–3 банки; б) «розпливчата олігополія» – 6–7 суб'єктів господарювання охоплюють 70–80% ринку [92].

При розрахунку коефіцієнта Лінда для ринку банківських послуг в Україні порушення безперервності відбулося при $k = 5$ (табл. 1.11). Отже, в Україні на ринку банківських послуг існує жорстка олігополія, де домінують чотири найбільші банки, що характеризує приховану монополізацію ринку, незважаючи на присутність значної кількості малих банків, які формують конкурентне середовище.

Таблиця 1.11

**Розрахунок індексу Лінда для банківської системи України
станом на 01.01.2016**

K	Q _i						L
	1	2	3	4	5	6	
2	0,575						0,287
3	0,350	1,258					0,268
4	0,197	0,457	3,108				0,313
5	0,130	0,244	0,816	0,726			0,096
6	0,091	0,148	0,347	0,649	2,068		0,110

Джерело: розраховано за даними [58].

Разом з тим розраховане значення коефіцієнта Холла – Тайдмана (HT) (індекс Розенблюта) для українського ринку банківських послуг свідчить, що в Україні поки що не існує загрози, що один із банків займе монопольну позицію на ринку. Коефіцієнт Холла – Тайдмана (HT) розраховується на основі зіставлення рангів банків на ринку та їхніх часток на ринку:

$$HT = \frac{1}{2 \sum R_i g_i - 1}, \quad (1.13)$$

де HT – ранговий індекс концентрації; R_i – ранг i -го банку на ринку банківських послуг (найбільший банк має ранг 1); g_i – частка активів (коштів клієнтів) i -го банку.

Ранговий індекс HT змінюється у межах від $1/n$ до 1, де n – кількість конкурентів на ринку. Чим меншим є значення індексу, тим менш монополізованим є банківський сектор. Максимальне значення індексу HT рівне 1; у цьому разі є всі умови для того, щоб один із банків зайняв монопольну позицію на ринку. Мінімальне значення індексу HT рівне $1/n$ (n – кількість банків). Станом на 1 січня 2016 року значення коефіцієнта Холла –Тайдмана для банківської системи України було значно менше за 1 (за активами – 0,0504; за коштами клієнтів – 0,0480), тобто в банківському секторі України жоден із банків не займає монопольної позиції на ринку (табл. 1.12).

Таблиця 1.12

**Значення коефіцієнта Холла – Тайдмана
станом на 01.01.2015 та 01.01.2016**

Дата	Активи	Кошти клієнтів
01.01.2015	0,0323	0,0300
01.01.2016	0,0504	0,0480

Джерело: розраховано за даними [59].

Для характеристики ступеня деконцентрації ділової діяльності за одним банком та дослідження рівня і динаміки конкурентного позиціонування використовують коефіцієнт ентропії E . Чим більше значення E , тим вищий ступінь економічної невизначеності, тим нижча ймовірність формування монополії та олігополії. Коефіцієнт ентропії визначається за такою формулою:

$$E_1 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n S_i \ln \frac{1}{S_i}, \quad (1.14)$$

де E – коефіцієнт ентропії; S_i – частка активів i -го банку на ринку банківських послуг; n – кількість банків на ринку.

Коефіцієнт ентропії для ринку банківських послуг в Україні станом на 1 січня 2016 року приймає низьке значення (за активами – 0,0256; за коштами клієнтів – 0,0264), що свідчить про високу ймовірність формування монополії та олігополії (табл. 1.13).

Як бачимо, розраховані структурні коефіцієнти надають дещо суперечливу інформацію про стан конкурентного середовища на ринку банківських послуг в Україні.

Коефіцієнти ентропії для ринку банківських послуг в Україні

Дата	Активи	Кошти клієнтів
01.01.2015	0,0226	0,0229
01.01.2016	0,0256	0,0264

Джерело: розраховано за даними [58].

Ефективність конкурентної політики завжди була пов'язана зі спірним питанням – співвідношення між структурою ринку й антиконкурентною політикою. Є два протилежні погляди на цю проблему – «структуралістська» і «біхевіористська». Прихильники «структуралістського» підходу вважають, що володіння значною часткою на ринку призводить до негативних наслідків. На думку «біхевіористів», монополізована галузь цілком може бути технологічно-прогресивною та ефективною, пропонуючи якісні послуги за прийнятними цінами. У Західній Європі антимонопольне законодавство завжди мало «біхевіористський» характер, у США він затвердився лише в 1980-ті роки. Сьогодні такий підхід переважає у всіх розвинених країнах. Особливу увагу слід приділити інституційному монополізму, який знаходить свій прояв у формі нерівних умов конкуренції [93]. Інституційний монополізм є більшою небезпекою для розвитку конкурентних відносин в Україні порівняно з підприємницьким монополізмом, зважаючи, що до чотирьох банків, які визначають межі олігополії на ринку банківських послуг, входять два найбільші державні банки України.

Загальновідомо, що інтереси комерційних банків не збігаються з інтересами суспільства щодо таких напрямів діяльності: фінансування розвитку соціальної інфраструктури, реалізації довгострокових і капіталомістких проектів з розвитку економіки та підвищення її конкурентоспроможності, фінансування інновацій, обслуговування малого та середнього бізнесу тощо. У зв'язку з цим виникає потреба створення нової фінансової моделі, яка б дозволяла, не порушуючи законів ринку, стимулювати банки до вирішення важливих державних завдань. На сьогодні така модель успішно реалізується в багатьох країнах у формі державно-приватного партнерства, де головну роль відіграють банки розвитку, які тісно співпрацюють з комерційними банками, використовуючи їхню розвинену інфраструктуру для кредитування важливих проектів [94; 95].

Таким чином, за результатами проведеного дослідження встановлено, що відповідно до значень коефіцієнтів ринкової концентрації та індексу Герфіндаля – Гіршмана ринок банківських послуг в Україні є помірно концентрованим. Разом з тим на ринку склалася ситуація, близька до олігополії, оскільки значна частка ринку припадає на кілька великих банків. Натомість, як свідчить низьке значення коефіцієнта Холла – Тайдмана, у банківській системі України поки що немає загрози, що один із банків займе монопольну позицію. Однак, як свідчить значення коефіцієнта ентропії, високою є загроза формування монополії та олігополії. Розрахунок індексу Лінда показав, що на ринку банківських послуг України, незважаючи на значну кількість банків, існує досить жорстка олігополія, де домінують чотири найбільші банки.

РОЗДІЛ 2

**ФАКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ
ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ**

2.1. Підвищення ефективності монетарного трансмісійного механізму та його роль у забезпеченні економічного зростання

Одним із найважливіших критеріїв оцінки ефективності грошово-кредитної політики є надійне функціонування монетарного трансмісійного механізму, який сприяє реалізації основних цілей центрального банку, дозволяє підтримувати стабільність банківської системи та забезпечує передачу монетарних імпульсів до суб'єктів господарювання. Тому центральні банки провідних країн світу у своїй практичній діяльності приділяють велику увагу питанням розроблення та надійного функціонування цього механізму, оскільки від його успішного функціонування залежить ефективність банківської діяльності та всього механізму фінансового посередництва, які покликані стимулювати ділову активність та економічне зростання [1–3]. Значний досвід практичного використання закономірностей і переваг монетарного трансмісійного механізму накопичено у Великобританії, Польщі, Чехії, Японії, країнах Євросоюзу та багатьох інших.

Прикро, але на сьогодні в Україні монетарний трансмісійний механізм фактично не функціонує, що посилює монетарні та фінансові диспропорції, ускладнює механізми функціонування фінансового сектору та прийняття центральним банком ефективних рішень. Це зумовлено тим, що до останнього часу в грошово-кредитній політиці НБУ використовувалися режим таргетування грошових агрегатів і режим таргетування валютного курсу, а більшість рішень з монетарної політики були прийняті «в ручному режимі», а не засновані на «політиках», і перш за все на ефективному використанні процентної політики, як це здійснюють центральні банки провідних країн світу. Крім того, реалізація основних засад трансмісійного механізму грошово-кредитної політики відбувалась на фоні макроекономічної нестабільності та монетарних деформацій, пов'язаних із недосконалістю інституційної структури, методів та інструментів реалізації грошово-кредитної політики, а також основних підходів до операційної діяльності центрального банку [4–6].

У кінцевому підсумку це призвело до накопичення дисбалансів у фінансовому секторі, знизило стійкість банківської системи до зовнішніх і внутрішніх шоків, а також послабило її конкурентоспроможність

[7, с. 203; 8, с. 67]. Накопичення негативних монетарних дисбалансів під час кризи 2008–2009 років, їх посилення у посткризовий період призвели до порушення механізмів функціонування монетарного трансмісійного механізму та зниження ефективності грошово-кредитної політики загалом.

Низький рівень дієвості монетарного трансмісійного механізму знайшов своє відображення у розбалансуванні грошового та валютного ринків; деформації кредитного ринку та погіршенні кредитного клімату; зниженні впливу монетарних імпульсів як на фінансову систему, так і на реальний сектор економіки, а також у невідповідності комунікаційної політики центрального банку інтересам учасників ринку, що спотворює очікування суб'єктів господарювання та призводить до посилення інфляційних і девальваційних очікувань.

Крім того, слід зазначити, що в сучасних економічних системах в умовах високої конкуренції стійкі темпи економічного зростання можна забезпечити лише в стабільній економіці за низького рівня інфляції. Для світової економіки взагалі сьогодні характерним є помірне економічне зростання за помірної інфляції (або ж навіть дефляція та рецесія економіки). Високі темпи зростання за високого рівня інфляції практично неможливі, а тому активізація монетарного трансмісійного механізму для забезпечення цінової стабільності та активізації діяльності суб'єктів ринку за допомогою монетарних методів є одним із ключових завдань діяльності центрального банку.

У науковій літературі монетарний трансмісійний механізм характеризують як процес, завдяки якому рішення центрального банку у сфері грошово-кредитної політики передаються на фінансовий сектор та економіку загалом, і перш за все на стан грошового ринку, цінову динаміку та економічне зростання [9, с. 55; 10, с. 14–15; 11, с. 267]. Фахівці ЄЦБ визначають монетарний трансмісійний механізм як процес, за допомогою якого рішення з монетарної політики, наприклад зміна процентної ставки, впливає на рівень цін і на всю економіку [12, с. 146]. Таким чином, монетарний трансмісійний механізм доцільно розглядати як процес, що відбувається в рамках певного монетарного режиму, для якого характерні певні правила та операційні процедури, а кінцевою метою є забезпечення центральним банком цінової стабільності.

У практиці своєї діяльності провідні центральні банки питанням функціонування монетарного трансмісійного механізму приділяють

надзвичайно велику увагу. Так, фахівці ЄЦБ розглядають цей механізм у контексті розроблення та реалізації монетарної стратегії, яка включає в себе кількісне визначення основної мети цінової стабільності та аналітичну структуру, що ґрунтується на двох фундаментальних засадах – економічному та монетарному аналізі. Ці два види аналізу лежать в основі розроблення та реалізації центральним банком рішень щодо загальної оцінки ризиків для цінової стабільності та рішень з монетарної політики (рис. 2.1).

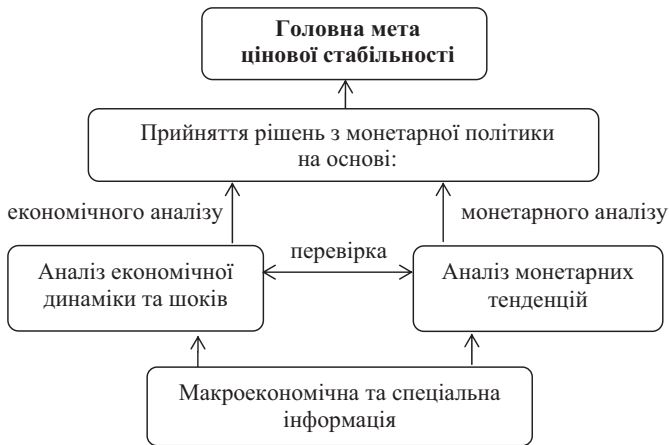

Рис. 2.1. Схема розроблення стратегії монетарної політики ЄЦБ, орієнтованої на забезпечення цінової стабільності

Джерело: розроблено за [12, с. 83]

У науковій літературі вважають, що вперше термін «трансмісійний механізм» щодо грошово-кредитної сфери запропонував Дж. М. Кейнс, розуміючи під ним сукупність змінних, завдяки яким пропозиція грошей шляхом впливу зміни норми процента й обсягів інвестицій в основний капітал впливає на обсяги сукупного випуску та активність економічних агентів [13, с. 137].

Дослідження питань монетарного трансмісійного механізму особливо активізувались у 1980–1990-х роках. За цей час побудовано багато теоретичних моделей трансмісійного механізму, однак практика засвідчила, що це поняття є багатограним і комплексним, а його зміст і внутрішні взаємозв'язки постійно змінюються та оновлюються залежно від конкретних економічних умов кожної країни.

У спрощеному вигляді схема функціонування трансмісійного механізму полягає в тому, що спочатку заходи грошово-кредитної політики, і перш за все зміна офіційної процентної ставки, впливають на ринкові процентні ставки, на стан грошово-кредитного ринку та обмінний курс. Потім відбувається корекція цін на фінансові активи, що впливає на зміну обсягів заощаджень, кредитування та інвестицій, а далі – на реальний сектор економіки, зміну обсягів експорту й імпорту, оплати праці та цін.

Після відповідних змін у реальному секторі відбувається наступна ітерація, яка призводить до нової корекції процентних ставок, цін, валютного курсу тощо. І так відбувається доти, доки економіка не досягне нового стану своєї рівноваги. Таким чином, монетарний трансмісійний механізм має кілька рівнів впливу, серед яких головним є безпосередня передача рішень щодо монетарної політики від центрального банку до суб'єктів грошово-кредитного ринку (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Трансмісійний механізм передачі імпульсів від офіційної процентної ставки до динаміки цін у системі ЄЦБ

Джерело: розроблено за [12, с. 59]

Представляючи схематично механізм функціонування трансмісійного механізму монетарної політики на прикладі ЄЦБ (див. *рис. 2.2*), бачимо, що ключовим елементом цього механізму є офіційні процентні ставки, які спочатку впливають на ставки грошового ринку та формують ринкові очікування. Другим етапом дії цього механізму є вплив на обсяги грошової маси, на ціни активів і валютний курс. На третьому етапі процентні ставки впливають на зміну попиту і пропозиції на ринках товарів і праці, на зовнішні і внутрішні ціни, а також на рівень оплати праці. На заключному етапі відбувається зміна цін в економіці та реалізуються механізми забезпечення цінової стабільності.

Використання центральними банками монетарного трансмісійного механізму з метою забезпечення цінової стабільності залежить від конкретних умов країни. Якщо у 2000-х роках для багатьох країн було актуальним стримування інфляції, то для Японії – подолання дефляції. Сьогодні окремі країни також вимушені проводити політику «кількісного» і «кредитного пом'якшення», а також нульових (*ZIRP*) і від'ємних (*NIRP*) процентних ставок з метою подолання дефляції та стимулювання економічного зростання.

Так, нетрадиційні заходи монетарної політики ЄЦБ із «кредитного пом'якшення» були спрямовані передусім на підтримку ліквідності банківської системи та розширення банківського кредитування. Загалом програма ЄЦБ з «кредитного пом'якшення» у 2012 році становила близько 3% від ВВП. Переважна частина цих коштів спочатку була спрямована на підтримку кредитування економіки, а починаючи з 2014-го – на викуп забезпечених облігацій та сек'юритизованих кредитів, тобто фактично «кредитне пом'якшення» було доповнено «кількісним» [14, с. 27; 15, с. 425].

На відміну від ЄЦБ, нетрадиційні заходи монетарної політики ФРС США, Банку Англії та Банку Японії були спрямовані на стимулювання дії каналу цін активів (придбання значних обсягів проблемних цінних паперів) і каналу очікувань. На наш погляд, такі відмінності в підходах найбільших центральних банків відображують розбіжності в циклах їхньої монетарної політики та дії монетарного трансмісійного механізму, що зумовлено різним характером і завданнями посткризового відновлення їхніх фінансових систем. При цьому слід мати на увазі, що якщо центральні банки розвинених країн реалізують такі програми з метою недопущення дефляції, як, наприклад, Японія, то країни з

ринками, що розвиваються, змушені стримувати зростання інфляції та забезпечувати цінову стабільність.

Показовим може бути досвід Банку Японії. Дослідження дії монетарного трансмісійного механізму в умовах «кількісного пом'якшення» започаткував Х. Угаї, який проаналізував дії трансмісійного механізму Банку Японії у 2001–2006 рр. [16]. Дослідження, проведені І. Кікуо, дозволили розробити схему реалізації трансмісійного механізму монетарної політики для умов «кількісного пом'якшення». Ця схема демонструє взаємозв'язок і залежність основної цілі монетарної політики від очікуваного рівня інфляції, динаміки монетарної бази, реальної процентної ставки та цін активів. У схемі також показано вплив зміни окремих монетарних параметрів на основні макроекономічні показники, передусім на зміну обсягів виробництва, експорту, інвестицій, рівень зайнятості, рівень оплати праці (рис. 2.3).

Проведений аналіз свідчить, що «кількісне» та «кредитне пом'якшення» є одним із методів подолання наслідків «пастки ліквідності» – ситуації, коли процентна ставка фактично дорівнює нулю й надалі вже не може бути знижена. За наявності «пастки ліквідності» дія процентного каналу монетарної трансмісії порушується, а використання традиційних інструментів і методів грошово-кредитної політики стає неефективним. Сьогодні таку ситуацію можна спостерігати на прикладі країн Єврозони вдруге після кризи 2008–2009 років [17, с. 54].

Слід визнати, що реалізація певних заходів «кредитного пом'якшення» у 2014 році відбулась і в Україні, хоча цей процес був вимушеним у відповідь на вилучення з банківської системи значних обсягів депозитів через різку девальвацію гривні та виведення з ринку значної кількості банків. «Кредитне пом'якшення» відбулось у формі значного розширення доступу комерційних і державних банків до рефінансування центрального банку (зокрема, шляхом надання стабілізаційних кредитів), а також у формі монетизації облігацій внутрішньої державної позики, випущених урядом для поповнення статутних капіталів державних банків і підприємств, через грошовий канал монетарного трансмісійного механізму, а фактично – завдяки збільшенню обсягів емісії. Однак незбалансованість і стихійний характер процесу «кредитного пом'якшення» не сприяли активізації дії кредитного каналу та ділової активності, а валютний канал узагалі було деформовано.

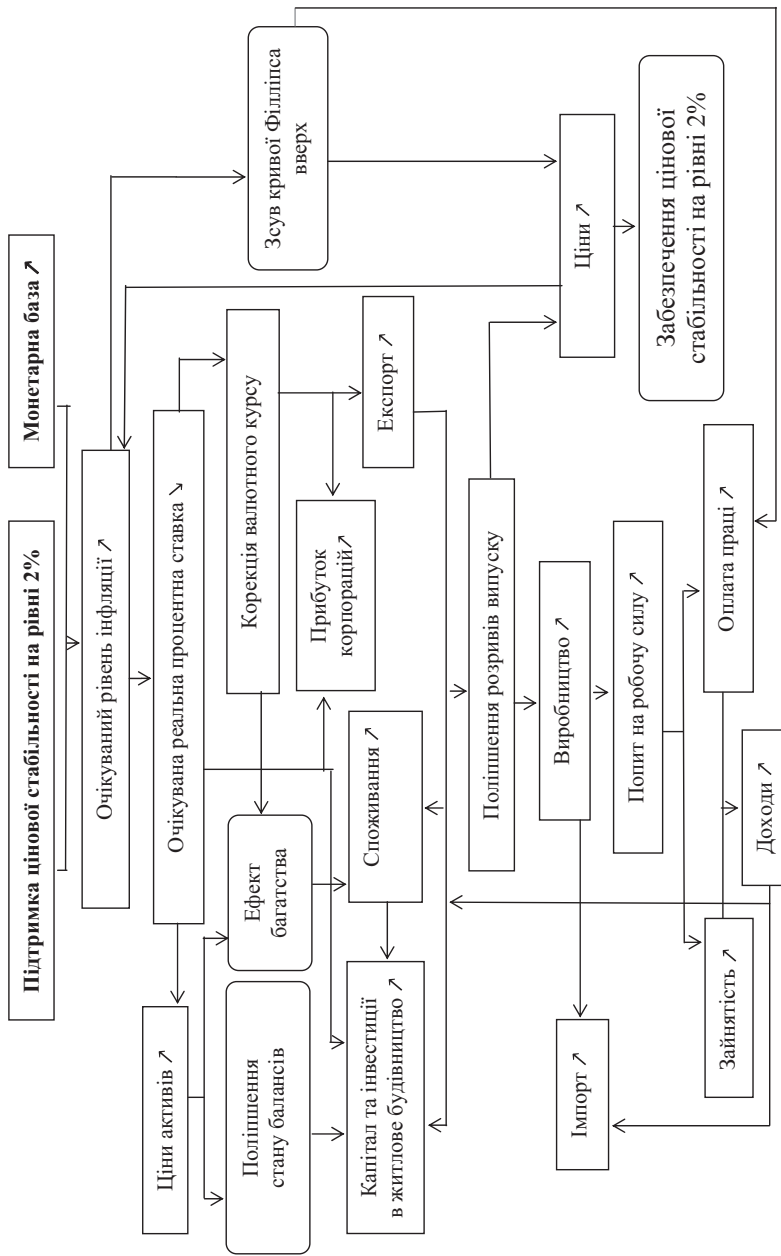

Рис. 2.3. Дія каналів трансмісійного механізму монетарної політики Банку Японії в умовах «кількісного пом'якшення»

Джерело: розроблено за [21]

Такі заходи суттєво модифікували характер монетарного трансмісійного механізму НБУ і призвели до зміни дієвості та важливості окремих його каналів. Через стихійний характер «кредитного пом'якшення» дія процентного каналу була деформована. Фактично ми зіткнулися з проблемою «пастки процентної ставки» – ситуації, яка виникає в період фінансової та економічної кризи в разі нечутливості процентної ставки і заходів грошово-кредитної політики до змін ринкової кон'юнктури внаслідок розбалансування грошового, валютного та фінансового ринків. Унаслідок «пастки процентної ставки» реальна процентна ставка стає від'ємною, а процентний канал трансмісійного механізму фактично перестає діяти. Тому функціонування монетарного трансмісійного механізму має ґрунтуватися на більш активному використанні інших каналів. У діяльності НБУ впродовж 2014–2015 років акцент було зроблено на управління переважно грошовим каналом, що суттєво знизило дієвість грошово-кредитної політики.

На практиці процес передачі імпульсів від рішень центрального банку до суб'єктів ринку відбувається за допомогою каналів трансмісійного механізму, до яких більшість науковців відносять грошовий, процентний, валютний (обмінного курсу) та кредитний канали. Однак останнім часом до системи каналів також включають канал цін активів і канал очікувань (канал довіри) [9; 10, с. 14; 17; 18, с. 286–288], що зумовлено суттєвими змінами у структурі монетарного трансмісійного механізму та використанням центральними банками нестандартних монетарних інструментів. У зв'язку з цим потребує більш детального аналізу характер дії цих каналів і заходів щодо підвищення їхньої дієвості в Україні.

Грошовий канал, як вважають у науковій літературі, є першим каналом монетарного трансмісійного механізму, який реально почали використовувати на практиці ще в 1980-х роках. Його дія характеризується безпосереднім впливом пропозиції грошей на стан грошового ринку та рівень цін в економіці. Специфіка дії грошового каналу зумовлена тим, що забезпечення оптимальних темпів приросту грошової бази та грошової маси з метою збалансування структури грошово-кредитного ринку відіграє вирішальну роль у формуванні рівня цін і вартості активів, а тому й інфляції. Критерієм дієвості грошового каналу є дотримання встановлених темпів приросту грошової бази, а також структури і певних пропорцій зростання грошової маси [19, с. 24; 20, с. 64–67].

Упродовж 2014–2016 років в Україні цей канал використовувався найактивніше, оскільки операційним орієнтиром грошово-кредитної політики НБУ була грошова база. Аналіз фактичних даних свідчить, що упродовж 2005–2015 років взаємозв'язок між темпами приросту грошової бази і грошових агрегатів, з одного боку, та ВВП і рівня інфляції – з другого, характеризувався розбалансованістю, і тому виявити чіткі взаємозв'язки в їхній динаміці дуже складно. Так, у 2015 році порівняно з 2005-м грошова база збільшилась у 4,06 раза, грошова маса М3 – у 5,12 раза, номінальний ВВП – у 4,48 раза, а реальний ВВП знизився на 3,9%. Особливістю монетарного трансмісійного механізму того періоду є постійне зростання грошового мультиплікатора. Якщо у 2009 році за умови зниження реального ВВП на 14,5%, а грошового агрегату М3 – на 5,5% грошовий мультиплікатор становив 2,50, то у 2012-му цей показник збільшився до 3,03, у 2013–2015 роках він коливався в межах 2,87–2,96 (*табл. 2.1*). На наш погляд, така динаміка грошового мультиплікатора свідчить про розбалансованість грошово-кредитного ринку внаслідок недотримання пропорцій між темпами зростання грошової маси та реального ВВП.

З метою виявлення зв'язку між темпами інфляції й темпами приросту реального ВВП для періоду 2005–2015 років була побудована одnofакторна регресійна модель:

$$y = 3,3653 - 0,2461x, \quad (2.1)$$

де y – середньорічний темп приросту реального ВВП, %; x – річний темп інфляції (за індексом споживчих цін), %.

Аналіз одержаної моделі свідчить, що інфляція негативно впливає на темпи приросту реального ВВП, оскільки зв'язок між обраними факторами був від'ємним, а коефіцієнт кореляції становив: $r = -0,4407$.

Головними напрямками підвищення ефективності дії грошового каналу є вдосконалення прогнозування обсягів і структури грошової бази та грошових агрегатів, а також узгодження темпів їх приросту з темпами приросту реального ВВП та стримування інфляції.

У перспективі після запровадження інфляційного таргетування роль грошового каналу буде зменшуватися, оскільки операційним орієнтиром грошово-кредитної політики має стати процентна ставка.

**Динаміка і структура грошових агрегатів і обсягів ВВП в Україні
у 2005–2015 роках**

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Грошова база, млрд грн	82,8	97,2	141,9	186,7	195,0	225,7	239,9	255,3	307,1	333,2	336,0
2. Темп приросту грошової бази до попереднього року, %	-	17,4	46,0	31,6	4,4	15,7	6,3	6,4	20,3	8,5	0,8
3. Грошовий агрегат M0, млрд грн	60,2	75,0	111,1	154,8	157,0	183,0	192,7	203,2	237,8	283,0	282,7
4. Темп приросту M0 до попереднього року, %	-	24,6	48,1	39,3	1,4	16,6	5,3	5,4	17,0	19,0	-0,1
5. Грошовий агрегат M1, млрд грн	98,6	123,3	181,7	225,1	233,7	289,9	311,0	323,2	383,8	435,5	472,2
6. Темп приросту M1 до попереднього року, %	-	25,1	47,4	23,9	3,8	24,1	7,3	3,9	18,7	13,5	8,4
7. Грошовий агрегат M2, млрд грн	193,1	259,4	391,3	512,5	484,8	596,8	681,8	771,1	906,2	955,4	993,8
8. Темп приросту M2 до попереднього року, %	-	34,3	50,8	31,0	-5,4	23,1	14,2	13,1	17,5	5,4	4,0
9. Грошовий агрегат M3, млрд грн	194,1	261,1	396,2	515,7	487,3	597,9	685,5	773,2	909,0	956,7	994,1
10. Темп приросту M3 до попереднього року, %	-	34,5	51,7	30,2	-5,5	22,7	14,6	12,8	17,6	5,3	3,9
11. ВВП номінальний, млрд грн	441,5	544,1	720,7	948,1	913,3	1 120,6	1 349,2	1 459,1	1 522,7	1 566,7	1 979,5
12. Темп приросту номінального ВВП до попереднього року, %	-	23,2	32,5	31,6	-3,7	22,7	20,4	8,1	4,4	2,9	26,3
13. Темпи приросту реального ВВП, %	2,7	7,3	7,9	2,3	-14,5	4,1	5,5	0,2	0,0	-6,8	-9,9
14. Грошовий мультиплікатор	2,34	2,61	2,79	2,76	2,50	2,65	2,86	3,03	2,96	2,87	2,96
15. Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %	10,3	11,6	16,6	22,3	12,3	9,1	4,6	-0,2	0,5	24,9	43,3

Джерело: розраховано за даними НБУ.

За загальним визнанням науковців і практиків, управління процентними ставками грошового ринку повинно бути головним каналом монетарного трансмісійного механізму, завдяки якому центральний банк впливає на грошовий ринок і економіку. Його дія ґрунтується на впливі офіційної процентної ставки центрального банку на зміну ринкових процентних ставок, за якими суб'єкти економіки можуть розміщувати та залучати кошти, а через них – на рішення щодо заощадження та інвестування і, таким чином, – на рівень сукупного попиту, економічну активність, інфляцію та цінову стабільність [22, с. 78; 23, с. 19].

Критеріями дієвості процентного каналу монетарного трансмісійного механізму, на наш погляд, має бути незначна та прогнозована волатильність процентних ставок; позитивна різниця між офіційною ставкою центрального банку й очікуваним рівнем інфляції, а також незначні відхилення ставки дохідності за державними облігаціями від офіційної процентної ставки.

Основою механізму дії процентного каналу є офіційна процентна ставка центрального банку, на основі якої формуються імпульси щодо перспективного характеру грошово-кредитної політики (рестриктивної чи експансіоністської) та визначається ефективна (реальна) процентна ставка.

Тому центральні банки приділяють особливу увагу розробленню дієвих механізмів управління процентними ставками, які передбачають такий порядок рефінансування банків і абсорбування їхньої ліквідності, за якого процентні ставки залишаються в заздалегідь визначеному діапазоні: базова ставка плюс-мінус визначений процентний пункт відхилень.

Специфіка функціонування процентного каналу полягає у тісному взаємозв'язку всіх процентних ставок із ключовою ставкою центрального банку та наявності певного часового лагу їхнього впливу на процеси заощаджень, накопичень, кредитування, інвестування, а також на ціни та рівень інфляції.

Через ставки надання та абсорбування ліквідності процентний канал безпосередньо впливає на вартість банківських ресурсів, а також тісно пов'язаний із каналом цін активів. При цьому слід мати на увазі, що офіційна процентна ставка повинна впливати насамперед на ставки міжбанківського ринку. Чим тісніший зв'язок міжбанківських процентних ставок з офіційною ставкою, тим вищою буде дієвість процентного каналу.

Центральні банки країн, що здійснюють таргетування інфляції, визначають офіційну процентну ставку таким чином, щоб інфляція у середньостроковій перспективі відповідала цільовим орієнтирам. Це зумовлено тим, що монетарна політика центрального банку впливає на інфляцію не безпосередньо, а через ставки грошового ринку, які, у свою чергу, впливають на інші ставки і валютний курс. Тому практики оцінюють вплив монетарної політики на інфляцію з лагом 3–9 місяців [24, с. 324].

У країнах, що запровадили режим інфляційного таргетування, основні операції центрального банку щодо надання та абсорбування ліквідності здійснюються із використанням короткострокових операцій постійної дії – семи- або 14-денних інструментів за ставками, що наближаються до офіційної. Для цього центральний банк повинен щоденно контролювати стан ліквідності банків і визначати її необхідний обсяг, щоб утримувати процентну ставку на заздалегідь установленому рівні.

При цьому операції «овернайт» повинні бути автоматичними стабілізаторами ринкових ставок у відносно вузькому коридорі. Такий підхід зумовлений необхідністю стимулювати банки до самостійного управління своєю ліквідністю упродовж тривалого часу з використанням ринкових ресурсів, а не розраховувати на постійну підтримку з боку центрального банку. Крім того, короткострокові процентні ставки слід установлювати таким чином, щоб вони могли підтримувати цінову стабільність у середньостроковій перспективі.

Дія процентного каналу монетарного трансмісійного механізму буде ефективною в тому разі, коли офіційна процентна ставка повною мірою виконуватиме покладені на неї функції орієнтира вартості національних грошей, а процентні ставки за депозитами, як основним джерелом банківських ресурсів, будуть зіставні з дохідністю державних і корпоративних облігацій. При цьому ставки міжбанківського ринку, переважно, мають бути нижчими за ставки рефінансування центрального банку.

Найбільш дієвим процентний канал трансмісійного механізму є у країнах з розвиненим фінансовим сектором. Це зумовлено тим, що досконаліша інституційна структура фінансового сектору сприяє розвиткові інституційних підходів до управління монетарним трансмісійним механізмом шляхом впливу на окремі фінансові ринки [1, с. 30].

В Україні процентний канал монетарного трансмісійного механізму, на жаль, функціонує дуже слабо у зв'язку з виникненням «пастки процентної ставки», а також через недостатню розробленість центральним банком процентної політики, недосконалість операційних процесів і низький рівень впливу офіційної ставки центрального банку на ставки міжбанківського ринку.

Аналіз динаміки процентних ставок у 2010–2016 роках свідчить, що в цей період облікова процентна ставка НБУ коливалась у межах від 6,5% у 2013 році до 30,0% у 2015-му і станом на 22 квітня 2016 року була встановлена на рівні 19,0%. При цьому із січня до 21 квітня 2016 року процентні ставки з надання ліквідності за кредитами «овернайт» під забезпечення державними цінними паперами або депозитними сертифікатами Національного банку України становили 24%, а з 22 квітня 2016 року – 21 відсоток.

Позитивним слід визнати факт установлення НБУ ставок з вилучення ліквідності (за депозитними сертифікатами Національного банку). Так, за депозитними сертифікатами «овернайт» до 21 квітня 2016 року процентна ставка становила 18,0%, а з 22 квітня того року – 17,0%. Однак за тендером із розміщення депозитних сертифікатів на строк від семи до 86 днів ця ставка становила 19,0–20,0%, тобто з 22 січня 2016-го фактично вона була визначена на рівні облікової ставки. На наш погляд, такий рівень процентних ставок є занадто високим і необґрунтованим, а їхнім наслідком може бути штучне стримування розвитку міжбанківського кредитного ринку та механізмів фінансового посередництва загалом.

Відповідно до зміни офіційної процентної ставки змінювалися й інші ставки грошово-кредитного ринку. Так, середньозважена процентна ставка міжбанківського кредитного ринку в січні – квітні 2016 року коливалась у межах 16,4–23,3%, а ставка за операціями «овернайт» – у межах 16,1–22,4%, тобто загалом ставки міжбанківського кредитного ринку були нижчими за облікову ставку НБУ. При цьому щоденний обсяг наданих кредитних ресурсів на міжбанківському ринку України у січні – квітні 2016 року коливався в межах 0,426–2,220 млрд гривень.

Проведений аналіз свідчить, що банківська криза 2014–2015 років суттєво вплинула на підвищення вартості залучення ресурсів. Починаючи з 2010-го, середні процентні ставки за депозитами, залученими банками, підвищилися з 9,4 до 11,7%. Найбільше зросли процентні

ставки за депозитами домашніх господарств у національній валюті – з 14,6 у 2010 році до 17,3% станом на 1 квітня 2016-го. Разом з тим процентні ставки за депозитами в іноземній валюті суттєво знизились як для корпоративного сектору, так і для домашніх господарств.

Фінансова та економічна нестабільність, наслідком якої стало погіршення кредитоспроможності позичальників і умов кредитування, призвела у 2016 році порівняно з 2010-м до підвищення процентних ставок за банківськими кредитами в середньому на 2,6 п. п. Так, ставки за кредитами, наданими у гривнях підприємствам корпоративного сектору, підвищилися на 5,6 п. п., а домашнім господарствам – на 3,9 п. п., тоді як середні процентні ставки за кредитами в іноземній валюті зменшилися, відповідно, на 1,6 п. п. та 0,2 п. п. (табл. 2.2). Таким чином, аналіз дії процентного каналу монетарного трансмісійного механізму свідчить про те, що між обліковою ставкою НБУ та процентними ставками грошово-кредитного ринку існують суттєві дисбаланси, а процентна політика НБУ потребує суттєвого вдосконалення.

Таблиця 2.2

**Середні процентні ставки за новими депозитами
і кредитами в банках України у 2010–2016 роках, %**

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	01.04.2016
1. Середнє значення облікової ставки НБУ (за період), %	9,0	7,8	7,6	7,0	10,2	25,3	22,0
2. Процентні ставки за депозитами – всього, у т. ч.:	9,4	7,3	11,3	9,5	10,5	11,6	11,7
а) корпоративний сектор	7,3	6,1	10,8	7,1	8,7	11,4	11,5
- у національній валюті	7,3	6,2	11,8	7,2	9,0	11,9	12,2
- в іноземній валюті	5,7	3,4	3,1	3,7	4,8	4,7	3,8
б) домашні господарства	11,4	9,1	11,9	12,5	13,2	12,2	11,7
- у національній валюті	14,6	12,3	16,7	16,9	18,3	17,7	17,3
- в іноземній валюті	8,7	6,2	7,1	6,8	7,7	7,5	6,5
3. Процентні ставки за кредитами – всього, у т. ч.:	14,6	14,3	15,5	14,4	15,0	17,5	17,2
а) корпоративний сектор	14,0	13,3	14,5	13,2	14,2	17,0	16,5
- у національній валюті	15,7	16,0	18,4	16,6	17,6	21,8	21,3
- в іноземній валюті	10,5	9,2	8,4	9,4	9,0	8,8	8,9
б) домашні господарства	25,2	26,5	27,4	27,3	26,8	28,1	30,1
- у національній валюті	26,4	27,3	27,7	27,5	26,9	28,3	30,3
- в іноземній валюті	12,8	12,4	12,1	12,6	13,7	14,2	12,6

Джерело: розраховано за даними НБУ.

Задля підвищення рівня дієвості та ефективності функціонування процентного каналу трансмісійного механізму в умовах таргетування інфляції потрібно:

- розробити чітку стратегію монетарної політики та забезпечити перехід до використання як операційного орієнтиру діяльності центрального банку процентної ставки «овернайт»;
- удосконалити операційну систему регулювання ліквідності банків шляхом переходу на періодичне та регламентоване проведення центральним банком операцій із тижневими або двотижневими інструментами;
- сформувати і розвинути вторинний ринок цінних паперів, зокрема ринок облігацій внутрішньої державної позики, та механізми діяльності вторинних дилерів.

Дія валютного каналу монетарного трансмісійного механізму ґрунтується на впливі змін обмінного валютного курсу національної валюти на основні макроекономічні показники, обсяги експорту та імпорту, приплив і відплив капіталу та рівень цін. Критерієм дієвості цього каналу, на наш погляд, має бути низька волатильність обмінного валютного курсу національної валюти до основних вільно конвертованих іноземних валют упродовж тривалого часу.

Валютний канал трансмісійного механізму тісно пов'язаний з іншими каналами. Найбільш тісними є зв'язки цього каналу з процентним каналом. Це зумовлено тим, що розрахунки форвардного курсу здійснюються на основі паритету внутрішніх і зовнішніх процентних ставок. Центральний банк, підвищуючи внутрішню процентну ставку щодо іноземної, стимулює зростання форвардного валютного курсу і навпаки. І хоча механізм курсоутворення є більш складним, зіставлення процентних ставок у країні походження валюти, поряд з рівнем конкурентоспроможності національних економік, відіграє в ньому вирішальну роль.

Як свідчить світова практика, на валютний курс можна впливати не лише за допомогою інтервенцій, а й за допомогою процентних ставок, підвищення яких робить активи, номіновані в національній валюті, більш привабливими. Тому в країнах з ринками, що розвиваються, центральні банки більше уваги приділяють управлінню динамікою валютного курсу, оскільки він є одним із каналів стримування інфляції. При цьому слід зазначити, що забезпечити вільне курсоутворення

(або режим «керованого плавання») за умови високих процентних ставок практично дуже складно.

Тісно пов'язаний валютний канал із кредитним каналом, оскільки в умовах відкритої економіки значна частка кредитів надається в іноземній валюті, а також із каналом цін активів і каналом очікувань.

Проведений аналіз структури наданих резидентам банківських кредитів у розрізі валют свідчить про високий рівень фінансової доларизації економіки України. Так, станом на 1 квітня 2016 року порівняно з 2010-м частка кредитів, наданих в іноземній валюті підприємствам корпоративного сектору, збільшилась із 37,9 до 58,1%, а частка кредитів, наданих в іноземній валюті домашнім господарствам, хоча і зменшилась, відповідно, із 69,1 до 55,5%, ще залишається дуже високою (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Структура кредитів, наданих банками резидентам України
у 2010–2015 роках, у розрізі валют, %**

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	01.04.2016
1. Корпоративний сектор – всього, у т. ч.:	100	100	100	100	100	100	100
- у національній валюті	62,1	64,2	65,0	65,6	53,0	41,2	41,9
- в іноземній валюті	37,9	35,8	35,0	34,4	47,0	58,8	58,1
2. Домашні господарства – всього, у т. ч.:	100	100	100	100	100	100	100
- у національній валюті	30,9	43,1	54,7	65,0	52,1	45,8	44,5
- в іноземній валюті	69,1	56,9	45,3	35,0	47,9	54,2	55,5

Джерело: розраховано за даними НБУ.

При цьому, як бачимо, у структурі кредитів, наданих в іноземній валюті як корпоративному сектору, так і домашнім господарствам у 2015 році, на долар США припадало 90,7%, на євро – 8,8%, на інші валюти – 0,5%, тоді як у 2010-му ці показники становили, відповідно, 85,7, 12,5, і 1,8%, тобто частка долара США збільшилась на 5,0 п. п., а євро – зменшилась на 3,7 п. п. Це дозволяє зробити висновок, що у структурі експорту та імпорту наявні певні диспропорції, внаслідок яких дієвість валютного каналу монетарного трансмісійного механізму та його вплив на економічний розвиток залишаються низькими.

Схожою щодо підвищення рівня доларизації економіки є й ситуація з депозитами. За валютною структурою майже половину депозитів

банки залучають в іноземній валюті. Навіть у 2016 році, попри значні вилучення населенням своїх вкладів із банківської системи упродовж 2014–2015 років, питома вага вкладів домашніх господарств в іноземній валюті становила 55,4%, а валютні вклади підприємств корпоративного сектору становили 39,3% (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Структура депозитів, залучених банками на рахунки резидентів
у 2010–2016 роках, у розрізі валют, %**

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	01.04.2016
1. Корпоративний сектор	100	100	100	100	100	100	100
- у національній валюті	69,4	66,2	65,0	70,8	62,5	63,7	60,7
- в іноземній валюті	30,6	33,8	35,0	29,2	37,5	36,3	39,3
2. Домашні господарства	100	100	100	100	100	100	100
- у національній валюті	52,0	51,7	50,6	58,3	48,0	48,4	44,6
- в іноземній валюті	48,0	48,3	49,4	41,7	52,0	51,6	55,4

Джерело: розраховано за даними НБУ.

Валютний канал трансмісійного механізму найважливішим є за умов реалізації монетарного режиму, що ґрунтується на валютному таргетуванні. При запровадженні вільного курсоутворення та переході до таргетування інфляції вплив валютного каналу на фінансовий сектор має зменшуватися, а рівень фінансової доларизації економіки буде знижуватися [25, с. 423; 26, с. 37].

Розбалансування вітчизняного валютного ринку, що відбулось через запровадження механізмів «кредитного пом'якшення» внаслідок збільшення обсягів рефінансування і монетизацію центральним банком значних обсягів державних облігацій, призвело до стрімкого підвищення валютного курсу. Крім того, оборот міжбанківського валютного ринку в 2015 році порівняно з 2014-м зменшився у 2,4 раза, а порівняно з 2013-м – майже у п'ять разів. Станом на 1 березня 2016 року рівень фінансової доларизації в Україні (відношення кредитів в іноземній валюті до МЗ) становив 32,2%, тоді як у 2013-му – 27,2%, а 2007 – 23,1%. Для порівняння зазначимо, що в розвинених країнах цей показник коливається в межах 5–7 відсотків.

В умовах девальвації гривні зросли інфляційні очікування, а інвестиції в основний капітал різко зменшилися. Однак, незважаючи на значне розбалансування валютного ринку, вплив дії валютного каналу монетарного трансмісійного механізму відчутно відбивається на зов-

нішніх і на внутрішніх умовах ведення бізнесу та на заощадженнях домашніх господарств, а також суттєво впливає на рівень інфляції.

Сьогодні у зв'язку зі зміцненням долара США центральні банки країн із ринками, що розвиваються, більше уваги приділяють стримуванню валютних курсів шляхом використання обмежених валютних інтервенцій, інструментів фіскальної та монетарної політики, макропруденційних інструментів, а також шляхом регулювання ринку капіталу [27, с. 170; 28, с. 64].

Основними напрямками підвищення ефективності дії валютного каналу монетарного трансмісійного механізму мають бути: зниження рівня фінансової доларизації економіки; підвищення ліквідності валютного ринку; зменшення обсягів готівкової іноземної валюти у населення; розв'язання проблеми іпотечних кредитів, раніше наданих в іноземній валюті; розширення інструментарію та вдосконалення механізмів хеджування валютних ризиків.

Дія кредитного каналу монетарного трансмісійного механізму пов'язана з широким колом кредитних відносин між центральним банком і банками шляхом їх рефінансування з метою підтримання ліквідності, між окремими банками, а також між банками і їхніми позичальниками. Критеріями дієвості цього каналу, на нашу думку, мають бути: сприятливий кредитний клімат, високий рівень ліквідності банків, постійне та стійке підвищення коефіцієнта «кредити / ВВП», високий рівень доступності банківських кредитів і низька частка в активах банківської системи проблемних кредитів.

Функціонування кредитного каналу монетарного трансмісійного механізму тісно пов'язане з усіма іншими каналами, особливо з процентним, валютним і грошовим. Ці зв'язки знаходять прояв у впливі офіційної процентної ставки центрального банку на вартість банківських ресурсів і ставки банківського кредитування, у зміні структури грошової маси та валютної структури кредитів. У кінцевому підсумку кредитний канал найбільш тісно пов'язаний зі стимулюванням ділової активності та безпосередньо впливає на розвиток реального сектору економіки [29, с. 11].

На сьогодні в Україні кредитний канал монетарного трансмісійного механізму функціонує недостатньо ефективно через несприятливий інвестиційний і кредитний клімат, високі ризики, низьку якість і недосконалу структуру кредитного портфеля, відсутність

платоспроможних позичальників і жорсткі цінові та нецінові умови кредитування на тлі загального зниження дохідності та платоспроможності позичальників.

Аналіз кредитної діяльності вітчизняних банків, як головного важеля впливу на економічну активність суб'єктів господарювання і стимулювання розвитку економіки, свідчить, що обсяги надання банками кредитів в економіку постійно зростають. У 2016 році порівняно з 2005-м загальна сума кредитів, наданих банками суб'єктам господарювання, збільшилась зі 143,4 млрд грн до 1 017,5 млрд грн, тобто майже в 7,1 раза. Найвищі темпи приросту обсягів кредитування спостерігались у 2008 році, коли їхній річний приріст досяг рекордних 71,9%, зокрема через девальвацію гривні майже на 60%. Та вже у 2009 році темпи кредитування економіки уповільнились до 1,5%, а фактичне відновлення кредитування розпочалось лише у 2011-му, коли річний темп приросту кредитування становив 10,8%. Однак у 2015-му порівняно з 2014-м обсяги кредитування знову зменшилися на 3,8%, і лише на початку 2016 року спостерігалось їх поступове відновлення. Крім того, слід зазначити, що, попри збільшення абсолютних обсягів кредитування, відношення наданих в економіку кредитів до ВВП зменшилось із 67,4 у 2010 році до 48,8% у 2015-му. На нашу думку, це свідчить про те, що кредитний канал монетарної трансмісії в нинішніх умовах також функціонує незадовільно (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Кредити, надані банками України
у 2005–2016 роках, у розрізі секторів економіки, млрд грн**

Рік	Усього	У тому числі			
		інші фінансові корпорації	сектор загального державного управління	нефінансові корпорації	домашні господарства
2005	143,4	1,7	0,0	106,1	35,6
2006	245,2	2,7	0,0	160,5	82,0
2007	426,9	5,9	0,0	260,5	160,4
2008	734,0	9,8	0,0	443,7	280,5
2009	723,3	14,0	5,8	462,2	241,2
2010	732,8	13,4	8,8	501,0	209,5
2011	801,8	16,4	8,5	575,5	201,2
2012	815,1	16,2	5,8	605,4	187,6
2013	910,8	19,3	5,9	691,9	193,5
2014	1 020,7	25,6	4,9	778,8	211,2

Закінчення табл. 2.5

Рік	Усього	У тому числі			
		інші фінансові корпорації	сектор загального державного управління	нефінансові корпорації	домашні господарства
2015	981,6	15,6	3,4	787,8	174,9
01.04.2016	1 017,5	15,8	3,1	821,7	176,9

Джерело: розраховано за даними НБУ.

Аналіз структури наданих банками кредитів у розрізі секторів економіки свідчить, що найбільша їх частка припадає на нефінансові корпорації та домашні господарства. Так, у 2015 році на нефінансові корпорації припадало 80,3% усіх виданих банками кредитів, а на домашні господарства – 17,8%, що загалом відповідає світовим тенденціям (див. табл. 2.5).

Разом з тим слід зазначити, що структура кредитування вітчизняної економіки є недосконалою. Так, у структурі кредитів, наданих банками нефінансовим корпораціям у 2016 році в розрізі видів економічної діяльності, найбільша частка припадала на кредити підприємствам оптової та роздрібною торгівлі – 33,6%, а також підприємствам переробної промисловості – 25,5%. На фінансування операцій із нерухомістю було спрямовано 9,9% від загальної суми кредитів, хоч у 2005–2009 роках їхня частка була значно більшою. Через економічну кризу також суттєво зменшились обсяги кредитування будівельних підприємств, а частка кредитування підприємств сільського господарства і транспорту вже тривалий час залишається відносно низькою (табл. 2.6). У структурі кредитів домашнім господарствам переважають кредити на споживчі цілі (55–60%) та на придбання, будівництво і реконструкцію нерухомості – близько 40%.

Таблиця 2.6

Кредити, надані банками нефінансовим корпораціям у 2015–2016 рр., у розрізі видів економічної діяльності

Види економічної діяльності	2015		01.04.2016	
	млрд грн	питома вага, %	млрд грн	питома вага, %
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	48,4	6,1	52,1	6,3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	18,0	2,3	17,6	2,1

Закінчення табл. 2.6

Види економічної діяльності	2015		01.04.2016	
	млрд грн	питома вага, %	млрд грн	питома вага, %
Переробна промисловість	194,3	24,7	209,3	25,5
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	31,4	4,0	33,4	4,1
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	2,5	0,3	2,7	0,3
Будівництво	41,9	5,3	39,6	4,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	265,7	33,7	276,2	33,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	36,3	4,6	36,0	4,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	7,1	0,9	3,4	0,4
Інформація і телекомунікації	9,1	1,2	9,3	1,1
Операції з нерухомим майном	75,3	9,6	81,1	9,9
Професійна, наукова, технічна діяльність	44,9	5,7	49,1	6,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	9,7	1,2	8,7	1,1
Освіта	0,1	0,0	0,1	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,6	0,1	0,8	0,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; надання інших видів послуг	2,5	0,3	2,4	0,3
Усього	787,8	100	821,7	100

Джерело: розраховано за даними НБУ.

Негативною тенденцією процесів кредитування економіки є те, що впродовж останніх років у структурі банківських кредитів переважають короткострокові кредити. Так, станом на 1 квітня 2016 року на кредити до одного року припадало 44,4%, на кредити, надані на строк від 1 до 5 років, – 33,9%, а на кредити строком понад 5 років – лише 21,7%. Для порівняння, у 2010 році строкова структура наданих кредитів була кращою: 33,1% кредитів було надано на строк до одного року, 37,6% – на 1–5 років і 29,3% – понад 5 років, тобто переважали середньо- та довгострокові кредити, що є більш сприятливим чинником для підтримки економічного зростання (табл. 2.7).

Таким чином, можна зробити висновок, що дієвість кредитного каналу монетарного трансмісійного механізму в нинішніх умовах ще залишається низькою, а вплив банківського кредитування на стимулювання економічного розвитку – недостатнім.

Таблиця 2.7

**Структура кредитів, наданих банками України в економіку
у 2005–2016 роках, за строками до погашення, %**

Рік	Строки надання кредиту			Усього
	до 1 року	від 1 року до 5 років	понад 5 років	
2005	38,2	61,8	0,0	100
2006	35,2	64,8	0,0	100
2007	30,8	42,5	26,7	100
2008	30,2	38,0	31,8	100
2009	31,9	36,9	31,2	100
2010	33,1	37,6	29,3	100
2011	37,1	37,5	25,4	100
2012	42,2	36,1	21,7	100
2013	46,8	34,1	19,1	100
2014	40,5	38,2	21,3	100
2015	44,6	33,6	21,8	100
01.04.2016	44,4	33,9	21,7	100

Джерело: розраховано за даними НБУ.

З метою підвищення ефективності дії кредитного каналу трансмісійного механізму, на наш погляд, потрібна реалізація системи заходів, зокрема:

- поліпшення кредитного та інвестиційного клімату в державі;
- фінансове оздоровлення банківської системи, підвищення її стійкості до внутрішніх і зовнішніх шоків, зниження частки проблемних кредитів в активах банків, підвищення рівня капіталізації банківської системи;
- проведення за результатами стрес-тестування докапіталізації банків, у яких недостатньо капіталу;
- розроблення механізмів надання Національним банком України кредитів рефінансування для фінансування інвестиційних проектів;
- організація моніторингу та проведення Національним банком аналізу цінових і нецінових умов кредитування;
- уніфікація правил і процедур рефінансування банків і регулювання їхньої ліквідності;
- поліпшення умов банківського кредитування та посилення механізмів захисту прав кредиторів.

Механізм функціонування каналу цін активів монетарного трансмісійного механізму пов'язаний зі зміною цін на фінансові й нефінансові активи, що, на думку дослідників, насамперед впливає на стан балансів корпорацій, формування «ефекту багатства», вартість фінансування та шляхом зміни вартості забезпечення кредитів – на умови кредитування. Активізація дії каналу цін активів стимулює розвиток фінансового сектору та діяльність фінансових ринків шляхом підвищення їхньої ліквідності [30, с. 14; 31].

Канал цін активів є складним із погляду регулювання, а механізм його функціонування пов'язаний не лише з грошово-кредитною політикою центрального банку, а й із загальною економічною та фінансовою політикою держави та діяльністю фондового ринку і ринку нерухомості.

Дія каналу цін активів тісно пов'язана з іншими каналами, особливо з кредитним каналом і каналом очікувань, та є комплексною щодо них. Тому критерієм дієвості цього каналу можна вважати своєчасне й об'єктивне визначення реальної вартості фінансових і нефінансових активів.

На сьогодні характер дії каналу цін активів є слабким не лише в Україні, а й у багатьох інших країнах через відсутність у центральних банках чітких механізмів впливу на динаміку вартості активів. Упродовж останніх років в окремих країнах частково це було компенсовано програмами «кількісного пом'якшення», що сприяло стабілізації динаміки цін активів і нормалізації роботи та підвищенню рівня ліквідності фінансових ринків. Утім, і науковці, і центральні банки оцінюють ефективність цих програм по-різному [32, с. 27; 33, с. 160]. Так, більшість дослідників вважають, що запроваджені заходи тотожні додатковій емісії грошей. Однак, як стверджують Ф. Кор-Тіманн і Б. Уінклер, незважаючи на певну схожість, це не так, оскільки вплив «кількісного пом'якшення» на економіку відрізняється від впливу емісії грошей [14]. Крім того, зазначимо, що «кількісне пом'якшення» та емісія грошей по-різному впливають на обсяги, структуру, динаміку грошової бази та грошових агрегатів [34].

«Кредитне пом'якшення», що відбулось в Україні у 2014 році, у зв'язку з відсутністю чіткої стратегії монетарної політики, виникненням «пастки процентної ставки» та розбалансуванням валютного ринку не сприяло активізації дії каналу цін активів і розвитку фінансового

ринку. Крім того, знизився платоспроможний попит на активи, що потребує додаткових заходів для посилення механізмів управління цим каналом трансмісійного механізму.

Основними напрямками підвищення ефективності дії каналу цін активів є:

- удосконалення методів оцінки вартості активів з урахуванням стану та перспектив розвитку ринку;
- моніторинг і запобігання ціновим дисбалансам на ринках активів;
- обґрунтоване використання окремих фінансових інструментів як застави у процесі рефінансування банків;
- застосування підходу, відповідно до якого використання інструментів монетарної політики буде сприяти запобіганню ціновим дисбалансам на ринках активів.

Канал очікувань монетарного трансмісійного механізму характеризує очікування суб'єктів господарювання щодо майбутніх цін, процентних ставок, вартості запозичень, умов кредитування, валютного курсу, рівня інфляції, цін активів тощо на основі інформації центрального банку про перспективні заходи у сфері грошово-кредитної політики. У кінцевому підсумку це відбивається на сукупних витратах і сукупному попиті в економіці та впливає на рівень інфляції і темпи економічного зростання.

Дія каналу очікувань пов'язана з наявністю асиметрії інформації щодо заходів грошово-кредитної політики, внаслідок чого суб'єкти ринку сприймають рішення центрального банку по-різному, виходячи із своїх цілей та умов ведення бізнесу. Разом з тим наявність такої асиметрії завдяки дії каналів монетарного трансмісійного механізму дозволяє суб'єктам господарювання швидше адаптуватися до зміни економічних умов і швидше забезпечувати новий стан економічної рівноваги.

Критерієм дієвості каналу очікувань є довіра суб'єктів господарювання до дій монетарної влади, що ґрунтується на забезпеченні прозорості діяльності центрального банку, а також на підтримці високого рівня комунікаційної політики. Практично у всіх країнах канал очікувань трансмісійного механізму відіграє важливу роль, однак не завжди центральні банки використовують цей канал достатньо ефективно, особливо в умовах погіршення економічних та інфляційних очікувань суб'єктів ринку.

З метою управління каналом очікувань центральні банки проводять опитування банків та фахівців нефінансового сектору. Так, Національний банк України щоквартально здійснює опитування підприємств щодо їхніх очікувань зміни економічних умов і опитування банків про зміну умов банківського кредитування.

Відповідно до Аналітичного звіту НБУ «Ділові очікування підприємств України» (I квартал 2016 р.) очікування суб'єктів ринку щодо економічної ситуації та перспектив розвитку підприємств погіршилися. Так, на наступні 12 місяців очікувалось: зниження ділової активності; зменшення обсягів виробництва; зниження обмінного курсу гривні до 29,97 грн/дол. США; уповільнення темпів зростання споживчих цін – до 22,2%, а також підвищення потреби у позикових коштах, які підприємства планували залучати у вигляді банківських кредитів переважно в національній валюті [36].

Згідно з Аналітичним звітом НБУ «Опитування про умови кредитування» за II квартал 2016 р. [37] більшість банків упродовж наступних 12 місяців очікують зростання кредитування корпоративного сектору, поліпшення якості кредитних портфелів і збільшення обсягів депозитів, що свідчить про поступове відновлення довіри до банківського сектору. У I кварталі 2016 року вперше за останні два роки завдяки збільшенню ліквідності банків і посиленню конкуренції між ними за платоспроможних позичальників стандарти кредитування корпоративного сектору пом'якшилися – переважно за кредитами малим і середнім підприємствам у національній валюті. Лише за кредитами великим підприємствам, довгостроковими та валютними кредитами стандарти кредитування залишилися суворими, що зумовлено негативними інфляційними та девальваційними очікуваннями. Банки очікують, що стандарти кредитування будуть пом'якшуватися завдяки поліпшенню цінкових умов кредитування, тоді як нецінові умови можуть залишитися незмінними.

Відповідно до проведених опитувань очікується поступове збільшення сукупного попиту на кредити з боку корпоративного сектору (за рахунок кредитування малих і середніх підприємств переважно в національній валюті), а також попиту домашніх господарств на споживчі кредити. Однак попит на іпотечні кредити залишається дуже низьким. Крім того, згідно з опитуваннями, банки прогнозують зменшення процентного ризику і ризику ліквідності, а також підвищення кредитного і валютного ризиків.

Таким чином, можна стверджувати, що в розпорядженні НБУ є досить вагомі важелі управління каналом очікувань монетарного трансмісійного механізму, завдяки яким він має зворотний зв'язок із суб'єктами ринку щодо впливу заходів своєї політики на грошово-кредитний ринок і стимулювання ділової активності. Разом з тим слід зазначити, що напрямками подальшого підвищення дієвості каналу очікувань монетарного трансмісійного механізму в Україні можуть бути (рис. 2.4): 1) закріплення інфляційних очікувань суб'єктів ринку відповідно до визначеного інфляційного таргету чи цільового рівня інфляції; 2) удосконалення комунікаційної політики центрального банку, зокрема щодо ухвалення рішень з монетарної політики та розширення каналів комунікацій центрального банку з представниками ринку; 3) інституційна розбудова центрального банку шляхом системного реформування організаційної структури та операційних процесів тощо.

На основі проведеного дослідження розроблено структурно-логічну схему дії монетарного трансмісійного механізму в Україні (див. рис. 2.4), яка характеризує вплив інструментів грошово-кредитної політики на макроекономічні змінні та показники розвитку грошового ринку, а також взаємозв'язки між окремими каналами цього механізму. Значення запропонованого підходу полягає в характеристиці та оцінці основних взаємозв'язків у системі монетарного трансмісійного механізму НБУ, що дозволяють забезпечити досягнення цінової стабільності в довгостроковому періоді завдяки використанню режиму таргетування інфляції.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що теперішній механізм монетарної трансмісії є недосконалим, а його дія не досягає головної мети – стимулювання монетарними методами ділової активності. Тому монетарний трансмісійний механізм в Україні потребує суттєвої активізації шляхом підвищення ефективності функціонування всіх його каналів. Головним напрямом удосконалення дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики Національного банку України в умовах переходу до таргетування інфляції, на наш погляд, має бути його орієнтація на забезпечення цінової стабільності шляхом підтримки чітко визначеного та офіційно встановленого інфляційного таргету, а також монетарне стимулювання ділової активності суб'єктів господарювання.

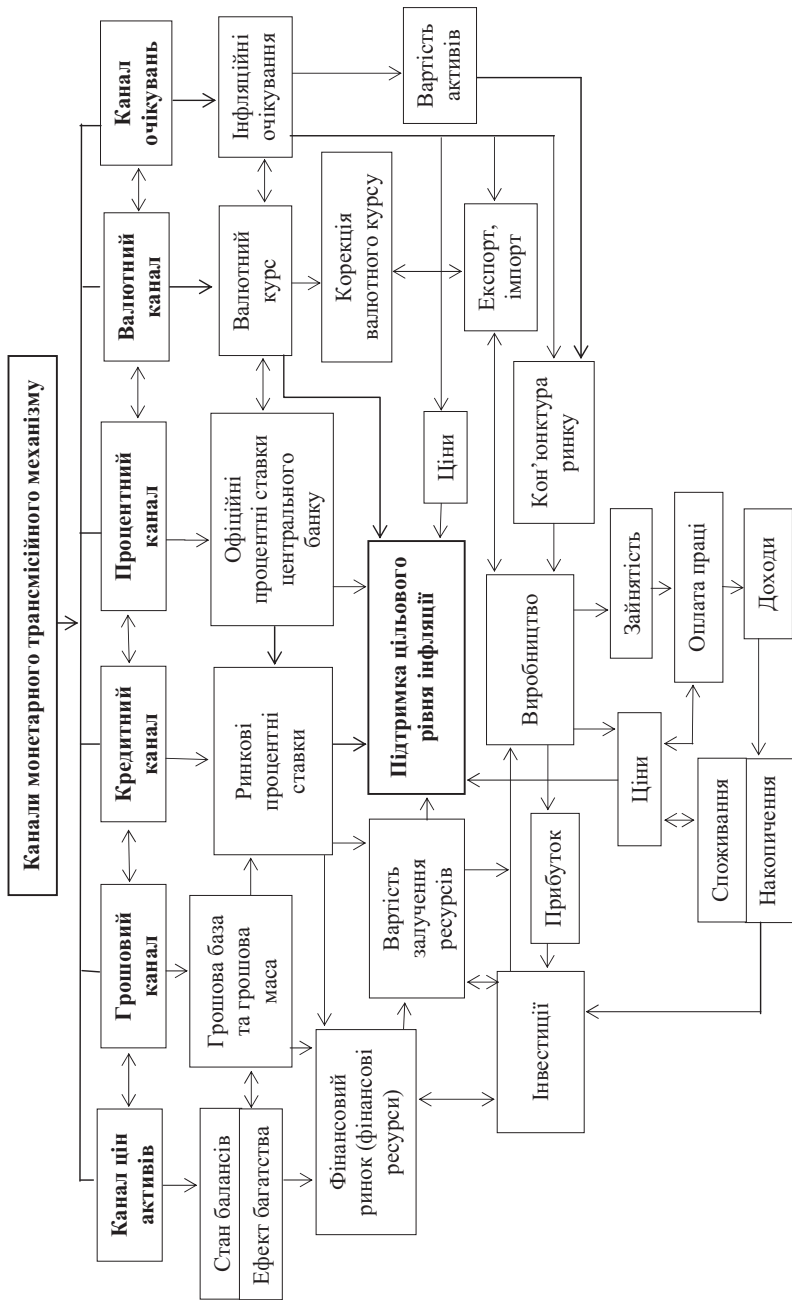

Рис. 2.4. Структурно-логічна схема дії монетарного трансмісійного механізму в Україні

Джерело: розроблено авторами

Для цього необхідні посилення дії процентного та кредитного каналів трансмісійного механізму, нормалізація роботи валютного ринку, налагодження ефективної роботи міжбанківського кредитного ринку та відновлення довіри до Національного банку України і банківської системи.

Першочерговими заходами щодо активізації дії каналів монетарного трансмісійного механізму мають бути: посилення макроекономічної та макрофінансової стабільності; розроблення адекватної поточним умовам стратегії грошово-кредитної політики та вдосконалення операційної системи регулювання ліквідності банків; фінансове оздоровлення банківської системи та підвищення її стійкості до внутрішніх і зовнішніх шоків; посилення механізмів захисту прав кредиторів і вкладників; удосконалення комунікаційної політики центрального банку, а також закріплення інфляційних очікувань суб'єктів ринку відповідно до визначеного цільового рівня інфляції.

2.2. Інфляційне таргетування як ефективний інструмент грошово-кредитної політики

У сучасній економічній системі України гостро постала проблема зниження рівня інфляції, яка з плином часу не втрачає своєї актуальності та значущості. Інфляційні процеси суттєво збільшують ризики в діяльності суб'єктів господарювання, породжують і втримують диспропорції суспільного виробництва, впливають на скорочення платоспроможного попиту через зниження реальних доходів населення і, як результат, стримують економічне зростання та соціально-економічний розвиток країни.

Тому проблемі забезпечення цінової стабільності має бути приділена особлива увага, оскільки забезпечення сталого економічного розвитку в довготривалому періоді можливе тільки за умови досягнення помірної рівня інфляції. У зв'язку з цим особливого значення набуває пошук нових і вдосконалення діючих механізмів грошово-кредитної політики в контексті впровадження інфляційного таргетування.

Однак зміни у грошово-кредитній політиці – складний процес, що потребує досконалого вивчення ситуації. І хоча вважають, що таргетування інфляції є прогресивним монетарним режимом, дієвість якого

підтверджена практиками багатьох країн, проте для того, щоб його впровадження принесло бажаний ефект, слід провести низку важливих реформ і подолати певні перешкоди, пов'язані з високим ступенем доларизації української економіки, нестабільністю валютного курсу, низьким рівнем довіри населення до банківської системи та складною ситуацією у вітчизняній економіці.

Проблемі впровадження режиму інфляційного таргетування значну увагу приділяли відомі зарубіжні та вітчизняні вчені. Теоретичні та практичні аспекти забезпечення цінової стабільності, визначення сутності інфляції та шляхів її зниження, дослідження монетарних режимів знайшли відображення в працях багатьох відомих зарубіжних учених: Б. Бернанке, К. Берга, Дж. М. Кейнса, А. Кряжевої, Р. Лукаса, Р. Манделли, С. Моїсеєва, Ф. Мишкіна, Н. Хмелевської, Дж. Тобіна, С. Фішера, М. Фрідмена та інших. Питанню використання монетарних інструментів в антиінфляційному регулюванні економіки, дослідженню стабільності цін у системі макроекономічних зв'язків, експліцитному та імпліцитному таргетуванню інфляції, глобалізаційним детермінантам дезінфляційних процесів, інфляційному таргетуванню як механізму забезпечення цінової стабільності в Україні та зарубіжних країнах присвячено роботи багатьох вітчизняних учених і практиків: Ю. Бажала, М. Безноценка, А. Гальчинського, А. Гриценка, О. Дзюблюка, А. Кузнецової, М. Макаренка, В. Міщенко, С. Науменкової, М. Савлука, О. Савченка, Т. Смолженко та інших.

Проте, незважаючи на численні публікації з проблем таргетування інфляції, бракує комплексних досліджень щодо теоретичних аспектів та практичних рекомендацій з упровадження режиму таргетування інфляції в Україні, який би виступав своєрідним стабілізатором від можливих фінансових і валютних шоків, та ефективної адаптації прогресивного досвіду з таргетування інфляції в Україні.

У зв'язку з цим важливого значення набуває дослідження можливостей, загроз та передумов упровадження таргетування інфляції в Україні, а також надання практичних рекомендацій щодо ефективної підготовки до впровадження цього монетарного режиму в Україні.

Додамо, що на сьогодні інфляція для багатьох країн світу має хронічний, всеохопний характер, зумовлений не тільки грошовими, а й негрошовими факторами. Повністю виключити інфляцію навіть у ринкових умовах господарювання неможливо, мова може бути про ке-

ровану, регульовану інфляцію, імовірно лише за системного, точного прогнозування інфляційних процесів з урахуванням взаємозв'язку з причинно-зумовленими факторами, та впровадження режиму таргетування інфляції.

Причини інфляції різноманітні, діють як у процесі виробництва, реалізації товарів, так і за зміни маси і швидкості обороту грошей. Як правило, в основі інфляції лежить невідповідність грошового попиту і товарної маси. Розрізняють внутрішні і зовнішні причини виникнення інфляції. До зовнішніх причин належать скорочення надходжень від зовнішньої торгівлі, від'ємне сальдо зовнішньоторгового і платіжного балансів. Внутрішні причини інфляції: деформація структури та висока доларизація економіки; диспропорції між споживанням і нагромадженням; незбалансованість на споживчому ринку, відсутність антиінфляційного регулювання тощо. Як бачимо, на інфляцію більшою мірою впливають немонетарні фактори, тоді як інструменти, які може використовувати Національний банк України, можуть впливати тільки на монетарну складову інфляції. С. Моїсєєв [38, с. 42–44] виділяє чотири складові інфляції:

- ядро інфляції (базова) – зростання цін, що викликане інфляцією витрат;
- екзогенна інфляція – зростання цін на експортні та імпорتنі товари і послуги. Україна через високу відкритість економіки є надзвичайно чутлива до цієї інфляції;
- інфляційні ефекти бюджетно-податкової політики (непрямі податки);
- прямий вплив грошово-кредитної політики (через ключову ставку).

В Україні в результаті девальвації гривні та лібералізації цін попит на споживчі товари зменшився, дедалі важливішого значення набуває базова інфляція витрат (зросли ціни на сировину, паливо тощо). Висока інфляція в Україні зумовлена також значним і стійким дефіцитом бюджету, який уряд намагається вирішити за допомогою емісії грошей, що неминуче призводить до зростання інфляції.

В умовах, коли інфляція стала невід'ємною частиною ринкової системи господарювання, зазвичай говориться не тільки про наслідки, а й про деякі специфічні функції інфляції. Деякі економісти вважають, що незначна за рівнем інфляція (наприклад, щорічні підвищення цін на

3-4%), яка супроводжується відповідним зростанням грошової маси, здатна стимулювати виробництво. Згідно з моделлю Хікса *IS-LM* деяке зростання грошової маси *M* створює своєрідний стимул для збільшення обсягів виробництва продукції.

Водночас дуже небезпечна двозначна і тим більше тризначна інфляція. В Україні інфляція 2015 року досягла двозначного рівня і становила 43,3%.

В умовах двозначної інфляції складно спрогнозувати доходи і втрати, тому економічна діяльність орієнтується на найбільш дохідні та швидко відшкодовувані її види, і економічний спад стає неминучим, що ми й спостерігаємо в Україні. Отже, незважаючи на можливу нібито «позитивну» роль інфляції, виходячи з-під контролю і навіть будучи регульованою, вона має значні соціально-економічні наслідки, зокрема зумовлює:

- закріплення стагнації, зниження економічної активності, зростання безробіття;
- знецінення грошових накопичень населення, суб'єктів господарювання та коштів державного бюджету;
- перерозподіл доходів між групами населення, сферами виробництва, регіонами, господарськими структурами, державою, фірмами, населенням, дебіторами і кредиторами;
- скорочення інвестицій в економіку і підвищення їхньої ризиковості;
- постійно сплачуваний інфляційний податок, особливо тими верствами населення, що отримують фіксовані доходи;
- зниження купівельної спроможності національної валюти і її реального курсу до інших валют;
- знецінення амортизаційних фондів, що ускладнює відтворювальний процес;
- нерівномірне зростання цін, що збільшує нерівномірність норм прибутків у різних галузях і посилює диспропорції відтворення;
- негативні зміни в структурі споживчого попиту через намагання перетворити знецінені гроші на товари і валюту, внаслідок чого прискорюється обіговість грошових ресурсів і посилюється інфляційний процес;
- зростання спекулятивної гри на цінах, валюті, процентах;
- активний розвиток «тіньової» економіки;

- соціальне розшарування суспільства і, як результат, загострення протиріч.

Пом'якшити негативні соціально-економічні наслідки інфляції можна лише за ефективного регулювання рівня інфляції. Особливу загрозу становить непрогнозована інфляція, у подоланні якої значну роль відіграє правильно визначена, зважена антиінфляційна політика. Мета впровадження режиму таргетування інфляції полягає в тому, щоб установити контроль над інфляцією і домогтися прийнятних для економіки темпів її зростання. Враховуючи значні соціально-економічні наслідки інфляції, особливого значення набуває ефективно її регулювання на основі об'єктивних, економічно обґрунтованих прогнозів.

Національна економіка зазнає надзвичайно великих збитків через відсутність дієвих механізмів забезпечення низького рівня інфляції. Тому одним із пріоритетних завдань макроекономічного регулювання в Україні в сучасних умовах є їх розроблення і запровадження монетарного режиму таргетування інфляції, до якого переходить усе більша кількість як розвинених країн, так і країн із ринками, що розвиваються. Відомо, що бувають різні цілі монетарної політики та об'єкти регулювання. У разі таргетування валютного курсу об'єктом регулювання стає обмінний курс національної валюти і Національний банк впливає на обсяги валюти на ринку шляхом інтервенцій. За грошового таргетування – грошово-кредитні агрегати. Національний банк регулює обсяги грошової маси через зміну грошової пропозиції та регулювання кредитної активності комерційних банків. За таргетування інфляції – рівень інфляції, який регулюється через процентну політику (зміна процентної ставки робить більш «дорогими» або «дешевими» гроші в економіці) [40, с. 12]. У США і Японії за відсутності закріплення на законодавчому рівні режиму інфляційного таргетування все ж таки присутня формально оголошена мета щодо інфляції, як і ще більш ніж у 50 країнах, а головним інструментом монетарної політики слугує процентна ставка [41]. Зауважимо, що Федеральна резервна система США визначила кілька ключових орієнтирів – максимальна зайнятість, стабільні ціни та помірні довгострокові процентні ставки.

Упровадження інфляційного таргетування не обов'язково означає повну відмову від контролю курсу національної валюти. На практиці в більшості країн, що впровадили монетарний режим таргетування інфляції, центробанки беруть участь у торгах на валютному ринку і після

впровадження цього режиму. Більш того, процентні ставки, як основний дієвий інструмент монетарної політики в рамках таргетування інфляції, можуть бути задіяні і для регулювання курсових коливань. Але тільки за умови, що заходи з контролю курсу національної валюти не вступають у протиріччя з цільовим орієнтиром щодо інфляції. Такий підхід активно застосовується у Бразилії, Угорщині, Ісландії, Південній Кореї, Перу, Південній Африці, Таїланді, Туреччині, на Філіппінах.

Аналіз результатів упровадження режиму таргетування інфляції в різних країнах показав, що він є ефективною грошово-кредитною політикою для країн із розвинутою економікою, як-от Великобританія, Швеція, тоді як для країн, у яких ринки щойно формуються, не завжди впровадження режиму таргетування інфляції є успішним. Це пов'язано з цілою низкою причин, зокрема з неточним визначенням горизонту таргетування, цільового орієнтуру, моделі прогнозування рівня інфляції та відсутності передумов для впровадження таргетування інфляції, зокрема високого рівня доларизації економіки, фінансової та макроекономічної нестабільності. Прикладом можуть бути латиноамериканські країни, де в умовах високого рівня доларизації, коли частина інфляційного тиску формується за межами країни, найбільш руйнівними для них стали неодноразові девальвації, які розмивали ринкові цінові орієнтири, не дозволяючи адекватно оцінювати і вимірювати ризики, а отже, й інвестувати [42, с. 73].

Що ж таке інфляційне таргетування? На сьогодні серед учених і практиків немає єдиного підходу до визначення поняття «інфляційне таргетування». Так, Європейський центральний банк визначає таргетування інфляції як «стратегію монетарної політики, націлену на підтримку стабільності цін, зосередження на відхиленнях у виданих прогнозах інфляції від оголошеної мети» [43]. Часто під інфляційним таргетуванням розуміють режим монетарної політики, в якому за номінальний якір використовують публічно проголошену інфляційну мету [44]. Зауважимо, що більшість зарубіжних і вітчизняних економістів під інфляційним таргетуванням розуміють комплекс заходів, що їх застосовують державні органи влади з метою контролю над рівнем інфляції в країні. Комплекс заходів включає в себе встановлення планового показника інфляції на деякий період (зазвичай рік), визначення і використання відповідного монетарного інструментарію та аналіз ефективності проведеної монетарної політики.

Основний інструмент проведення грошово-кредитної політики з підтримки запланованого рівня інфляції – використання облікової процентної ставки. Так, підвищення облікової ставки має привести до зростання депозитних ставок у комерційних банках, підвищення привабливості заощадження грошей, що має спричинити зниження рівня інфляції. Зменшення облікової ставки призводить до зниження депозитних ставок у банках і зменшує привабливість заощадження грошей, що може викликати зростання інфляції.

Натомість підвищення облікової ставки підвищує рівень процентної ставки кредитування в банках і знижує рівень попиту на кредитування. Зниження облікової ставки дозволяє кредитним організаціям знизити рівень процентної ставки кредитування. Таким чином, відбувається збільшення кількості грошей на руках у населення, що призводить до зростання рівня інфляції. Підвищення облікової ставки має спричинити зниження рівня інфляції.

Дискусійним залишається питання доцільності переходу до режиму інфляційного таргетування в умовах фінансової та макроекономічної нестабільності.

Побоювання щодо впровадження режиму таргетування інфляції переважно пов'язані з можливим гальмуванням економічного зростання та підвищенням рівня безробіття. Вважається, що при переході на цей монетарний режим спостерігатиметься певний період адаптації держави, суб'єктів господарювання і домогосподарств. Як і будь-яка адаптація, це призведе до зниження поточної ефективності, оскільки будь-яка серйозна дія, яка змінює основні умови функціонування системи, обов'язково спричинить низку значних непередбачених наслідків [45, с. 67].

Прихильники застосування інфляційного таргетування дотримуються іншої думки, вважають, що інфляційне таргетування має суттєву перевагу перед таргетуванням монетарних агрегатів, яке застосовувалося в Україні, адже воно є більш прозорим, зрозумілим та гнучким [43; 44]. А. Шаров вважає, що практичне значення проголошення політики таргетування інфляції полягає в обмеженні негативного впливу виконавчої влади [46, с. 19].

У більшості країн, що перейшли на монетарний режим таргетування інфляції, простежуємо зниження рівня інфляції та приріст реально-го ВВП (*табл. 2.8*).

Таблиця 2.8

Порівняльні показники ВВП та інфляції для окремих країн, %

Країни, що таргетують інфляцію	Рівень інфляції			Приріст реального ВВП		
	до таргету- вання	після таргету- вання	різниця	до таргету- вання	після таргету- вання	різниця
Австралія	6,33	2,25	-4,08	3,03	4,46	1,43
Канада	4,38	2,00	-2,38	3,24	2,70	-0,54
Чилі	21,33	9,58	-11,75	6,21	6,65	0,45
Фінляндія	4,68	1,23	-3,45	1,27	3,71	2,44
Нова Зеландія	11,32	2,25	-9,07	2,72	2,39	-0,32
Іспанія	6,24	3,01	-3,23	2,91	3,11	0,20
Швеція	6,27	1,46	-4,81	1,33	2,40	1,07
Великобританія	5,68	2,62	-3,06	2,38	3,01	0,63

Джерело: розроблено за даними [42].

Отже, незважаючи на певні перешкоди та складнощі впровадження режиму таргетування інфляції в Україні, він має суттєві переваги, оскільки зорієнтований на забезпечення передбачуваного та низького рівня інфляції у довгостроковому періоді, що сприятиме стабільному розвитку економіки та підвищенню рівня доходів населення.

Для ефективного впровадження режиму таргетування необхідні певні передумови. МВФ, на основі узагальнення світового досвіду, визначив такі організаційно-інституційні передумови: повна законодавчо закріплена незалежність центрального банку; вільне ціноутворення; розвинута ринкова інфраструктура та стабільна фінансова система. Науковці визначають п'ять детермінант для впровадження режиму таргетування інфляції: симетричність інформації про ціноутворення; трансмісія грошово-кредитної політики через внутрішній сукупний попит; гнучкість внутрішніх цінових структур; збалансованість державних фінансів; розвиненість національної фінансової системи [38].

Варто зазначити, що Україна не повною мірою відповідає визначеним передумовам, що ускладнює впровадження режиму таргетування інфляції. До речі, більшість країн переходили на режим таргетування інфляції в період фінансової стабільності і невисоких показників рівня інфляції. При цьому низька і стабільна інфляція не гарантує фінансової стабільності.

Для України це вже друга спроба впровадити зазначений режим. У 2002 році, коли економіка України мала тенденцію до зростання та спостерігалася певна стабілізація макроекономічних показників, в Основних засадах грошово-кредитної політики на 2002 рік зазначалося, що Національний банк поступово сформує умови для переходу до визначення інфляції пріоритетним цільовим орієнтиром грошово-кредитної політики. З того часу проблема запровадження цього монетарного режиму постійно була однією з ключових тем для обговорення у колі фахівців з монетарної політики [47]. Згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики на 2015 рік встановлено, що пріоритетною метою грошово-кредитної політики в Україні є досягнення та підтримка цінової стабільності в державі.

Національний банк України 17 березня 2016 року оприлюднив Дорожню карту з переходу до інфляційного таргетування. Цей документ визначає план дій щодо реалізації Стратегії монетарної політики на 2016–2020 роки, затвердженої Правлінням Національного банку України у серпні 2015-го. Національний банк використовуватиме режим інфляційного таргетування для забезпечення цінової стабільності. Для цього Національний банк України визначив у Стратегії цілі щодо інфляції – 12% з можливістю відхилення $\pm 3\%$ на кінець 2016 року, $8\% \pm 2\%$ на кінець 2017-го, $6\% \pm 2\%$ на кінець 2018 і $5\% \pm 1\%$ на кінець 2019-го. На відміну від прогнозу інфляції, який є розрахунковою величиною і може змінюватися залежно від фактичних та очікуваних тенденцій в економіці, ціль є незмінною величиною. Саме на її досягнення і спрямовується монетарна політика за режиму інфляційного таргетування. Якщо згідно з прогнозними розрахунками інфляція відрізняється від її цільового рівня, то центральний банк застосовує інструменти монетарної політики для повернення її до цілі.

Підготовча робота для переходу до нового режиму монетарної політики відбувається в кілька етапів. На першому етапі, ще до 2015 року, було створено технічні передумови, зокрема побудовано макроекономічні моделі, розроблено квартальний прогнозний цикл. На другому етапі, у першій половині 2015-го, було створено інституційні передумови, у тому числі змінено процес ухвалення рішень з монетарної політики. З другої половини 2015 року і досі триває третій етап – упровадження інфляційного таргетування. Унаслідок усієї проведеної роботи були сформовані критично необхідні передумови для запровадження

режиму таргетування інфляції. По-перше, на законодавчому рівні вже визначено пріоритет цілі щодо цінової стабільності. По-друге, забезпечено незалежність центрального банку у використанні інструментів для досягнення цієї цілі. По-третє, на відміну від попередніх років, відсутнє фіскальне домінування [48].

У рамках запровадження режиму інфляційного таргетування Національний банк України далі вдосконалює монетарний інструментарій. Зокрема, було змінено операційний дизайн процентної політики. Найвагоміша зміна полягає у перетворенні облікової ставки на де-факто ключову ставку монетарної політики. Відтепер процентна ставка за ключовим інструментом монетарної політики (двотижневими депозитними сертифікатами) встановлюватиметься на рівні облікової ставки. Також запроваджено симетричний та фіксований коридор процентних ставок (± 2 п. п. від облікової ставки) за інструментами постійного доступу (кредитами і депозитами овернайт), а допоміжні інструменти були оптимізовані. Перехід до цієї системи дає змогу підвищити прозорість та передбачуваність монетарної політики, сприяє підвищенню впливу процентної політики Національного банку України на ціни інших фінансових інструментів, процентні ставки за операціями банків та в підсумку досягненню цілей щодо інфляції [49].

Одним із найскладніших завдань під час запровадження режиму таргетування інфляції є визначення кількісного орієнтиру інфляції та адекватних інструментів щодо його досягнення. У зв'язку з цим важливого значення набуває встановлення взаємозв'язків між інфляцією і монетарними та макроекономічними показниками [50]. За результатами дослідження встановлено тісний прямий кореляційний зв'язок між рівнем інфляції та динамікою валютного курсу ($r = 0,62$), а також середньої інтенсивності зв'язок рівня інфляції з динамікою облікової ставки НБУ ($r = 0,32$), обсягом грошової бази ($r = 0,48$) та готівкових коштів, випущених в обіг ($r = 0,49$) (табл. 2.9).

Разом з тим побудовані нами економіко-математичні моделі не найкраще описують залежність між рівнем інфляції і факторами, що на неї впливають. Для регресійного рівняння, що описує зв'язок між рівнем інфляції та волатильністю обмінного курсу, коефіцієнт детермінації становить лише 0,37 (табл. 2.10). Водночас позитивним є наявність прямого зв'язку між індексом споживчих цін і такими показниками:

облікова ставка НБУ, готівкові кошти, випущені в обіг, обмінний курс USD/UAH, грошова база, міжнародні резерви.

Таблиця 2.9

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

Показник	ІСЦ	Облікова ставка	Грошова база	Готівкові кошти, випущені в обіг	Міжнародні резерви	Обмінний курс
ІСЦ	1,00	0,32	0,48	0,49	-0,39	0,61
Облікова ставка НБУ	0,32	1,00	0,42	0,47	-0,22	0,82
Грошова база, млн грн	0,48	0,42	1,00	1,00	-0,92	0,81
Готівкові кошти, випущені в обіг	0,49	0,47	1,00	1,00	-0,90	0,84
Міжнародні резерви, у млн дол. США	-0,39	-0,22	-0,92	-0,90	1,00	-0,63
Обмінний курс (грн за 100 дол. США)	0,61	0,82	0,81	0,84	-0,63	1,00

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 2.10

Оцінка впливу окремих економічних показників на індекс споживчих цін в Україні за допомогою кореляційно-регресійного аналізу

Показник	Економіко-математична модель	Коефіцієнт детермінації	Коефіцієнт кореляції	Критерій Фішера	Критерій Стьюдента
Y – ІСЦ, %; x ₁ – облікова ставка НБУ, %	$Y = 98,1 + 0,3x_1$	0,21	0,45	10,87	$t_0 = 133,6$ $t_1 = 3,3$
Y – ІСЦ, %; x ₁ – готівкові кошти, випущені в обіг, млн грн	$Y = 97,5 + 0,00001x_1$	0,24	0,49	13,34	$t_0 = 120,7$ $t_1 = 3,7$
Y – ІСЦ, %; x ₁ – обмінний курс, USD/UAH	$Y = 96,8 + 0,001x_1$	0,37	0,61	25,06	$t_0 = 132,4$ $t_1 = 5,0$
Y – ІСЦ, %; x ₁ – грошова база, млн грн	$Y = 97,4 + 0,00001x_1$	0,23	0,48	12,61	$t_0 = 116,0$ $t_1 = 3,6$
Y – ІСЦ, %; x ₁ – міжнародні резерви, млн дол. США	$Y = 101,7 + 0,0005x_1$	0,15	0,39	7,66	$t_0 = 202,6$ $t_1 = -2,8$

Показник	Економіко-математична модель	Коефіцієнт детермінації	Коефіцієнт кореляції	Критерій Фішера	Критерій Стьюдента
Y – ІСЦ, %; x_1 – обмінний курс; x_2 – грошова маса	$Y = 96,98 + 0,005x_1 + 0,00001x_2$	0,38	0,62	12,53	$t_0 = 119,1$ $t_1 = 4,1$ $t_2 = -0,6$

* $n = 44$; $\alpha = 0,05$; $F_{\text{таблицне}} = 2,02$; $t_{\text{таблицне}} = 4,07$.

Джерело: розраховано авторами.

Отже, результати, отримані за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, дають можливість стверджувати, що існує певний кореляційний зв'язок між рівнем інфляції і монетарними факторами, а це, у свою чергу, є однією з передумов можливості впровадження монетарного режиму таргетування інфляції в Україні.

Наголосимо, що ускладнює процес упровадження режиму інфляційного таргетування високий рівень доларизації економіки та банківської системи України. Так, станом на 1 січня 2016 року активи в іноземній валюті становили 50,4%; кредити, що надані клієнтам, – 60,3%; зобов'язання в іноземній валюті – 57,3%, тоді як згідно з методикою МВФ граничне значення становить 20% [39].

Для зменшення рівня доларизації слід запровадити ефективні інструменти регулювання валютних операцій та валютних ризиків у діяльності банків, розвивати в Україні фінансові ринки та їхні інструменти, деноміновані в гривні; підвищити довіру населення до гривні, що дасть змогу знизити рівень доларизації та створить умови для ефективного впровадження режиму таргетування інфляції.

Однією з ключових передумов запровадження режиму інфляційного таргетування є досягнення макроекономічної та фінансової стабільності, сталих зв'язків між основними макроекономічними показниками. Але при цьому макроекономічна стабілізація неможлива без розвиненої та стабільної банківської системи.

Важливою умовою впровадження режиму інфляційного таргетування виступає довіра населення (громадськості та учасників ринку) до Національного банку України. Тому потрібно забезпечити високий ступінь відкритості монетарної політики, на основі комунікації з населенням України щодо планів, цілей та прийнятих рішень шляхом

публікацій та роз'яснень у засобах масової інформації, звернень до громадян з інформацією про поточну ситуацію, здобутки та можливі реформи. Якщо НБУ проводитиме так званий «відкритий діалог» із населенням, то не лише сформує довіру суспільства, а й значно підвищить його фінансову грамотність. Також варто створити на офіційному сайті НБУ окремих розділ, де буде чітко структурована інформація про монетарну політику.

Отже, таргетування інфляції є ефективним інструментом грошово-кредитної політики, який передбачає впровадження цільового рівня інфляції та дотримання його. Основною перевагою таргетування інфляції є більша прозорість щодо здійснення монетарної політики, а як наслідок – більша довіра з боку суб'єктів господарювання та населення, що сприятиме стабільному розвитку економіки та банківської системи. Проте існують певні загрози для країн із надмірно відкритими та недостатньо розвиненими економіками, де недостатньо сформовано умови для впровадження таргетування інфляції.

Утім, досвід центральних банків зарубіжних країн свідчить про те, що відсутність певних передумов для впровадження режиму інфляційного таргетування не є вагомою перешкодою для його застосування, оскільки деякі необхідні умови створюються вже в процесі використання на практиці даного монетарного режиму. До того ж отримані результати за допомогою кореляційно-регресійного аналізу дають можливість стверджувати про існування певного кореляційного зв'язку між рівнем інфляції, макроекономічними та монетарними показниками, що є однією з передумов успішного введення таргетування інфляції в Україні.

З метою підтримання певного рівня інфляції центральні банки країн (або уряди) мусять мати певний набір інструментів. Найголовнішими об'єктами грошово-кредитної політики є обмінний курс валют, облікова ставка та обсяг грошової маси. Активно використовуючи інструменти впливу на грошово-кредитні ринки, центральні банки можуть змінювати вартість та пропозицію грошей, впливаючи тим самим на споживчі ціни і, таким чином, контролюючи інфляцію.

Для забезпечення успішного впровадження інфляційного таргетування в Україні потрібно реалізувати низку реформ не лише в макроекономічній та структурній політиці, а й загалом у банківській системі та на фінансових ринках. На законодавчому рівні необхідно наділити

Національний банк України не лише незалежністю у виборі інструментів грошово-кредитної політики та відповідальністю за ефективність проведення політики таргетування інфляції, а й передбачити підвищення інформаційної відкритості та прозорості при здійсненні монетарної політики; запровадити інститут особистої відповідальності членів Ради і Правління НБУ тощо. Це дозволить сформувавши передумови для ефективного впровадження режиму таргетування інфляції в Україні та стабілізувати інфляційні очікування економічних агентів.

2.3. Удосконалення управління міжнародними резервами України на основі комплексного оцінювання їх достатності

Проблема визначення достатнього рівня обсягів міжнародних резервів усе більше привертає увагу світового співтовариства як з боку академічного середовища, так і з боку економістів-практиків. Незважаючи на світову фінансову кризу 2008 року, станом на кінець IV кварталу 2015 року, за даними МВФ, світові міжнародні резерви становили 10,9 трлн дол. США, причому з них 7 трлн дол. накопичили країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються (переважно за рахунок Китаю). Але емпіричні дослідження економістів МВФ виявили, що таке нарощення міжнародних резервів перевищило рівень достатності для страхування від раптової зупинки припливу капіталу. У той же час міжнародні резерви України лише в 2014 році зменшилися на 63,2%. Накопичення міжнародних резервів є однією з цілей монетарної політики НБУ відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики, тому сьогодні дуже гостро постає питання визначення рівня їхньої достатності.

Детальний аналіз еволюції підходів до визначення достатності міжнародних резервів провели Дж. Айзенмен і Х. Дженберг [51], які відзначають, що універсальної методики сьогодні немає. Серед робіт українських дослідників, присвячених проблемі визначення достатності міжнародних резервів, слід відзначити роботи О. Береславської, Д. Беляєва, Т. Богдан, С. Войтка, М. Демченка, В. Коваленко, С. Міщенко, В. Савченка, А. Столярчука. Більшість із них використовує традиційні критерії для визначення достатнього рівня резервних активів, а також інтегральний критерій МВФ.

Найпоширенішим сьогодні критерієм визначення достатності, поряд із традиційними критеріями, є інтегральний критерій МВФ [52]. Як відзначають самі фахівці МВФ, універсальний простий критерій, що буде підходити для застосування всіма країнами, розробити неможливо, оскільки кожна країна має свої особливості. Тому розроблена фахівцями МВФ метрика є відправною точкою, з якої кожна країна може розпочати свій аналіз та адаптувати цей критерій під свої особливості [56, с. 27–28]. Популярність нового критерію МВФ викликана, перш за все, його простотою, а також можливістю уточнення для адаптації до особливостей окремих країн за рахунок зміни вагових коефіцієнтів та включення додаткових типів уразливостей. У дослідженні МВФ як потенційні джерела впливу валютних ресурсів пропонується використовувати експортні надходження, короткостроковий борг (за залишковим терміном погашення), портфельні інвестиції та грошову масу M_2 .

Ураховуючи це, розроблено власний інтегральний показник достатності міжнародних резервів, що відображає особливості української економіки, оскільки використання критерію МВФ із запропонованими складовими та ваговими коефіцієнтами може призвести до неточностей. Схожим чином, наприклад, на основі модифікації критерію МВФ розроблено комбіновану метрику для малих острівних країн [53] та для колумбійської економіки [54]. Серед українських науковців, що ставили проблему достатності міжнародних резервів, слід звернути увагу на роботу Т. Богдан [55], яка також модифікувала критерій МВФ за рахунок збільшення вагового коефіцієнта при грошовій масі M_2 (для фіксованого валютного курсу), пояснивши це приростом готівкової валюти поза банківською системою у 2011 році.

Через практичність використання цієї метрики та факт охоплення найбільш потенційних уразливостей платіжного балансу, що призводять до втрати міжнародних резервів, цю метрику можна використовувати для української економіки, але з перерахованими ваговими коефіцієнтами. Запропонований критерій визначення достатності міжнародних резервів для України, розроблений на основі методики МВФ та аналізу стану платіжного балансу, ураховує наявність у структурі платіжного балансу критичного імпорту, підвищення цін, що може збільшити попит на валюту.

Побудова критерію базується на основі аналізу зміни запасів основних зовнішніх зобов'язань та внутрішніх активів, у періоди тиску на

валютний ринок. Алгоритм розробки критерію МВФ та інших комбінованих критеріїв з урахуванням специфічних характеристик окремих країн такий [56].

1. Визначення часового проміжку дослідження.
2. Розрахунок індексу тиску на валютний ринок.
3. Визначення основних уразливостей платіжного балансу.
4. Визначення вагових коефіцієнтів при основних потенційних ризиках окремо для фіксованого і плаваючого валютних курсів.
5. Визначення коефіцієнта охоплення метрики.

Визначення часового проміжку дослідження. При побудові інтегрального показника достатності міжнародних резервів для фіксованого валютного курсу використано часовий проміжок за період з I кварталу 1998 року до IV кварталу 2013 року. Більш ранній період не використовувався через відсутність офіційної статистики за більшістю показників. Для побудови показника достатності для гнучкого курсу було використано статистичні дані за період з I кварталу 2014 року до IV кварталу 2015-го. Через відсутність даних за платіжним балансом за IV квартал 2015 року, розрахованих за методологією п'ятого видання «Керівництва з платіжного балансу», використано дані, розраховані за методологією шостого видання цього документа.

Розрахунок індексу тиску на валютний ринок. Індекс тиску на валютний ринок використовується для ідентифікації валютної кризи. Хоч у роботі МВФ для визначення індексу використовується методика Б. Ейхенґріна, А. Роуза і К. Віплоша, сьогодні відомо ще кілька методик. Але найчастіше використовують дві методики: методику Б. Ейхенґріна, А. Роуза та К. Віплоша і методику Г. Камінські, С. Лізондо та К. Рейнхарта [58].

У роботах Б. Ейхенґріна, А. Роуза і К. Віплоша [57] період вважається кризовим, якщо стандартне відхилення індексу валютного тиску перевищує поріг 1,5. За методикою Г. Камінські, С. Лізондо і К. Рейнхарта, цей поріг встановлюється як три стандартні відхилення. Розрахунок цього індексу для української економіки здійснив В. Хом'як [59] з пороговим значенням у два стандартні відхилення. На основі проведених розрахунків автор чітко визначив лише два кризові епізоди: кризи 1998 та 2008 років. Тому в цій роботі як порогове значення будемо використовувати одне стандартне відхилення.

Для української економіки було розраховано індекс валютного тиску за обома методиками (рис. 2.5, 2.6). Інформаційною базою для розрахунку індексу була міжнародна фінансова статистика МВФ [60].

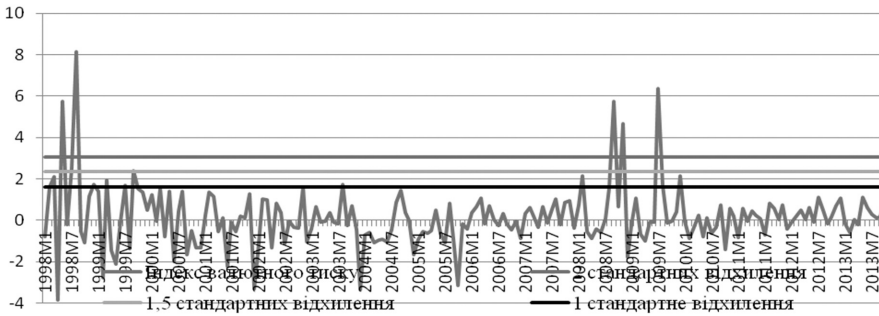

Рис. 2.5. Індекс тиску на валютний ринок (методика Ейхенґріна – Роуза – Віплоша)

Джерело: розроблено авторами

Рис. 2.6. Індекс тиску на валютний ринок (методика Камінські – Лізондо Рейнхарта)

Джерело: розроблено авторами

Як бачимо з рис. 2.5 і 2.6, чітко визначаються кризові періоди 1998 та 2008 років. Інші періоди підвищеного тиску на валютний ринок відрізняються залежно від методики розрахунку. На наш погляд, більш достовірними є розрахунки, одержані з використанням методики Г. Камінські, С. Лізондо і К. Рейнхарта, що підтверджується аналізом

стану валютного ринку України [61]. За цією методикою маємо 20 кризових епізодів. Оскільки статистика платіжного балансу доступна лише з кварталною та річною періодичністю, то кризовими будемо вважати такі періоди: III кв. 1998 р. – I кв. 1999 р., III кв. 1999 р. – I кв. 2000 р., IV кв. 2004 р., IV кв. 2008 р., III кв. 2009 р., I кв. 2010 р., IV кв. 2011 р., III кв. 2012 р.

Визначення основних уразливостей платіжного балансу. З метою врахування шоків поточного рахунку платіжного балансу пропонуємо використовувати експортну складову. В Україні стан поточного рахунку платіжного балансу безпосередньо залежить від динаміки цін на чорні метали та вироби з них як важливої статті експорту. Тому зниження цін на метал або скорочення обсягів експорту за цією групою позбавляє припливу валюти на внутрішній валютний ринок. Як шок поточного рахунку також, на наш погляд, необхідно враховувати й імпортну складову. У структурі українського імпорту вагому частку становить критичний імпорт, а саме імпорт газу та продукції нафтопереробної промисловості, тому зростання цін на них чинить значний негативний тиск на внутрішній валютний ринок та міжнародні резерви. Додатковий ризик для платіжного балансу міститься в можливому зменшенні припливу грошових переказів трудових мігрантів.

Як потенційні вразливості фінансового рахунку пропонуємо використовувати короткостроковий борг із залишковим терміном погашення та портфельні інвестиції. Але зазначимо, що у структурі короткострокового боргу близько однієї третини становлять торгові кредити, а в період кризи 2008–2009 років короткостроковий борг не виплачувався, а рефінансувався. У кризові періоди також відбувається значний вплив портфельних інвестицій, що найчастіше викликано недовірою інвесторів, пов'язаною з девальвацією національної валюти.

Українська економіка також характеризується значними обсягами готівки поза банками. Враховуючи суттєвий вплив кризових та політичних факторів на стан економіки, що провокує інфляційні та девальваційні очікування, у такі періоди значно збільшується тиск на валютний ринок через збільшення попиту на валюту з боку населення та юридичних осіб. Також у ці періоди спостерігається активне вилучення коштів із банківської системи та конвертація їх в іноземну валюту. Цей факт підтверджується даними Національного банку України [61].

Тому можна припустити, що вага грошової маси в нашому показнику може бути найбільшою.

Джерелами даних для побудови інтегрального показника достатності є дані Національного банку України, а саме дані платіжного балансу для експорту й імпорту товарів і послуг, дані щодо короткострокового боргу за залишковим терміном погашення, дані міжнародної інвестиційної позиції для розрахунку обсягів портфельних інвестицій та дані щодо грошових агрегатів. Оскільки НБУ розраховує короткостроковий борг за залишковим терміном погашення лише з IV кварталу 2004 року, то для періоду I кв. 2000 р. – III кв. 2004 р. використовувалися розрахунки Інституту економічних досліджень та політичних консультацій [62].

Визначення вагових коефіцієнтів при основних потенційних ризиках для фіксованого валютного курсу. Відносні вагові коефіцієнти ризику для кожного потенційного джерела впливу капіталу, що використовується в інтегральному показнику, розраховуються на основі дослідження впливу капіталу з країни в періоди тиску на валютний ринок. Тобто ваговий коефіцієнт розраховують як відсоткову зміну впливу капіталу впродовж кризового кварталу щодо середнього рівня капіталу (за окремим видом уразливості платіжного балансу) за 12 кварталів (тобто за три роки, як у критерії МВФ) до початку кризової події [56, с. 3].

Розраховуємо вагові коефіцієнти для кожної компоненти показника для фіксованого валютного курсу.

1. *Експортні надходження.* Це буде 10% процентиль відсоткової зміни експорту щодо середнього рівня надходжень за 12 кварталів до початку кризової події. Але, як і в колумбійській економіці [54], періоди тиску на валютний ринок, розраховані за методикою Г. Камінські, С. Лізондо та К. Рейнхарта, не збігаються з періодами погіршення умов торгівлі. Відповідно до розрахунку індексу тиску на валютний ринок I, II та IV квартали 2009 року не визначено як кризові періоди, але в той час спостерігалася стрімке зменшення експортних надходжень. Тому при розрахунку відсоткової зміни експорту ми врахували ці періоди додатково. За нашими розрахунками – 10 відсотків.

2. *Імпорт.* Україна найбільше залежить від імпорту газу та продукції нафтопереробки. Тому показник достатності має включати додатковий буфер, що відображує ціновий розрив між поточними цінами і прогнозованими майбутніми цінами. Розрахувати очікувані

довгострокові ціни на цей вид імпорту на сьогодні неможливо, оскільки ціни для України залежать не стільки від економічних факторів, скільки від політичних відносин між Україною і Росією. Для розрахунку цінового розриву МВФ [63] пропонує прийняти майбутню ціну на рівні 68% довірчого інтервалу (еквівалент одного стандартного відхилення, якщо майбутній розподіл є нормальним). Для розрахунку обсягів енергетичного імпорту будемо використовувати ковзну середню вагової частки імпорту (за статтею 27 «Енергетичні матеріали; нафта та продукти її перегонки» за даними Державної служби статистики України) за останні три роки. За 2011–2013 роки частка цієї статті імпорту становила 31% від загального обсягу імпорту.

3. *Короткостроковий борг.* Через відсутність офіційних статистичних даних щодо короткострокового боргу за залишковим терміном погашення за період до 2000 року та неможливість його розрахунку на основі даних офіційної статистики розрахунки проводилися для періоду I квартал 2000 року – IV квартал 2013 року. Розрахунки показали, що упродовж цього періоду не спостерігалось відпливу капіталу за цією статтею, що можна пояснити структурою короткострокового боргу (він протягом періоду рефінансувався). Таким чином, 10% процентиль відсоткової зміни короткострокового боргу (але не відпливу, а припливу) становив 4,4 відсотка.

4. *Грошова маса.* При розрахунку відсоткової зміни грошової маси М2 необхідно виключити ефект переоцінки грошових активів – курсову різницю, що виникає внаслідок волатильності валютного курсу в кризові періоди. Курсова різниця була розрахована відповідно до методології Національного банку України [64]. За розрахованими даними 10% процентиль зміни грошової маси М2 становив 20,1 відсотка.

5. *Портфельні інвестиції.* За методикою МВФ портфельні інвестиції розраховуються як різниця між сумою цінних паперів, що дають право на участь у капіталі, та боргових цінних паперів за вирахуванням раніше обчисленого короткострокового боргу. Але використовувати методику МВФ для обчислення вагового коефіцієнта як 10% процентилю зміни обсягу портфельних інвестицій у випадку української економіки неможливо. Це пояснюється тим, що:

- приплив іноземних портфельних інвестицій в Україну розпочався якраз напередодні кризових явищ 1990-х років (жовтень 1996 р. – 1997 р.) і був зосереджений на ринку ОВДП, а вже з

листопада 1997-го відбувається значний вплив капіталів нерезидентів з ринку державного боргу. Тому для розрахунку впливів капіталу за цією статтею платіжного балансу у кризові періоди 1998–1999 років не можна використовувати попередній період у 12 кварталів;

- упродовж усього розглянутого періоду відбувалися значні зміни у структурі портфельних інвестицій (у 1990-ті роки основним джерелом залучення валютних ресурсів були ОВДП, а у 2000-ні – єврооблігації).

Оскільки побудований інтегральний показник планується використовувати в сучасних економічних реаліях, не варто використовувати як приклад впливу портфельних інвестицій в кризові періоди 1990-х. Якщо у 2000-ні роки розглядати як кризові лише періоди, визначені за індексом валютного тиску, то таких періодів буде всього шість, причому вплив портфельних інвестицій спостерігався лише у чотирьох із них. Тому при розрахунку вагового коефіцієнта необхідно врахувати всі періоди, у яких спостерігався вплив, а саме: III кв. 2008 р. – III кв. 2009 р., I кв. 2010 р., III–IV кв. 2011 р., II кв. 2012 р. Також пропонується використовувати як попередній період у цьому разі не 12, а вісім кварталів. Оскільки квартальна динаміка міжнародної інвестиційної позиції доступна лише з 1 січня 2010 року, то дані за попередній період були розраховані на основі даних платіжного балансу. У цьому разі 10% центиль становив 15%.

б. *Грошові перекази.* Грошові перекази були розраховані на основі двох статей поточного рахунку платіжного балансу «оплата праці робітників» і «приватні трансферти». Оскільки джерелом припливу значного обсягу валюти в Україну є грошові перекази, то доповнимо критерій цієї компонентою. Попередній аналіз показав, що навіть у кризові періоди за цим каналом надходили значні обсяги валютних ресурсів, але вони значно скорочувалися. При розрахунку вагового коефіцієнта як 10% центилью не враховувалися кризові періоди III кв. 1998 р. – I кв. 1999 р., III кв. 1999 р. – I кв. 2000 р., оскільки НБУ почав розраховувати грошові перекази працюючих за кордоном лише з I кварталу 2001 року. Як і раніше, за попередній період бралось вісім кварталів замість 12 та додатково були враховані періоди II, III та IV кварталів 2009 року. За розрахованими даними 10% центиль зміни грошових переказів становив 2,6%.

Визначення вагових коефіцієнтів при основних потенційних ризиках для гнучкого валютного курсу. Оскільки з 2014 року Національний банк України перейшов від фіксованого валютного курсу до плаваючого, побудова інтегрального індексу достатності міжнародних резервів з використанням ретроспективних даних української економіки неможлива. Також серед країн із ринком, що формується, які використовують систему гнучкого курсоутворення, важко зробити вибірку, доступну для порівняння. Це зумовлено складним економічним, політичним та соціальним становищем, у якому опинилась Україна. Тому вирішено побудувати новий індекс шляхом модифікації розробленого вище індексу для фіксованого валютного курсу з урахуванням рекомендацій МВФ [65].

Експортні надходження. Упродовж I кварталу 2014 – IV кварталу 2015 років спостерігалось скорочення експортних надходжень. Середня зміна щодо середнього рівня надходжень за вісім попередніх кварталів становила 23,0%, а щодо середнього рівня надходжень за чотири попередні квартали – 15,6%. Слід ураховувати зміну структури експорту, а саме – збільшення частки продукції агропромислового комплексу і скорочення частки металургійної продукції. Хоч експорт продукції агропромислового комплексу поки що не здатен замінити експорт металургійної продукції, але знижує залежність експортних надходжень від цін на продукцію однієї товарної групи, як це було до 2008 року. Тому, на наш погляд, ваговий коефіцієнт при експортних надходженнях можна зменшити до 15 відсотків.

Імпорт. Слід зазначити, що за рекомендаціями МВФ для стабілізації валютного ринку Національний банк України проводив прямі валютні інтервенції для задоволення потреб НАК «Нафтогаз України», для того щоб найбільший імпортер України не виходив на міжбанківський валютний ринок. Слід ураховувати і збільшення тарифів на газ для всіх категорій користувачів до ринково обґрунтованих з квітня 2015 року, що має на меті скорочення дефіциту НАК «Нафтогаз України». Тому ми пропонуємо при розрахунку обсягів імпорту знизити коефіцієнт до 20 відсотків.

Короткостроковий борг. У період дії фіксованого валютного курсу навіть у кризові періоди короткостроковий борг не був загрозливим для стану платіжного балансу України і здебільшого рефінансувався. Але сьогодні через погіршення інвестиційного клімату та інфляційно-

девальваційні ризики у найближчий час імовірність припливу інвестиційного та кредитного капіталу дуже низька. За даними Національного банку України, рефінансування корпоративного сектору за зовнішніми зобов'язаннями у 2014 році знизилось до 86% порівняно з 97% у 2013-му та 112% у 2012 р., а у 2016-му очікується його подальше зниження до 82%. Тому в майбутньому за цією компонентою будуть більші відпливи капіталу. Успішне проведення урядом реструктуризації боргових зобов'язань знизить тиск на міжнародні резерви та ймовірність значних відпливів за короткостроковим боргом. Тому ми пропонуємо брати за основу коефіцієнт критерію Міжнародного валютного фонду та знизити його з 30 до 15 відсотків.

Грошова маса. На наш погляд, грошова маса залишається навіть в умовах гнучкого курсоутворення одним із найзагрозливіших джерел відпливу капіталу для України, що підтвердила банківська криза 2014–2016 років. За даними міжнародної інвестиційної позиції, на 1 квітня 2015 року обсяги готівкової іноземної валюти поза банківською системою становили 92,2 млрд дол. США. Тому вважаємо, що варто знизити коефіцієнт з 20 до 10 відсотків.

Портфельні інвестиції. За рекомендаціями МВФ, необхідно збільшити ваговий коефіцієнт з 10 до 15% за цим компонентом. Це підтверджується впливом капіталу за борговими цінними паперами реального сектору економіки, в той час як державний сектор далі залучає валюту шляхом розміщення єврооблігацій. Також збільшення відпливу капіталу за цією статтею платіжного балансу прогнозує МВФ і в 2016–2017 роках [66]. Тому ми залишаємо коефіцієнт 15%, як і для фіксованого валютного курсу.

Грошові перекази. За даними НБУ, Росія у 2015 році залишалася лідером за обсягами грошових переказів в Україну, але їх надходження зменшилися порівняно з 2014-м на 42,5% (хоча частково це пояснюється знеціненням російського рубля). Наприкінці 2015 року погіршились умови перебування українських трудових мігрантів у Росії, унаслідок чого прогнозується скорочення грошових переказів. Оскільки у 2015 році грошові перекази становили 5,7% ВВП, що в 1,7 раза перевищує надходження прямих іноземних інвестицій, ми збільшимо ваговий коефіцієнт до трьох відсотків.

Зведемо дані щодо розробленого показника для гнучкого та фіксованого валютних курсів у *табл. 2.11.*

Таблиця 2.11

Інтегральний показник достатності міжнародних резервів, %

Показник	Екс-порт	Імпорт	Коротко-строковий борг	Грошова маса	Портфельні інвестиції	Грошові перекази
Для фіксованого курсу						
Критерій МВФ	10	-	30	10	15	-
Розроблений інтегральний показник	25,9	29 · 68	4,4	20,1	15	2,6
Для плаваючого курсу						
Критерій МВФ	5	-	30	5	10	-
Розроблений інтегральний показник	15	20 · 68	15	10	15	3

Джерело: складено авторами.

Охоплення метрики. На наш погляд, необхідно використовувати розраховані спеціалістами МВФ межі охоплення метрики – 100–150%. Таким чином, визначені вище умови дозволяють здійснити розрахунки достатності міжнародних резервів України за розробленим показником для системи гнучкого валютного курсу, а також за критерієм МВФ для гнучкого і фіксованого курсів (оскільки в Україні використовується проміжний режим валютного курсу) станом на 1 січня 2016 року (*табл. 2.12*).

Таблиця 2.12

Розрахунок достатності міжнародних резервів України станом на 01.01.2016

Критерій достатності	Відхилення поточного значення від достатнього рівня, %	Норма, %	Достатній рівень, млрд дол. США	Розрив між поточним* та достатнім рівнями, млрд дол. США
Критерій МВФ (для гнучкого курсу)	54	100	24,6	11,3
Критерій МВФ (для фіксованого курсу)	62	100	20,6	7,3
Розроблений інтегральний показник (для гнучкого курсу)	69	100	19,3	6,0

Критерій достатності	Відхилення поточного значення від достатнього рівня, %	Норма, %	Достатній рівень, млрд дол. США	Розрив між поточним* та достатнім рівнями, млрд дол. США
Розроблений інтегральний показник (для фіксованого курсу)	63	100	20,6	7,3

* Поточний рівень міжнародних резервів станом на 01.01.2016 становив 13,3 млрд дол. США.

Джерело: розраховано за даними НБУ.

Одержані результати дозволяють зробити висновок, що наявний обсяг міжнародних резервів є недостатнім. Порівняно з традиційними критеріями достатності запропонований показник враховує більшу кількість потенційних ризиків платіжного балансу, забезпечуючи надійнішу оцінку впливів валютних ресурсів, ніж будь-який із традиційних показників достатності. Порівняно з критерієм достатності МВФ [56] запропонований показник передбачає менший рівень міжнародних резервів. Це пов'язано з тим, що хоча платіжний баланс України дуже чутливий до шоків поточного рахунку, як-от погіршення умов торгівлі, значне зниження як експортних, так і імпорتنих потоків, він передбачає менший рівень міжнародних резервів. На відміну від критерію МВФ, запропонований показник включає як додаткову складову імпорту товарів та грошові перекази, а також має вищий ваговий коефіцієнт при експортній складовій, оскільки український експорт та імпорту залежать від світових цін, які можуть бути нестабільними. Також порівняно з критерієм МВФ запропонований індекс передбачає більшу вагу при портфельних інвестиціях та грошовій масі, що уособлює чутливість платіжного балансу України до шоків фінансового рахунку. Зниження ваги при короткостроковому боргу в критерії для фіксованого валютного курсу пояснюється частковим рефінансуванням зовнішнього боргу.

Збільшення міжнародних резервів до 20,6 млрд дол. США має знизити вразливість країни до зовнішніх шоків платіжного балансу. Національний банк України на основі визначення рівня достатності міжнародних резервів повинен розглядати його як цільовий орієнтир

середньострокової монетарної політики. Але цей показник потрібно коригувати залежно від стану платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції.

Програмою співпраці України з Міжнародним валютним фондом було передбачено збільшення міжнародних резервів України до 18,3 млрд дол. до кінця 2015 року та до 35,2 млрд дол. США до кінця 2018-го [63]. Але станом на кінець 2015 року міжнародні резерви України становили 13,3 млрд доларів. Через неможливість виходу України на зовнішні ринки капіталу та погіршення інвестиційного клімату основним джерелом поповнення міжнародних резервів є фінансова допомога Міжнародного валютного фонду та інших офіційних кредиторів, фінансування якими передбачено у програмі співпраці України з МВФ.

РОЗДІЛ 3

**НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ
ВПЛИВУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ
НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ
ЕКОНОМІКИ**

3.1. Удосконалення системи державного регулювання банківської системи

Банківська система – один із найважливіших організаційних механізмів кредитної та фінансової систем країни, який має значний вплив на її економічний розвиток, оскільки банки є найактивнішими позичальниками і кредиторами вільних фінансових ресурсів, здійснюючи їх акумулювання та ефективний розподіл і перерозподіл у різні сфери національної економіки. Функціональне призначення банківської системи полягає у фінансово-кредитному обслуговуванні підприємств, організацій та населення, а також забезпеченні стабільності національної грошової одиниці та регулюванні обсягу грошової маси в країні. Саме це зумовлює значний рівень її державного регулювання, а його неефективність суттєво впливає на стан банківської системи та її потенціал у забезпеченні економічного зростання країни.

Незважаючи на значну кількість наукових розробок у сфері державного регулювання банківської системи, переважна їх більшість присвячена дослідженню мікропруденційного регулювання на рівні окремого банку та грошово-кредитної політики, при цьому макропруденційне регулювання на рівні банківської системи досліджено недостатньо. Тому необхідним є розвиток теоретичних аспектів державного регулювання банківської системи, що вимагає визначення сутності поняття «банківська система» та її елементів як об'єктів регулювання.

Суттєвий внесок у дослідження теоретичних і практичних питань функціонування та розвитку банківської системи, розгляду категоріального апарату зробили вітчизняні і зарубіжні вчені: Б. Адамик, Г. Асхауер, О. Дзюблюк, О. Затварська, Г. Карчева, Н. Каурова, В. Коваленко, О. Колодій, Л. Конопатська, С. Лобозинська, В. Міщенко, С. Моїсєєв, С. Науменкова, О. Панасенко, М. Савлук, В. Стельмах, Т. Черниченко, Р. Ющик та ін. Разом з тим слід зазначити, що банківська система як об'єкт державного регулювання досліджується недостатньо. Відсутня узгодженість підходів до термінологічного визначення поняття «банківська система».

Один із підходів визначає банківську систему як сукупність елементів, що її формують, та отримав назву інституційного. У межах цього

підходу різняться погляди науковців на визначення складу елементів, що формують банківську систему:

- перша група науковців визначає банківську систему як сукупність виключно банків, які її утворюють (А. Мороз, Ю. Онищенко, О. Дзюблюк, Л. Стрельбицька, М. Стрельбицький, О. Затварська);
- друга група науковців до складу банківської системи включає не тільки банки, а й інші фінансові установи (О. Костюченко, О. Костянтинова, Х. Лубінда, Р. Шихахмедов).

Незалежно від того, скільки елементів науковці включають до складу банківської системи та які взаємозв'язки між ними визначають, інституційний підхід до розуміння банківської системи є спрощеним, оскільки банківська система виникає не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а ґрунтується на заздалегідь виробленій концепції, у межах якої кожний вид банків і кожний окремий банк займають певне місце. Структура банківської системи залежить від певних суспільно-економічних умов [1].

Тому доцільним є дослідження поняття «банківська система», виходячи з необхідності системного впорядкування банківської діяльності, що дозволяє реалізувати інституційно-економічний або системний підхід. У цьому напрямі проводили дослідження науковці Є. Динніков, Л. Дроздовська, Г. Карчева, О. Колодій, В. Масленченков, Р. Тиркало.

Відповідно до системного підходу банківську систему розглядають як складну самоорганізаційну систему, яка складається під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів упродовж тривалого часу та є сукупністю установ, що здійснюють банківську діяльність і виконують функції внутрішнього управління ними.

Банківську систему як об'єкт державного регулювання доцільно розглядати інтегровано, поєднавши системний та інституційний підходи, виділяючи мікрорівень (банківська система в розрізі елементів, що її формують) і макрорівень (банківська система як система з притаманними їй системними властивостями та ефектами). На мікрорівні (мікропруденційного регулювання) до об'єктів державного регулювання доцільно включати банки, філії іноземних банків, банківські об'єднання з виділенням спеціалізованих та системно важливих банків. На макроекономічному рівні об'єктом державного регулювання пропонуємо визначати банківську систему за системним підходом з

притаманними їй системними властивостями та ефектами. Необхідність цього зумовлена, насамперед, тим, що взаємодія елементів банківської системи породжує нові системні властивості, яких жоден елемент (група елементів) окремо не має [2].

Ґрунтуючись на теорії систем, можна визначити особливості банківської системи як об'єкта державного регулювання. По-перше, слід зазначити, що будь-яку систему неможливо розглядати без її зовнішнього середовища. Банківська система формує і проявляє свої властивості в процесі взаємодії із зовнішнім середовищем, виступаючи при цьому провідним компонентом цього впливу. По-друге, будь-яку систему можна розглядати, з одного боку, як підсистему системи вищого порядку (надсистеми), а другого – як надсистему системи нижчого порядку (підсистеми).

Функціонування банківської системи підпорядковане цілям економічної та соціальної політики держави, оскільки вона входить у надсистему вищого порядку – економічну систему, що розвивається за ринковими законами. Забезпечуючи ефективний перерозподіл ресурсів, банки стимулюють розвиток національної економіки. Проте слід розуміти, що не завжди цілі банківської системи збігаються із соціально-економічними пріоритетами країни, тому необхідно проводити політику узгодження банківських і загальнодержавних інтересів.

Банківська система – це елемент вищого порядку – економічної, фінансової тощо, який у складі цих систем виконує низку специфічних функцій, перебуває у взаємозв'язку з іншими компонентами зазначених систем із визначеним рівнем ієрархічних залежностей [3].

Підсумовуючи вищезазначене, доцільно побудувати схему взаємодії та взаємозв'язку банківської системи з економічною системою країни (рис. 3.1).

Розглядаючи банківську систему як об'єкт державного регулювання на макрорівні, основну увагу слід приділяти її взаємодії із зовнішнім середовищем з погляду досягнення цільової функції та умов реалізації регуляторних впливів. При цьому елементи банківської системи, виділені за інституційним підходом, слід досліджувати як єдине ціле щодо впливу на можливість ефективної реалізації досягнення функцій банківської системи загалом.

Досліджуючи банківську систему як систему, доцільно враховувати її загальносистемні властивості, які слід брати до уваги при форму-

ванні об'єктного поля державного регулювання банківської системи: цілісність, структурованість, зумовленість поведінки, ієрархічність, емерджентність та комунікативність. При вивченні банківської системи на макроекономічному рівні, виходячи з виділених системних властивостей, виникають нові системні ефекти і, відповідно, об'єкти, які доцільно включати до об'єктного поля державного регулювання – системні ризики.

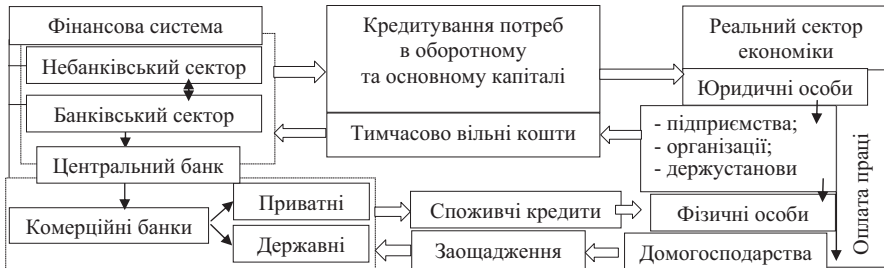

Рис. 3.1. Взаємозв'язок банківської системи з економічною системою країни

Джерело: розроблено на основі [4]

Грунтуючись на підході Н. Каурової, Дж. Кауфмана, К. Скотта, вважаємо, що системний ризик банківської системи потрібно розглядати як її макровластивість, що виникає внаслідок нелінійної взаємодії її елементів на мікрорівні, посилюється зовнішніми чи внутрішніми шоками, призводить до дестабілізації та може мати значний негативний вплив на реальний сектор економіки [5].

Щодо формування національних регуляторних систем банківської діяльності важливу роль відіграють міжнародні стандарти, розроблені Базельським комітетом з питань банківського нагляду, зокрема Основні принципи ефективного банківського нагляду, Основні принципи ефективних систем страхування депозитів, Базель 1 (визначення вимог до капіталу банків), Базель 2 (мінімальні вимоги до капіталу банків, процедури нагляду та ринкова дисципліна), Базель 3 (посилені вимоги до капіталу, нові нормативні вимоги до мінімально необхідного рівня ліквідності банків).

За результатами нашого дослідження визначено, що єдиного розуміння поняття «державне регулювання банківської системи» (ДРБС) у науковій літературі не сформовано. При цьому бачимо значну

неузгодженість щодо об'єкта державного регулювання банківської системи, яким визначають «діяльність банківських установ», «банківську діяльність», «банківську систему», «банківництво і банківську систему» тощо [6–10]. Переважна більшість науковців досліджує банківське регулювання та нагляд банків другого рівня центральними банками (мікропруденційне регулювання та нагляд).

Деякі науковці досліджують окремі аспекти ДРБС (іноземного капіталу [11], видів діяльності банків – інвестиційної, кредитної, діяльності на ринку банківських металів, якості банківських послуг) тощо.

Вважаємо, що об'єктне поле державного регулювання банківської системи має зосереджуватись безпосередньо в межах банківської системи з урахуванням її взаємозв'язків із зовнішнім середовищем.

Більшість науковців пропонують розглядати державне регулювання банківської системи в широкому розумінні (всі форми управлінського впливу на банківську систему) і вузькому (управлінський вплив держави на банківську систему, який здійснюють виключно державні органи і який спрямований на реалізацію її конституційних функцій). При цьому виділяють два рівні: по-перше, регулювання державою макроекономічних процесів, пов'язаних із грошово-кредитними відносинами, причому вплив держави здійснюється на всі елементи банківської системи, включаючи центральний банк; по-друге – безпосередня регуляторна діяльність уповноважених державних органів щодо окремих елементів банківської системи [8–10].

Загалом підхід науковців відповідає авторському розумінню визначення об'єктного поля ДРБС, оскільки вони виділяють регулювання державою макроекономічних процесів, пов'язаних із грошово-кредитними відносинами (грошово-кредитне регулювання), та регулювання окремих елементів банківської системи. Цей підхід є базовим, але його слід розширити, включивши регулювання державою макроекономічних процесів, пов'язаних із забезпеченням стабільності фінансових ринків (макропруденційне регулювання) [12].

Слід зазначити, що досить часто науковці оперують поняттям «державне регулювання банківської діяльності», при цьому чітко не виділяють тих рівнів, на яких воно здійснюється.

Грунтовний аналіз понятійно-термінологічного апарату щодо визначення сутності «регулювання» відносно до будь-яких об'єктів, «державне регулювання банківської системи», «державне регулюван-

ня банківської діяльності» «банківське регулювання» та «банківський нагляд», дав можливість сформувати авторське бачення поняття «державне регулювання банківської системи», під яким слід розуміти функцію державного управління, що реалізується уповноваженими органами через регулювання процесів на макрорівні, пов'язаних із грошово-кредитними відносинами та забезпеченням стабільності фінансових ринків; на мікрорівні – через регулювання окремих елементів банківської системи без безпосереднього втручання в їхню оперативну діяльність; детермінується нормативністю шляхом створення та постійної актуалізації відповідної нормативно-правової бази і цільовою спрямованістю на забезпечення виконання об'єктами регуляторного впливу притаманних їм функцій без загрози втрати фінансової стабільності.

Відповідно до Концепції реформи банківської системи України до 2020 року передбачено інституційну трансформацію Національного банку України та створення функції макропруденційного нагляду, метою якої буде відстеження системних ризиків [13]. З огляду на це, наведене визначення державного регулювання банківської системи є таким, що цілком відповідає його функціям, на відміну від банківського регулювання, зосередженого виключно на регулюванні діяльності банків як елементів банківської системи.

За результатами дослідження підходів до державного регулювання банківської системи встановлено, що досить часто до формування її елементів застосовують системний підхід. С. Лобозинська зазначає, що «...державне регулювання банківських систем необхідно розглядати як цілісну систему взаємовідносин регулюючих органів та банківських структур, основними особливостями якої є специфічний спосіб взаємозв'язку та взаємодії її складових елементів» [14].

Слід зазначити, що державне регулювання банківської системи структурно являє собою систему, яка містить основні підсистеми: методологічну (об'єкти, принципи, цілі та завдання, виконання яких передбачає поліпшення кількісних і якісних показників функціонування банківської системи), функціональну (функції, реалізовані суб'єктами ДРБС, що визначаються однорідністю використовуваного інструментарію) та інституційну (суб'єкти, через які проводиться реалізація регуляторних впливів, спрямованих на досягнення цілей та завдань) (рис. 3.2).

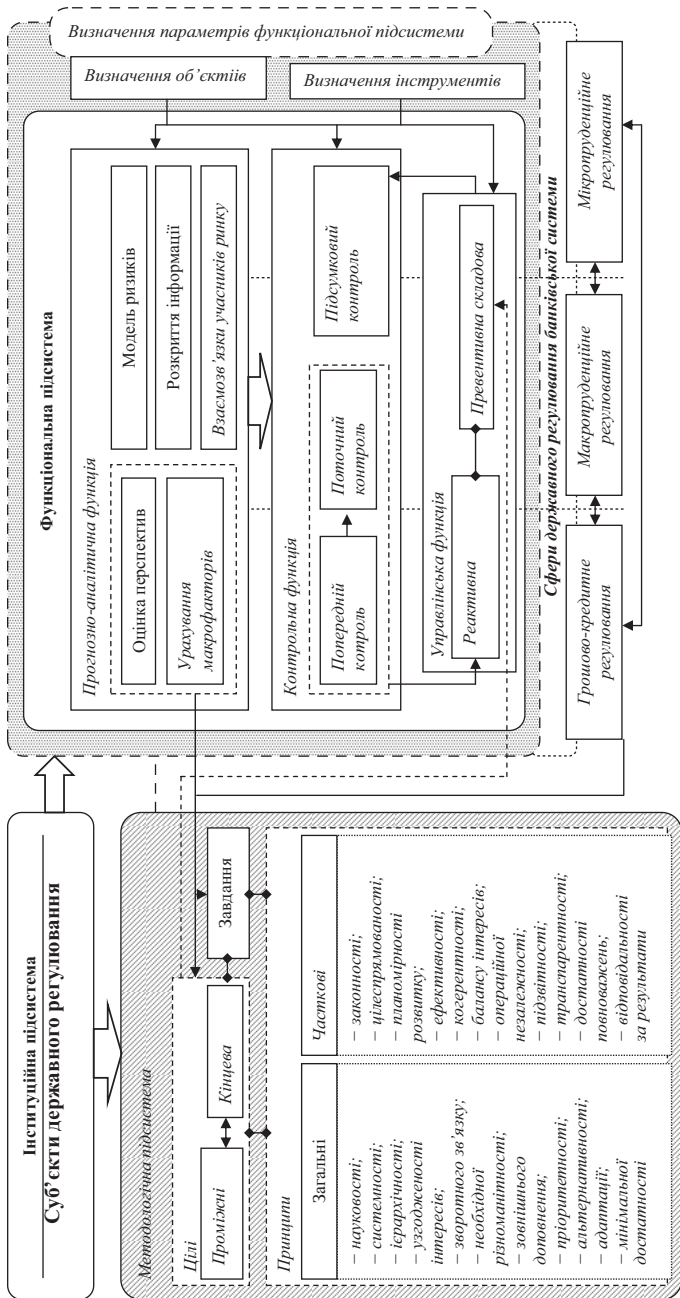

Рис. 3.2. Система державного регулювання банківської системи

Джерело: розроблено авторами

У контексті формування об'єктного поля державного регулювання банківської системи доцільно на макрорівні виділяти такі сфери: грошово-кредитне та макропруденційне регулювання. Грошово-кредитне регулювання доцільно розглядати як комплекс заходів регулювання грошового ринку, що забезпечує реалізацію завдань розвитку економіки країни у певний історичний період, які здійснює держава через центральний банк шляхом розроблення та реалізації грошово-кредитної політики.

Як зазначалось раніше, на макрорівні об'єктом державного регулювання банківської системи є також системні ризики, реалізація яких призводить до непропорційно великих втрат, у тому числі за межами власне банківської системи. Функціонально вирішення цього завдання забезпечується за допомогою зниження їхнього рівня шляхом запровадження регулювання, що йде «згори вниз», – макропруденційного регулювання.

З огляду на зазначене доцільно виділити сферу макропруденційного регулювання, яку доцільно визначати як комплекс заходів щодо регулювання системних ризиків, спрямованих на їх мінімізацію, які здійснює держава через центральний банк та / або спеціально створений орган на основі застосування макропруденційного інструментарію планування, аналізу та нагляду.

Воно займає проміжне місце між грошово-кредитним регулюванням центрального банку, спрямованим на досягнення цілей економічного розвитку країни, та мікропруденційним регулюванням, необхідним для уникнення банкрутства окремих банків.

Утім, погоджуємося з твердженням науковців [15; 16; 17], що макропруденційне регулювання наближається до грошово-кредитного регулювання. В умовах збалансованої макроекономічної кон'юнктури ефективне макропруденційне регулювання сприятиме забезпеченню грошово-кредитного регулювання і навпаки.

Однак у разі виникнення дисбалансів між макропруденційним і грошово-кредитним регулюванням можливий конфлікт цілей, що передбачає вибір між підтримкою реальної економіки і фінансової системи. Наприклад, посилення інфляції може вимагати реалізації заходів рестрикційного регулювання, що суперечитиме інтересам підприємств реального сектору економіки [18; 19].

Макропруденційне регулювання базується на мікропруденційному регулюванні як системі нормативних правил та заходів, за допомогою

яких суб'єкти державного регулювання впливають на функціонування елементів банківської системи без втручання в їхню оперативну діяльність для запобігання зростанню індивідуальних ризиків та уникнення банкрутства з метою забезпечення стабільного й ефективного функціонування банківської системи в інтересах її вкладників і кредиторів, а також сталого розвитку економіки.

Система державного регулювання має забезпечувати досягнення цілей на мікро- і макроекономічному рівнях з урахуванням впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, що, врешті-решт, мають забезпечувати досягнення фундаментальних цілей суспільства [20]. Зауважимо, що наслідки державного регулювання банківської системи далеко не однозначні і часто суперечливі. І без ефективного управління, без орієнтації на досягнення чітко поставлених довгострокових стратегічних цілей, без визначення узгоджених з цими цілями і поточним станом оперативних орієнтирів руху не можна забезпечити реалізацію закладених у ній об'єктивних можливостей. З урахуванням такого підходу до структуризації об'єктів та сфер державного регулювання наводимо характеристику цільової підсистеми державного регулювання банківської системи (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Характеристика цільової підсистеми ДРБС

Характеристика	Макрорівень		Мікрорівень
	Грошово-кредитне регулювання	Макропруденційне регулювання	Мікропруденційне регулювання
Кінцева мета	Забезпечення економічного зростання, висока зайнятість, стабільність цін, процентних ставок, фінансових ринків, обмінних курсів	Зниження витрат нестабільності, пов'язаних із фінансовими кризами	Захист інтересів вкладників та кредиторів банків
Проміжні цілі	Забезпечення оптимальної динаміки пропозиції грошей у формі грошової маси та грошової бази; оптимального обмінного курсу національної грошової одиниці, оптимального рівня процентних ставок	Підтримання стабільності й довіри до банківської системи, мінімізація системного ризику	Уникнення банкрутства окремих банків

Джерело: розроблено на основі [21; 22; 23].

Узагальнивши розробки вітчизняних і зарубіжних науковців, визначимо такі принципи державного регулювання банківської системи:

1) загальні, обумовлені постулатами теорії державного регулювання економіки:

- науковості (здійснення державного регулювання на науковій основі з урахуванням економічних законів та характеристик середовища реалізації регуляторних впливів);
- системності (розгляд державного регулювання банківської системи як системи з урахуванням системного підходу до структуризації об'єктів регулювання);
- ієрархічності (розгляд державного регулювання як багатоступінчастої та багаторівневої системи, диференційованої у вертикальній площині, тобто в площині відносин взаємного підпорядкування підсистем);
- узгодженості інтересів (державне регулювання банківської системи має відбуватись узгоджено з державним регулюванням фінансової та економічної систем);
- зворотного зв'язку (для ефективного регулювання обов'язковим є наявність як прямого, так і зворотного зв'язків між об'єктами і суб'єктами державного регулювання, що утворюють замкнений контур і забезпечують суб'єктів державного регулювання, по-перше, інформацією про реальний стан об'єктів державного регулювання, що дозволяє здійснювати державне регулювання банківської системи в умовах неповної інформації про збурюючі впливи, по-друге – про досягнуті результати, що є основою для коригування регуляторних впливів);
- необхідної різноманітності (оскільки банківська система як об'єкт державного регулювання є складною та чутливою до значної кількості зовнішніх і внутрішніх факторів, що зумовлюють її стан, це вимагає ускладнення структури суб'єктів державного регулювання та відповідного інструментарію). С. Міщенко визначила, що на практиці виникає необхідність використання тих самих інструментів для вирішення двох, а іноді й більше завдань, що порушує так зване правило Я. Тінбергена, відповідно до якого кількість цілей ніколи не повинна перевершувати запас наявних інструментів. Отже, для досягнення кількох цілей центральному банку або іншому регулятору потрібна більша кількість інструментів [24];

- зовнішнього доповнення (державне регулювання банківської системи для утримання її функціонування в установлених параметрах вимагає формування резервів – стратегічних, тактичних, оперативних, технічних, технологічних, організаційних, економічних та управлінських, за допомогою яких компенсуються невраховані впливи зовнішнього і внутрішнього середовищ);
- пріоритетності (державне регулювання банківської системи має спрямовуватись на досягнення визначених стратегічних цілей з їх ранжируванням за ступенем пріоритетності, зважаючи на обмеженість ресурсів для реалізації регуляторних впливів);
- альтернативності (урахування при прийнятті рішень щодо застосування засобів та інструментів державного регулювання можливих сценаріїв розвитку середовища, в якому здійснюється реалізація регуляторних впливів);
- адаптації (державне регулювання банківської системи має базуватись на результатах аналізу середовища, в якому здійснюється реалізація регуляторних впливів, та передбачати обов'язкове коригування застосування засобів та інструментів державного регулювання залежно від змін);
- мінімальної достатності (застосування засобів та інструментів ДРБС виключно для досягнення поставлених цілей без надлишкового втручання у функціонування його об'єктів);

2) часткові, зумовлені специфікою об'єктного поля державного регулювання банківської системи:

- законності (суб'єкти здійснюють державне регулювання відповідно до чинної законодавчої та нормативно-правової бази);
- цілеспрямованості (обрана стратегія державного регулювання має забезпечувати досягнення головної мети – стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів, а також реалізації банками притаманних їм функцій);
- планомірності розвитку банківської системи (державне регулювання має враховувати єдність економічних явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві, економіці та банківській системі як послідовності кількісних і якісних змін у часі та просторі);
- ефективності (забезпечення досягнення цілей та завдань державного регулювання з найменшими витратами ресурсів);

- диференційованості (запровадження диференціації використання інструментів державного регулювання залежно від об'єкта державного регулювання);
- когерентності (рішення суб'єктів державного регулювання щодо застосування регуляторних впливів мають урахувувати умови середовища, в якому вони реалізуються, та особливості об'єктів державного регулювання);
- збалансованості інтересів (політика державного регулювання має враховувати інтереси держави, суспільства та власників банків);
- операційної незалежності (державне регулювання здійснюється без порушень економічної самостійності об'єктів державного регулювання);
- підзвітності (наявність юридичного та політичного зобов'язання суб'єктів ДРБС належним чином обґрунтовувати свої рішення перед суспільством та його виборними представниками);
- транспарентності (розкриття суб'єктами державного регулювання усім зацікавленим особам інформації щодо цілей діяльності; її правових, інституційних і економічних основ; принципових рішень і їх обґрунтування, даних, прямо або опосередковано пов'язаних з їхньою діяльністю в повному обсязі, в доступній формі та на своєчасній основі);
- наявності достатніх повноважень у суб'єктів державного регулювання банківської системи на вибір та застосування способів, методів та засобів досягнення встановлених цілей;
- відповідальності за результати (суб'єкти державного регулювання банківської системи мають нести всю повноту відповідальності за результати застосування способів, методів та засобів досягнення встановлених цілей).

Інституційна підсистема поєднує суб'єктів ДРБС. При цьому до неї входять як суб'єкти, що формують систему ДРБС, так і ті, через які проводиться застосування заходів впливу на досягнення кінцевої мети ДРБС. Для вирішення зазначених завдань кожна держава обирає таку інституційну модель ДРБС, яка найкраще відповідає рівню розвитку та структурі банківської системи, а також наявним можливостям і потребам у сфері державного управління економікою загалом і в розрізі окремих її секторів [25].

Функціональна підсистема державного регулювання банківської системи поєднує ті елементи державного регулювання, які характеризують функції суб'єктів державного регулювання та відповідний їм інструментарій, що застосовується для досягнення цілей.

На думку С. Лобозинської [26], функції державного регулювання банківської системи – це частини змісту управлінської діяльності, зумовлені завданнями регулювання; мають об'єктивний характер; складові змісту управління банківською індустрією; відносно самостійні; реалізуються через механізм регуляції банківської системи; спрямовані на об'єкт регулювання.

Вважаємо, що функції державного регулювання банківської системи – це види діяльності суб'єктів державного регулювання, спрямовані на об'єкт державного регулювання, що визначаються однорідністю використовуваного інструментарію та цільовою спрямованістю. До їх складу доцільно включати прогнозно-аналітичну, управлінську та контрольну функції.

Прогнозно-аналітична функція передбачає аналітичне обґрунтування прийняття будь-яких регуляторних впливів щодо об'єктів державного регулювання банківської системи і забезпечує зворотний зв'язок між суб'єктами та об'єктами державного регулювання. Ефективність регулювання банківської діяльності багато в чому визначається якістю та достовірністю прогнозів і апіорних оцінок [27]. Зважаючи на результати проведеного дослідження, з урахуванням нестабільного зовнішнього середовища функціонування банківської системи України, пріоритет у реалізації цієї функції має надаватись прогнозному перспективному аналізу об'єктів державного регулювання над ретроспективним та визначенню діапазону, в якому можливе варіювання основних показників, що характеризують об'єкти регулювання у поточний момент і на перспективу.

Подаємо характеристику інструментарію, що забезпечує реалізацію прогнозно-аналітичної функції державного регулювання банківської системи (*табл. 3.2*).

Управлінська функція спрямована на ліквідацію відхилень від заданого режиму функціонування об'єктів державного регулювання банківської системи і приведення їх у рівноважний стан, що забезпечує досягнення цілей та завдань, незважаючи на вплив зовнішніх і внутрішніх факторів.

Таблиця 3.2

Характеристика інструментарію для реалізації прогнозно-аналітичної функції державного регулювання банківської системи

Характеристика	Макрорівень		Мікрорівень
	Аналіз грошово-кредитного ринку	Макропруденційний аналіз	Мікропруденційний аналіз
Інструменти	Економіко-математичні моделі та методи, що дозволяють врахувати сукупність каналів впливу грошово-кредитної політики на економіку: описові моделі, метод векторних авторегресій (<i>Vector Autoregression Models</i> або VAR-аналіз), метод корекції регресійних залишків (<i>Vector Error Correction Models</i> або VEC-аналіз), панельний аналіз на мікроекономічних даних, метод нейронних мереж, метод коінтеграції	Індикатори фінансової стійкості; системи раннього попередження про кризи, в основному макроекономічні, на базі випереджальних індикаторів; стрес-тестування банків із використанням макроекономічних сценарних даних як вхідних параметрів	Описові моделі; нормативні моделі; порівняльний аналіз; рейтингове оцінювання; системи раннього реагування; стрес-тестування, системи оцінки ризиків
Оцінка перспектив	Імовірнісний підхід, заснований на прогнозуванні рівня впливу з боку інструментів грошово-кредитної політики та зовнішніх показників, які б забезпечили досягнення її проміжних та кінцевих цілей	Імовірнісний підхід, заснований на оцінках ризиків, акцент на сценарному аналізі	Підхід, заснований на аналізі статистичної та фінансової звітності
Урахування макроризиків	Макроекономічні фактори враховуються як внутрішній фактор		Макроекономічні фактори враховуються як зовнішній фактор
Модель ризиків	Не враховує	Загальні та систематичні шоки	Специфічні шоки
Розкриття інформації	Стандартизовані звіти та конфіденційна інформація для цілей розробки та контролю за реалізацією грошово-кредитної політики	Широке розповсюдження результатів, у тому числі показників фінансової стійкості, макропруденційних індикаторів, сигналів моделей раннього попередження	Стандартизовані звіти та конфіденційна інформація для цілей нагляду

Характеристика	Макрорівень		Мікрорівень
	Аналіз грошово-кредитного ринку	Макропруденційний аналіз	Мікропруденційний аналіз
Взаємозв'язки учасників ринку	Урахування не доцільне	Урахування обов'язкове	Не враховується

Джерело: розроблено на основі [23; 28; 29; 30].

Управлінські впливи можуть мати як превентивний характер (відхилення у функціонуванні об'єкта державного регулювання має потенційно можливий характер, а управлінські впливи спрямовані на їх випереджальне усунення), так і реактивний (наявні відхилення у функціонуванні об'єкта державного регулювання, а управлінські впливи спрямовані на коригування функціонування об'єкта або згладжування його наслідків).

Управлінська функція реалізується через застосування сукупності грошово-кредитного, макро- і мікропруденційного інструментарію, що забезпечить досягнення поставлених цілей (табл. 3.3).

Макропруденційне регулювання ґрунтується на мікропруденційному регулюванні, яке формує для нього необхідне інструментальне забезпечення (табл. 3.4).

Таблиця 3.3

**Характеристика інструментарію
для реалізації управлінської функції ДРБС**

Характеристика	Макрорівень		Мікрорівень
	Грошово-кредитне регулювання	Макропруденційне регулювання	Мікропруденційне регулювання
Особливості застосування	1) інструменти взаємодоповнюють один одного, що вимагає узгодженого застосування інструментів монетарного та макропруденційного регулювання		
		2) ґрунтуються на інструментах мікропруденційного регулювання, але: встановлюються диференційовані вимоги для системних інститутів; мають контрциклічний (динамічний) характер; можуть мати як постійний, так і змінний характер	

Характеристика	Макрорівень		Мікрорівень
	Грошово-кредитне регулювання	Макропруденційне регулювання	Мікропруденційне регулювання
Інструменти регулювання	Сукупність інструментів і методів грошово-кредитної політики та монетарних правил	1) контрциклічний та резервний буфери капіталу; 2) удосконалення практики встановлення маржі та дисконтів для угод репо, кредитування цінними паперами; 3) формування резервів на відшкодування можливих втрат; 4) інструменти, спрямовані на регулювання приросту кредитів та обмеження вартості активів; 5) регулювання системного ризику та системно важливих банків (підвищення вимог до капіталу та ліквідності), зниження взаємозалежності між ними для запобігання накопиченню системних ризиків та їх передачі	Вимоги до капіталу і ліквідності, нормування балансу і лімітування ризиків

Джерело: розроблено на основі [21; 31; 32].

Таблиця 3.4

Класифікація інструментів макропруденційного регулювання Групи тридцяти і Комітету з глобальної фінансової системи

Об'єкт регулювання	Інструменти	
	Група тридцяти	Комітет з глобальної фінансової системи (CGFS)
Леве-ридж	Підвищений коефіцієнт зважування ризику в нормативі достатності капіталу за торговим портфелем цінних паперів	Нормативи достатності капіталу
		Нормативи резервування на можливі втрати
	Контрциклічний буфер капіталу	Коефіцієнти зважування ризику
	Стрес-тестування для оцінки достатності капіталу	Обмеження на розподіл прибутку
	Коефіцієнт валового леве-риджу (проста угода капіталу та активів)	Обмеження на зростання кредитного портфеля
Ліквідність	Додатковий буфер ліквідності	Нормування ліквідності
	Норматив співвідношення довгострокових активів і довгострокових зобов'язань	Обмеження дисбалансів за строками залучення та розміщення ресурсів

Об'єкт регулювання	Інструменти	
	Група тридцяти	Комітет з глобальної фінансової системи (CGFS)
	Норматив співвідношення короткострокових активів і короткострокових зобов'язань	
Валютний ризик	Не передбачено	Обмеження на кредитування в іноземних валютах
		Обмеження валютної позиції
Кредитна експансія	Динамічний норматив співвідношення обсягів кредиту та вартості застави	Обмеження граничного співвідношення суми кредиту і забезпечення за ним
		Обмеження граничного співвідношення процентних виплат і доходу позичальника
		Обмеження незбігання строку вимог і зобов'язань
Взаємозалежність системних банків	Не передбачено	Ліміти ризику концентрації
		Додаткові вимоги до капіталу
		Вимоги до дочірніх структур

Джерело: розроблено на основі [33; 34].

Контрольна функція реалізується на основі спостереження за функціонуванням об'єктів, що входять до поля ДРБС, з метою забезпечення оптимального функціонування останньої (вимірювання досягнутих результатів та / або параметрів об'єктів ДРБС і порівняння їх з очікуваними результатами та / або встановленими цільовими параметрами) (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Характеристика інструментарію для реалізації контрольної функції ДРБС

Характеристики	Макропруденційний нагляд	Мікропруденційний нагляд
Сутність	Запобігання системним ризикам банківської системи та забезпечення її стабільності як такої	Запобігання зростанню індивідуальних ризиків елементів банківської системи з метою уникнення банкрутства окремих банків

Характеристики	Макропруденційний нагляд	Мікропруденційний нагляд
Об'єкт	Системні банки та взаємозв'язки банків, оскільки системний ризик виникає внаслідок нелінійної взаємодії елементів на мікрорівні, у результаті чого вони набувають внутрішнього характеру і є об'єктом макропруденційного регулювання	Індивідуальні ризики елементів банківської системи, в тому числі капітал і ліквідність, дотримання встановлених норм щодо балансу і лімітів ризиків
Контрольний цикл: Попередній контроль	1) виявлення ризик-факторів макросередовища реального та фінансового секторів економіки; 2) визначення системних банків	Державна реєстрація та ліцензування
Поточний контроль	1) моніторинг ризик-факторів макросередовища реального і фінансового секторів економіки; 2) моніторинг показників, що визначають фінансову стабільність банківської системи; 3) моніторинг системних ризиків фінансової системи	1) безвиїзний нагляд (контроль фінансового стану та ризиків за даними звітності, балансу, економічних нормативів, власників; аналіз і оцінка внутрішньої нормативної бази); 2) виїзний нагляд (аналіз та оцінка фінансового стану банку; перевірка внутрішньої нормативної бази, технічного, інформаційного, програмного забезпечення; оцінка процедур управління ризиками); 3) безвиїзний і виїзний нагляд за системно важливими банками
Реагування	Розроблення превентивних і реактивних заходів регулювання	
Підсумковий контроль	Контроль реалізації заходів реагування та оцінка їхньої ефективності	

Джерело: розроблено на основі [21].

Отже, банківська система як об'єкт державного регулювання є багаторівневою та складною. Тому запропоновано розглядати її інтегровано, поєднавши системний та інституційний підходи, виділяючи мікрорівень (банківська система в розрізі елементів, що її формують) і макрорівень (банківська система як система з притаманними їй системними властивостями та ефектами).

Державне регулювання банківської системи слід визначати як функцію державного управління, яку реалізують уповноважені органи

через регулювання процесів на макрорівні, пов'язаних із грошово-кредитними відносинами та забезпеченням стабільності фінансових ринків; на мікрорівні – через регулювання окремих елементів банківської системи без прямого втручання в їхню оперативну діяльність; детермінується нормативністю шляхом створення та постійної актуалізації відповідної нормативно-правової бази та цільовою спрямованістю на забезпечення виконання об'єктами притаманних їм функцій без загрози втрати фінансової стабільності.

При формуванні об'єктного поля державного регулювання банківської системи на мікрорівні (мікропруденційного регулювання) доцільно базуватись на інституційному підході з елементами системного та включати до складу об'єктів банки, філії іноземних банків, банківські об'єднання з виділенням спеціалізованих і системно важливих банків. На макроекономічному рівні об'єктом ДРБС є банківська система з притаманними їй системними властивостями та ефектами, в тому числі системним ризиком. При цьому грошово-кредитне регулювання розглядається як комплекс заходів регулювання грошового ринку, що забезпечують реалізацію завдань розвитку економіки країни у певний історичний період, які здійснює держава через центральний банк шляхом розроблення та реалізації відповідної грошово-кредитної політики.

Макропруденційне регулювання визначається як комплекс заходів щодо регулювання системних ризиків, спрямованих на їх мінімізацію, які здійснює держава через центральний банк та / або спеціально створений орган на основі застосування макропруденційного інструментарію планування, аналізу та нагляду. Макропруденційне регулювання ґрунтується на мікропруденційному регулюванні як системі нормативних правил та заходів, за допомогою яких суб'єкти ДРБС впливають на функціонування елементів банківської системи без втручання в їхню оперативну діяльність для запобігання зростанню індивідуальних ризиків та уникнення банкрутства з метою забезпечення стабільного й ефективного функціонування банківської системи в інтересах її вкладників і кредиторів, а також сталого зростання економіки.

Проведене дослідження дозволило виокремити найважливіші складові державного регулювання банківської системи, зокрема: методологічну (об'єкти, принципи, цілі та завдання, виконання яких

передбачає поліпшення кількісних і якісних показників функціонування банківської системи), функціональну (функції, реалізовані суб'єктами державного регулювання, що визначаються однорідністю використовуваного інструментарію) та інституційну (суб'єкти, через які проводиться застосування заходів впливу на досягнення цілей та завдань державного регулювання банківської системи).

3.2. Вплив споживчого кредиту на підвищення конкурентних переваг країни та її розвиток

Для того, щоб з'ясувати, чому країни досягають конкурентної переваги у тих чи інших галузях, професор Гарвардської школи бізнесу і член Президентської комісії з промислової конкуренції Майкл Портер наприкінці 1980-х років досліджував десять країн, які займають важливе місце у світовій торгівлі: Великобританію, Німеччину, Данію, Італію, Корею, Сінгапур, США, Швейцарію, Швецію та Японію.

У центр уваги його дослідження було поставлено завоювання та збереження конкурентної переваги у більш ніж 100 відносно складних галузях економіки та індустріальних сегментах. На думку М. Портера, саме вони є ключем до високої та зростаючої продуктивності в країні й найменше можуть бути проаналізовані з використанням традиційних і новітніх теорій міжнародної торгівлі. Як видно із переліку, для дослідження також були відібрані країни, які відрізняються за економічним розвитком, розміром, державною політикою щодо промисловості, за суспільною філософією, географічними умовами, розташуванням, але водночас їх об'єднує одна спільна риса – всі вони вже успішно конкурують у низці проаналізованих галузей або показують себе здатними успішно конкурувати.

Згідно з розробленою в результаті проведеного дослідження теорією конкурентної переваги країн, яка розглянута в праці М. Портера «Конкурентна перевага країн» (*The Competitive Advantage of Nations*) [35], відповідь на запитання «Чому країна досягає міжнародного успіху в тій чи іншій галузі?» передбачає чотири властивості загального характеру, що формують середовище, в якому конкурують місцеві фірми. Це середовище може сприяти виникненню конкурентної переваги, а може й перешкоджати.

1. Факторні умови, тобто ті конкретні фактори (наприклад, кваліфікована робоча сила, інфраструктура), які необхідні для успішної конкуренції у даній галузі.

2. Умови попиту, тобто який на внутрішньому ринку попит на продукцію чи послуги, що пропонуються даною галуззю.

3. Споріднені галузі та галузі, що підтримують, тобто наявність або відсутність у країні споріднених галузей чи галузей, що підтримують, конкурентоспроможних на міжнародному ринку.

4. Стратегія фірми, її структура та конкуренти, тобто визначальні умови щодо утворення й управління фірми, і характер конкуренції на внутрішньому ринку.

Ці властивості національної конкурентоспроможності М. Портер назвав детермінантами. Першою детермінантою національної конкурентної переваги в якій-небудь галузі є факторні умови. Проте М. Портер підкреслив, що важливий не стільки запас факторів на даний момент, скільки швидкість, з якою вони утворюються, вдосконалюються та пристосовуються до потреб галузей. Крім того, наявність деяких факторів у великій кількості може не посилювати, а зменшувати конкурентну перевагу. І навпаки, брак деяких факторів часто впливає на стратегію та спонукає до оновлення, приводячи до тривалої конкурентної переваги.

Водночас було зауважено, що друга детермінанта національної конкурентної переваги в якій-небудь галузі – це попит на внутрішньому ринку на товари чи послуги, які пропонує ця галузь. М. Портер виявив, що практично в кожній із розглянутих галузей попит на внутрішньому ринку впливає на конкурентну перевагу. Впливаючи на ефект масштабу, попит на внутрішньому ринку визначає характер та швидкість упровадження новачій, що їх здійснюють фірми країни. Він характеризується трьома важливими рисами: структурою внутрішнього попиту (природа купівельних потреб), обсягом та характером зростання внутрішнього попиту і, нарешті, механізмами, за допомогою яких переваги на внутрішньому ринку передаються на закордонні ринки.

З іншого боку, численні дослідження науковцями ролі й значення споживчого кредиту в розвитку країни доводять існування його тісного зв'язку з основними макроекономічними параметрами, серед яких передусім виділяють: споживчі витрати населення, ВВП, інфляцію, імпорт. При цьому споживчі витрати населення можуть становити до двох третин сукупного попиту в країні, і в сучасній економіці їх-

ній обсяг суттєво залежить від масштабів упровадження споживчого кредитування. Таким чином, можна вважати, що розвиток споживчого кредиту є не лише чинником соціально-економічного розвитку країни, а й чинником, що впливає на її конкурентні переваги через таку властивість, як умови попиту.

Узагальнено роль споживчого кредиту в економіці проявляється через його об'єктивну необхідність, що зумовлюється двома взаємозалежними факторами:

- потреби людини в різних благах часто перевищують її фінансові можливості, що створює розрив між поточними доходами фізичних осіб і вартістю потрібних товарів і послуг. Такий розрив значно віддаляє в часі доступність цих благ для споживачів і гальмує їх реалізацію для виробників;
- суб'єкти, що володіють вільними грошовими ресурсами, при передачі їх на умовах поверненості й платності можуть отримувати від них додаткові доходи.

Тобто існування споживчого кредиту й виконання ним перерозподільної функції вирішує протиріччя між цінами на предмети тривалого користування і доходами населення за необхідності реалізації продукції виробниками. Skorиставшись кредитом, фізичні особи наближують досягнення споживчих цілей і отримують речі, власниками яких вони стали б лише в майбутньому. Виробники ж товарів і послуг мають можливість пришвидшити реалізацію продукції та завершити кругообіг капіталу.

Проте, як і кредит узагалі, споживчий кредит може спричиняти і позитивні, і негативні зрушення в економіці й соціальній сфері, а реалізація його основного призначення тісно пов'язана з ефективним функціонуванням усієї економіки. Позитивний вплив споживчого кредиту полягає в зростанні внутрішнього платоспроможного попиту, що призводить до випереджального зростання виробництва товарів і послуг. Він також сприяє підвищенню якості життя населення, розвитку людського капіталу. Цей вплив можна виразити так: упровадження споживчого кредиту – зростання сукупного попиту – зростання сукупної пропозиції – зростання ВВП – зростання доходів суб'єктів економіки – збільшення надходжень до бюджету у формі податків – підвищення соціальних виплат – зростання добробуту, поліпшення життя, рівня соціальної захищеності населення.

Негативний вплив споживчого кредиту проявляється у тому, що його надмірне поширення, як і кредиту взагалі, часто вважають однією з фундаментальних причин криз у сфері торгівлі та обігу. У періоди піднесення, коли населення купує товари в кредит, фіктивний попит, здебільш оснований на кредиті, до певного моменту маскує брак реального платоспроможного попиту на товари й послуги та підтримує видимість високої кон'юнктури. Від того споживчий кредит посилює перевиробництво й загострює кризи. Описаний вплив споживчого кредиту на економіку посилюється в умовах фінансової глобалізації, особливо в країнах, що розвиваються, у зв'язку із суттєвим припливом ресурсів з міжнародного ринку, які часто розподіляються нерівномірно між реальним сектором і сферою споживання. І економіки цих країн спочатку демонструють зростання, але з часом настає дисбаланс, що розвиває кризові явища.

Споживчі витрати населення і ВВП є одними з основних показників, на які споживчий кредит має вплив. З погляду макроекономіки, зростання сукупних споживчих витрат є однією зі складових сукупного попиту на товари й послуги в суспільстві [36]. Емпірично це має вираз:

$$AD = C + I_g + G + X_n, \quad (3.1)$$

де AD – сукупний попит в економіці; C – особисті споживчі витрати населення; I_g – валові приватні внутрішні інвестиції; G – державні закупівлі; X_n – чистий експорт.

У свою чергу, в умовах ринкової економіки платоспроможний попит є основним чинником економічного зростання. А ефект як зростання ВВП від первинного зростання витрат, як правило, є суттєвішим за самі витрати. Це зумовлено ефектом мультиплікатора: здійснені в одному періоді витрати беруть участь у кількох виробничих, інвестиційних і торговельних циклах, щоразу даючи додатковий приріст ВВП (рис. 3.3).

Ефект мультиплікатора значною мірою залежить від схильності населення до споживання, тобто чим більше зароблених коштів населення витрачає на споживання, тим більше зростає ВВП. До того ж, якщо в країні розвинений споживчий кредит, то населення починає споживати більше, ніж заощаджувати. Це пояснюється тим, що при високому рівні доступності кредитів втрачається необхідність накопичувати

значні суми для великих покупок, а кошти, що раніше заощаджувались, тепер прямо надходять на погашення кредитів.

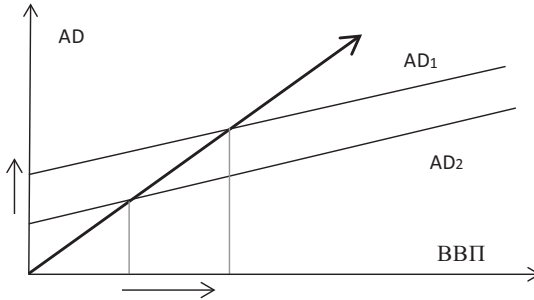

Рис. 3.3. Залежність приросту ВВП від додаткового приросту витрат в економіці

Джерело: розроблено на основі [36]

Ще М. Туган-Барановський писав: «Скрізь багаті люди становлять мізерну частку населення» [37], і без споживчого кредиту виробникам дорогих благ довелося б орієнтуватися переважно на них. В умовах значної диференціації доходів в одних попит обмежується недостатнім доходом, інші – все більшу частку доходу після задоволення основних потреб заощаджують.

Результатом цього є низька гранична схильність населення до споживання. Завдяки перерозподільній функції кредит перерозподіляє доходи: скориставшись кредитом, особи з низькими доходами збільшують свою купівельну спроможність за рахунок тимчасово вільних заощаджень осіб із високим рівнем доходу. Тобто з погляду макроекономіки поширення споживчого кредиту означає збільшення граничної схильності суспільства до споживання за рахунок більш повного використання заощаджень осіб із високим (вищим) рівнем доходу.

Водночас наголосимо, що в умовах глобалізації внутрішні заощадження в країні не є і не залишаються єдиним (основним) ресурсом для кредитування, у тому числі споживчого. Завдяки припливу значних обсягів ресурсів із міжнародного фінансового ринку кредитні установи здійснюють кредитування клієнтів у розмірах, що значно перевищують внутрішні заощадження. Це має свої як позитивні, так і негативні наслідки для економіки.

У результаті ж збільшення граничної схильності до споживання будь-яке первинне зростання витрат в економіці призводить до значно більшого зростання сукупного попиту й, відповідно, ВВП порівняно з попереднім рівнем граничної схильності до споживання (рис. 3.4).

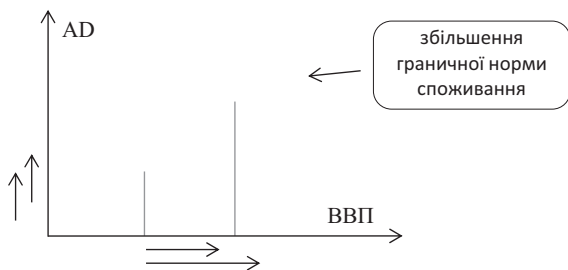

Рис. 3.4. Ефект приросту ВВП від збільшення граничної норми споживання

Джерело: розроблено на основі [36]

Проте збільшення обсягів споживчих кредитів не означає прямого зростання споживчих витрат. Відповідний зв'язок відбуватиметься тривалий час лише тоді, коли приріст сукупного портфеля споживчих кредитів у поточному періоді буде більшим, ніж у попередньому. За щоразу однакового зростання портфеля фактично сукупні споживчі витрати населення перестають зростати, а гальмування або зупинка його зростання веде до зниження сукупних споживчих витрат. При цьому населення не перестає споживати товари, що їх раніше купувало за допомогою кредиту. Коли сума наданих кредитів і сума погашень кредитів за період починають зрівнюватись, завдяки споживчому кредиту відбувається зміна структури попиту населення на споживчі товари – попит на одні товари й послуги зростає за рахунок зменшення попиту на інші товари.

Далі проаналізуємо, який вплив на основні макроекономічні показники здійснив споживчий кредит в Україні в умовах його швидкого поширення під впливом поширення фінансової глобалізації.

Починаючи з 2005 року зростання цін і відносно низькі процентні ставки помітно вплинули на схильність населення до отримання кредитів. При цьому основним важелем змін стало розширення ресурсної бази банків шляхом залучення коштів на міжнародних ринках. З 2006 року в Україні населення кредитів стало брати більше, ніж нарощувати

вклади. Відношення депозитів населення до отриманих кредитів, що довго залишалося стабільним, стало зменшуватися. На початку 2008-го обсяги кредитів населенню ще дорівнювали обсягам розміщених ним депозитів, до кінця року кредити вже на 30% перевищували депозити. У 2006–2007 роках на одну гривню приросту доходу в поточних цінах припадало 0,51–0,59 грн на депозити, а приріст кредитів досягав 0,69–0,78 грн, тобто фізичні особи інтенсивно нарощували кредити, використовуючи їх на споживання (рис. 3.5). Описана ситуація підтверджує тезу про недоцільність створення значних накопичень людиною для задоволення своїх споживчих потреб при зростанні доступності споживчих кредитів.

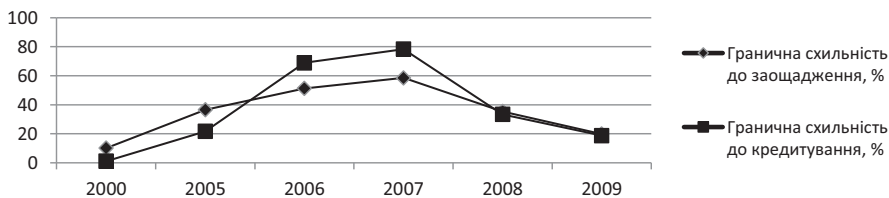

Рис. 3.5. Зміна схильності населення України до заощадження і кредитування у 2000–2009 роках, %

Джерело: розроблено на основі [38; 39]

Стрімкий розвиток споживчого кредиту в Україні сприяв збільшенню обсягів споживання та ВВП. Аналіз показників соціального розвитку і структури споживчого ринку України свідчить, що в 1995–2012 роках він розвивався нерівномірно [40]. До того ж кумулятивні реальні темпи приросту кінцевих споживчих витрат домогосподарств випереджали темпи приросту роздрібного товарообороту, а темпи зростання доходу значно відставали від реалізованого платоспроможного попиту населення (рис. 3.6).

Таким чином, можна зробити висновок, що в досліджуваному періоді між рівнем споживання товарів та послуг і доходами домогосподарств існував відчутний розрив, і фактично попит населення на блага зростав швидше від його доходів. Цей розрив певною мірою компенсувався споживчим кредитом. Стрімкому збільшенню обсягів споживчих кредитів у 2006–2007 роках відповідає приріст обсягів роздрібної торгівлі (рис. 3.7).

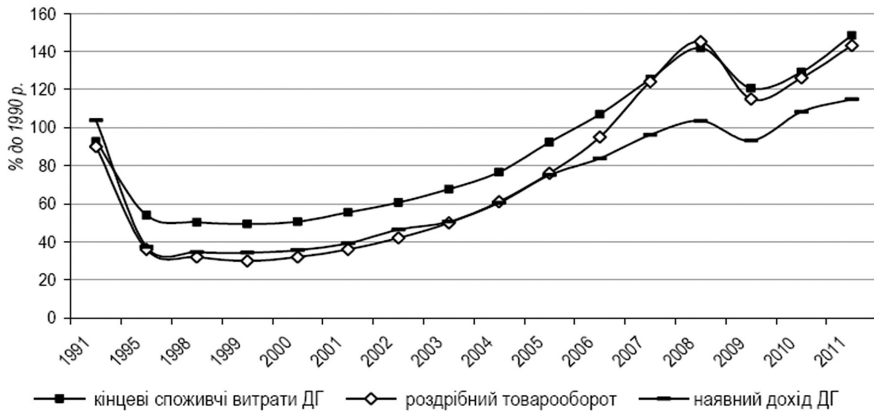

Рис. 3.6. Динаміка обсягів споживчих витрат населення, роздрібною торгівлі та доходів населення в Україні (у цінах 1990 р.), у % до 1990 року

Джерело: [40]

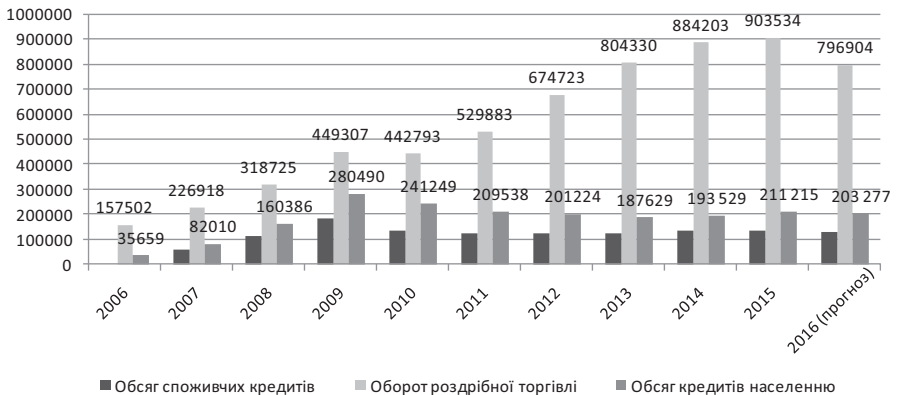

Рис. 3.7. Обсяги банківських кредитів, наданих населенню, і роздрібною торгівлі у 2007–2016 роках (станом на початок року), млн грн

Джерело: розроблено на основі [41; 42]

У 2009–2010 роках в Україні зменшилися обсяги споживчих кредитів, скоротилася ємність ринку, що відобразилось у зниженні споживчих витрат домогосподарств і роздрібною товарообороту порівняно з 2008 роком. Проте їх фактична зміна характеризує нижчу еластичність споживчих витрат домогосподарств унаслідок існування заощаджень у го-

тівці, тіньових доходів, інших надходжень. Позитивний вплив на обсяги споживання у 2011–2012 роках також спричинили антикризові заходи уряду щодо стабілізації внутрішнього попиту в державі. Однак вплив девальвації гривні у 2014–2015 роках спричинив найбільший вплив.

Зв'язок між приростом обсягів споживчих кредитів і кінцевих споживчих витрат населення доводить порівняння темпів приросту роздрібною торгівлі, доходів населення й банківських споживчих кредитів. У 2006–2008 роках обсяги роздрібною торгівлі зростали швидше, ніж доходи населення, а їхня динаміка відповідає динаміці темпів зростання споживчих кредитів. Крім того, у 2007–2008-му відношення приросту споживчих кредитів до приросту роздрібною торгівлі становило, відповідно, 62 і 55%. Це свідчить, що приріст роздрібною торгівлі в ті роки досягався не стільки за рахунок зростання доходів населення, як за рахунок споживчого кредиту. У свою чергу, за оцінками фахівців, у 2001–2005-му зростання споживчих витрат домашніх господарств забезпечило 6,7 п. п. приросту ВВП, у 2007 році – 9,5 п. п. при середніх темпах ВВП 7,8% [43]. Тобто очевидним є те, що цей вплив значною мірою спричинено нарощуванням обсягів споживчих кредитів.

Суттєвий вплив споживчого кредиту на ВВП доводять результати аналізу зв'язку кредитування населення банками з розвитком торгівлі й будівництва шляхом розрахунку коефіцієнтів кореляції. Порівняння темпів приросту кредитів, наданих населенню, у розрізі цільового спрямування і темпів приросту ВВП від будівництва й торгівлі у 2006–2015 роках дало такі значення коефіцієнтів парної кореляції:

- 1) темп приросту обсягів кредитів, наданих населенню на споживчі потреби → темп приросту ВВП від торгівлі – 0,6532;
- 2) темп приросту обсягів кредитів населенню на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості → темп приросту ВВП від будівництва – 0,4632.

Отримана за результатами розрахунків статистична модель залежності між приростом портфеля кредитів, наданих населенню, та ВВП, що демонструє зв'язок між кредитами населенню та ВВП від торгівлі й будівництва, що впливає на розвиток цих галузей, свідчить про існування істотного впливу кредитування населення банками на розвиток торгівлі і будівництва. При цьому зв'язок між споживчими кредитами і ВВП щільніший за зв'язок кредитів, виданих на придбання

та будівництво нерухомості. Крім того, вплив споживчого кредиту на ВВП від торгівлі набував максимального значення у 2007–2008 роках ($r = 1,0000$), що відповідало піку так званого «буму кредитування», а також у 2013–2014-му ($r = 0,9998$), коли відбулося найбільше пожвавлення споживчого кредитування з часів кризи 2008 року. Водночас вплив споживчого кредитування на ВВП помітно спадає в період згортання споживчого кредитування банками протягом 2009–2012 років – значення коефіцієнта кореляції становить 0,4997.

Про вплив споживчого кредиту на ВВП також свідчить й інформація про зміни обсягів ВВП, споживчих кредитів населенню та доходів домогосподарств, які сталися в Україні упродовж 2007–2015 років. Дані свідчать про ідентичність змін обсягів ВВП і обсягів споживчих кредитів у період стрімкого розвитку споживчого кредиту в Україні у 2006–2008 роках (рис. 3.8). Водночас складається враження про дальший приріст ВВП у 2009–2010 роках без збільшення обсягів споживчих кредитів.

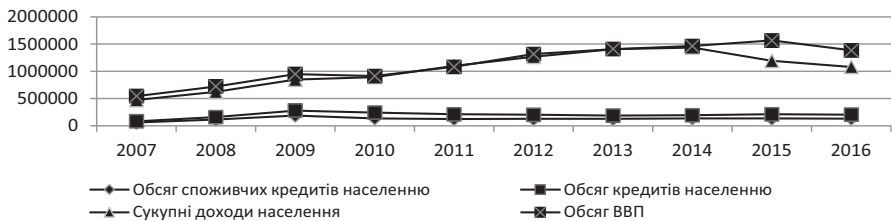

Рис. 3.8. Динаміка обсягів ВВП, доходів домогосподарств, кредитів, наданих населенню, в Україні у 2007–2016 роках (на початок року), млн грн

Джерело: розроблено на основі [41; 42]

За офіційними даними, падіння реального ВВП у 2009 році становило 14%, у 2014 – 6,8%, у 2015 – 9,9%. При цьому на тлі падіння доходів населення кінцеві споживчі витрати домогосподарств у 2014 році скоротились на 11%, у 2015-му – на 15% [42]. Тобто після згортання інтенсивного кредитування населення банками також не відбувається реального зростання ВВП. Водночас гальмуванню падіння ВВП в Україні у 2013–2014-му сприяло саме зростання роздрібною торгівлі й споживання, яке відбувалось, у тому числі, за рахунок пожвавлення споживчого кредитування населення банками в той період.

Загалом ефект збільшення обсягів виробництва в економіці, викликаний зростанням обсягів споживчого кредитування, є результатом вираження авансового характеру позиченої вартості, а саме – можливістю скористатися благами, на які населення заробить у майбутньому. Таким чином, споживчий кредит може сприяти зростанню сукупного попиту і ВВП прискореними темпами.

Проте, незважаючи на такі доводи, однозначної думки щодо позитивного впливу споживчого кредиту на економіку не існує. На сучасному етапі в Україні споживчий кредит часто більше стимулює не кінцеві споживчі витрати, а зростання імпорту й інфляції. Розглянемо ситуацію детальніше.

У ринковій економіці випереджальне зростання сукупного попиту над сукупною пропозицією – одна з причин зростання цін, а необґрунтоване зростання споживчого попиту негативно впливає на стабільність грошового обігу. За таких умов зростання ВВП має інфляційну основу, що знижує реальне зростання економіки. На *рис. 3.9* відображено динаміку сукупного попиту (AD) і сукупної пропозиції (AS) та їхнє рівноважне значення, що відбиває рівень ВВП і рівень цін (P).

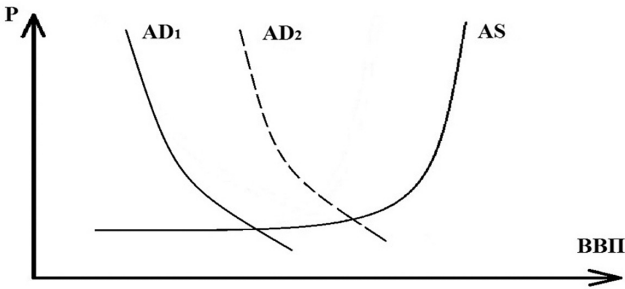

Рис. 3.9. Залежність ВВП і цін в економіці від обсягу сукупного попиту та його зростання

Джерело: [36]

Виходячи з цього, збільшення сукупних витрат за рахунок розвитку споживчого кредиту веде як до зростання ВВП, так і до зростання цін, тобто ВВП зростає не лише реально, а й номінально. Причому, чим більшим стає сукупний попит, тим більше він впливає на зростання цін і менше – на зростання ВВП. Водночас зростання цін веде до зниження впливу мультиплікатора на ВВП (*рис. 3.10*).

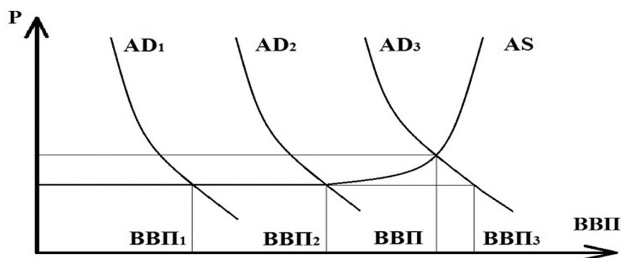

Рис. 3.10. Зв'язок зростання цін і зменшення впливу мультиплікатора на динаміку ВВП

Джерело: [36]

Ситуація пояснюється неспроможністю економіки забезпечити зростання сукупних витрат відповідним збільшенням вироблених товарів і послуг. Це характерно й для України. Вже у 2007–2008 роках спостерігався значний розрив між реальним і номінальним зростанням ВВП, а 2009-го він посилювався відчутною девальвацією гривні (рис. 3.11).

Рис. 3.11. Динаміка обсягів номінального ВВП і темпів зростання реального ВВП в Україні у 2003–2016 роках (на початок року)

Джерело: розроблено на основі [42; 44]

Негативний вплив споживчого кредиту можуть частково компенсувати інвестиції в реальну економіку, найефективніше в галузі, що виробляють споживчі товари. Але на практиці так не завжди буває, бо не можна примусити споживача купувати неконкурентні товари вітчизняного виробництва. Ситуація ж щодо інвестицій в економіку України свідчить, що темпи їх зростання за останнє 10-річчя постійно знижувалися [42], а з 2013-го спостерігається й суттєве їх зменшення (на 8% у 2013 р.; на 24% у 2014 р.; до 30% у 2015 р.). Такий стан реальних інвестицій не може нівелювати негативного впливу випереджального

зростання (у тому числі за рахунок споживчого кредиту) сукупних витрат домогосподарств над сукупною пропозицією.

Водночас проблема впливу зростання споживчого кредиту на інфляцію є однією з актуальних для України. Можна стверджувати, що обсяги кредитування загалом і споживчого зокрема в Україні в період до кризи 2008 року були інфляційним чинником [45; 46]. Офіційна статистика свідчить, що в період найстрімкішого розвитку споживчого кредиту (2007–2008) в Україні був й один із найвищих за останні 15 років рівень інфляції (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Динаміка показників інфляції в Україні у 2003–2016 роках (на початок року), %

Джерело: розроблено на основі [42; 43]

Найпоширенішими показниками визначення інфляції є: індекс споживчих цін, індекс цін виробників, дефлятор ВВП. З 2002 року рівень цих показників в Україні поступово зростає і на кінець 2008-го досяг свого піку. Зростання індексу споживчих цін у 2007–2008 роках відбувалося паралельно з ростом обсягів споживчих кредитів, а з його припиненням відбулося падіння темпів росту цін. Цей факт засвідчує, що в період стрімкого розвитку споживчого кредиту в Україні кредитна експансія як грошовий чинник дійсно впливала на інфляцію. Водночас нове зростання цін і підвищення рівня інфляції у 2015 році не пов'язані зі споживчим кредитуванням.

Якщо інфляція зі зростанням споживчого кредитування й скороченням споживчих витрат з 2009 року поступово спадала, то проблема зростання імпорту й впливу капіталу з країни внаслідок купівлі споживачами імпортних товарів «за рахунок споживчого кредиту» залишалась. З цього приводу існує думка, що стрімкий розвиток

споживчого кредиту в Україні негативно вплинув (і впливає) на сальдо поточного рахунку платіжного балансу [47; 48]. Теоретично швидке зростання споживчого попиту за недостатньої пропозиції вітчизняних товарів і послуг дійсно сприяє випереджальному зростанню імпорту.

Проте розглянемо ситуацію детальніше. Восанне сальдо поточного рахунку платіжного балансу України позитивним було 2005 року і становило 2 531 млн дол. США [42]. При цьому у 2006–2014-му обсяг імпорту в країну постійно перевищував обсяг експорту з країни. До певної міри стале зростання імпорту в країну дійсно було зумовлене суттєвим ростом споживчих витрат населення, які зростали випереджальними темпами порівняно з наповненням ринку вітчизняними товарами й послугами, у тому числі завдяки поширенню споживчого кредиту. При цьому споживчі кредити переважно були спрямовані на купівлю імпортованих товарів (автомобілів, техніки). Зокрема, 2008 року порівняно з 2002-м імпорт товарів групи 87 (автомобілі, тягачі) зріс у 13 разів і сягнув 10,9 млрд дол. США, а частка вітчизняних харчових товарів у структурі споживання населення зменшилась у 2007–2008-му на 10 п. п. [42]. Тобто в умовах, коли економіка неспроможна задовольнити швидкозростаючий споживчий попит вітчизняною продукцією, його забезпечив імпорт. Зміну обсягів споживчого кредиту, споживчих витрат населення та імпорту в Україні ілюструє рис. 3.13.

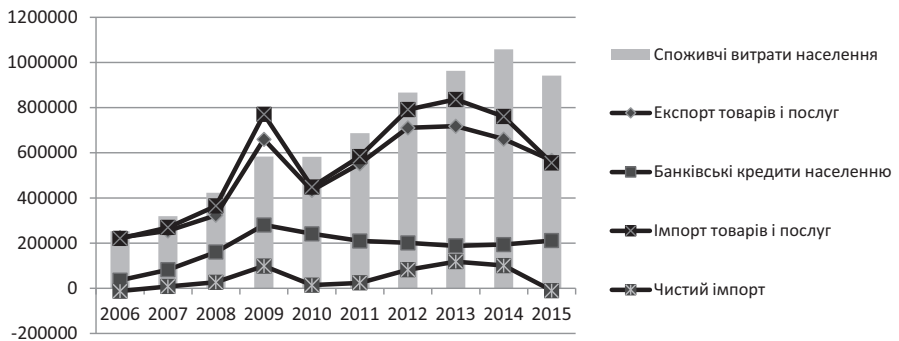

Рис. 3.13. Динаміка кредитів, наданих банками населенню, споживчих витрат населення, експорту й імпорту в Україні у 2007–2015 роках (на початок року), млн грн

Джерело: розроблено на основі [41; 42]

З даних, наведених на *рис. 3.13*, видно, що найвиразніше збільшення імпорту відповідає періоду буму споживчого кредиту 2007–2008 років. Прослідковується й подібна динаміка чистого імпорту. Тому на перший погляд здається, що в той період зростання обсягів споживчого кредиту сприяло саме зростанню імпорту, що практично не справило позитивного впливу на зростання сукупних витрат суспільства (ріст сукупних витрат населення нівелювався ростом чистого імпорту). У ситуації, що склалась, українці дійсно підтримували іноземних виробників за рахунок отриманих в Україні доходів і формування боргів. Буму кредитування сприяли запозичення з-за кордону, а тому «підтримка» іноземців українським населенням була подвійною. На думку аналітиків АУБ, в Україні одним із головних механізмів реалізації політики споживання населення в борг було неконтрольоване зростання споживчого кредиту у 2005–2008 роках [49]. Найвиразнішими негативними наслідками цього стали: нарощення від'ємного сальдо торговельного балансу й девальвація гривні. У той же час зростання імпорту (зменшення експорту) не сприяє накопиченню золотовалютних резервів країни.

З настанням фінансово-економічної кризи 2008 року обсяги споживчих кредитів населення почали скорочуватись. На кінець 2009-го порівняно з 2008-м їх залишки в банках України зменшились на 26%. Але вже з 2011-го року споживче кредитування почало відновлюватися, за рік заборгованість за споживчими кредитами в банках зросла на 2,6% [41]. Помітніші зміни відбулись у 2012–2013 роках, і це знову занепокоїло окремих фахівців, які прогнозували, що в разі постійного зростання ринку споживчого кредиту докризова ситуація небезпечного перевищення імпорту товарів над їх експортом може повторитися і посилити девальваційний тиск на гривню при відволіканні коштів населення з реального сектору економіки [50]. Але такі оцінки негативного впливу споживчого кредиту на зростання чистого імпорту в Україні є перебільшеними.

Одним із найпотужніших чинників економічного зростання незалежної України традиційно була зовнішня торгівля, при цьому вітчизняна економіка виразно орієнтована на експорт – загальний товарообіг зовнішньої торгівлі за підсумком 2008 року становив 110% ВВП. Водночас протягом 2002–2008 років обсяги товарного експорту та ВВП зросли втричі, тоді як обсяг імпорту товарів збільшився в 3,6 раза [51].

Зазначимо, що на зростання імпорту в той період значно вплинуло не зростання доходів домогосподарств, а суттєве (у 3,6 раза) підвищення цін на енергоносії, які становлять чверть імпорту товарів у країну. Після кризи 2008-го Україна намагається зменшувати фізичні обсяги імпорту енергоносіїв, але ціни на них зростають, і тому їхня вага в сукупному імпорті суттєво не зменшується.

Не менший вплив на збільшення негативного сальдо платіжного балансу спричиняє падіння обсягів експорту з України, що відбувається через скорочення попиту на продукцію експортних галузей на світових ринках в умовах рецесії світової економіки як результату глобальної економічної кризи, а також у зв'язку з певними політичними подіями в Україні.

Хоч у першій половині 2013 року вперше за останні 10 років сальдо поточного рахунку платіжного балансу мало позитивне значення (профіцит у I кварталі становив 1,82 млрд дол. США), до кінця року тенденція не збереглась. При цьому позитивне сальдо за підсумками 2014 року (3,36 млрд дол. США) теж не можна вважати «успіхом», бо воно було отримане на тлі тотального скорочення внутрішнього споживання та суттєвого падіння обсягів експортно-імпортних операцій. Це може призвести до ще більшого падіння українського експорту та збільшення імпорту. Тому очевидно, що лише згортанням споживчого кредитування банки не зможуть суттєво виправити ситуацію, що склалась.

Наведені дані певною мірою спростовують твердження щодо «визначного» впливу споживчого кредиту на випереджальне зростання імпорту й переважно негативний вплив на економіку України. Водночас фактом є те, що на тлі зростання роздрібного товарообігу частка вітчизняних товарів у його структурі з року в рік в Україні зменшувалась. Особливо це стосується непродовольчих товарів – порівняно з 2005 роком у 2012-му їхня частка скоротилася з 57,6 до 41,9% [52]. Це підтверджує тезу, що не можна примусити споживача купувати вітчизняні, але неконкурентні товари. І річ не лише у споживчому кредиті, а й у загальній незбалансованості економіки.

Таким чином, зростання обсягів споживчого кредиту може бути відчутним поштовхом для зростання ВВП у разі, коли споживчі кредити витрачають здебільш на вітчизняні товари, а економіка справляється з наповненням ринку, не спричиняючи інфляції. Проте ситуація, коли сукупний внутрішній попит на споживчі товари вдається

максимально задовольнити внутрішньою пропозицією, є ідеальною. В сучасних умовах фінансової глобалізації та глибокої інтеграції національних економік забезпечити це вкрай важко. Товарообмін між країнами є невід'ємною складовою сучасної глобальної економіки. Тому кожній національній економіці є можливим і доцільним розвиватися з урахуванням і зовнішніх тенденцій, і свого внутрішнього потенціалу.

В Україні за умов інтенсивного розвитку споживчого кредиту здійснення реальних інвестицій, у тому числі за рахунок кредиту, в потенційно експортні галузі хоча й не розв'яже проблеми відпливу капіталу, але частково знівелює зростання чистого імпорту за рахунок зростання експорту, а також позитивно вплине на розвиток конкурентоспроможності у цих галузях.

Реалізація експортного потенціалу також допоможе розв'язати проблеми дисбалансу між сукупним попитом і пропозицією на внутрішньому ринку споживчих товарів і послуг в Україні. Водночас розв'язання проблеми лише шляхом розвитку і стимуляції експорту веде до все більшої залежності економіки країни від зовнішніх ринків, що в умовах високої конкуренції є нестабільним і несе свої конкретні загрози. Тому не слід лишати поза увагою розвиток вітчизняних галузей, що виробляють споживчі товари, які з часом можуть і мають наповнити ринок конкурентними товарами та задовольнити сукупний внутрішній попит.

Таким чином, у період активного розвитку споживчого кредиту в країні має активно реалізовуватись державна політика, направлена на збільшення можливостей економіки в забезпеченні вітчизняними товарами й послугами зростаючого споживчого попиту, тобто стимулювання внутрішньої пропозиції, і не лише монетарними та фінансово-кредитними важелями. Необхідно створювати цілісну систему умов для збалансованого розвитку реальної економіки та кредитної сфери.

Крім основних макроекономічних показників (сукупний попит, ВВП, імпорт, інфляція), споживчий кредит тісно пов'язаний з економічними циклами.

У посткейнсіанстві вважалось, що джерелом внутрішнього розширення грошової маси є сектор капітальних благ, бо саме в ньому причина коливань попиту на гроші як на потік [53]. Проте ціннісні споживчі блага, маючи схожість із капітальними благами (тривалий час користування й висока ціна), теж можуть бути джерелом внутрішнього

розширення грошової маси, і попит на них зазнає таких самих циклічних коливань, як й інвестиційний. Але попиту на споживчі товари тривалого користування такі коливання притаманні через необхідність оцінювати майбутнє при купівлі їх у кредит.

Без кредиту попит на них визначався б величиною доходу домашніх господарств і був би відносно рівним, як на звичайні товари. Тому поширення споживчого кредиту також веде до змін амплітуди коливань сукупного попиту й активно впливає на економічний цикл. Як указував М. Туган-Барановський, «...кредит так само легко зростає, як і падає, у багато разів збільшує купівельну силу суспільства в сприятливий час і вмить руйнує в скрутні часи. Завдяки кредиту всі коливання господарства набувають більшого розмаху, й суспільне господарство піднімається вище, щоб потім з тим більшої висоти впасти» [37, с. 315]. Те, що кредитна сфера прямо впливає на коливання реального випуску товарів, стверджують і ранні монетарні теорії циклу Р. Хоутрі та Ф. А. фон Хайека [53, с. 9].

Водночас в умовах розвиненої системи кредитування населення вплив споживчого кредиту може сильно коливатись залежно від позитивних чи негативних очікувань фізичних осіб від стану економіки. З погляду теорії вибору активів, вибір споживчих благ, купованих у кредит, визначається «премією за ліквідність». Оптимістичні настрої відносно майбутнього сприяють низькій оцінці ліквідності як характеристиці активу, спонукаючи людей купувати дорогі товари. У песимістичному ж стані ліквідність стає найбільшою цінністю. При цьому очікувану корисність товару можна розглядати як постійну величину, що визначається покупцем суб'єктивно незалежно від майбутнього стану кон'юнктури [54, с. 313]. Тобто в періоди оптимістичних очікувань люди схильні купувати товари в кредит, а в періоди песимістичних очікувань збільшується їхня схильність до заощаджень.

Це підтверджують дослідження австрійського економіста Ф. А. фон Хайека [55]. До причин інтенсивного розвитку споживчого кредиту він відносив: удосконалення маркетингу, що зорієнтувало підприємців на розширення кола покупців за рахунок продажу товарів у кредит малозабезпеченим верствам населення; лояльне ставлення до споживання через переоцінку суспільної свідомості, а саме відхід від пуританства на користь марнотратству й споживанню.

У свою чергу, уповільнення зростання портфеля споживчих кредитів через негативні очікування населення може призвести до скорочення обсягу імпорту або споживчих витрат на товари вітчизняного виробництва. Така ситуація може негативно відбитися на економіці зниженням сукупного попиту й, відповідно, скороченням ВВП при збереженні рівня цін. Це називається інерційним ефектом. При цьому незначне скорочення портфеля споживчих кредитів може призвести до значно більшого падіння ВВП, ніж було його зростання при збільшенні цього портфеля на ту саму величину (рис. 3.14).

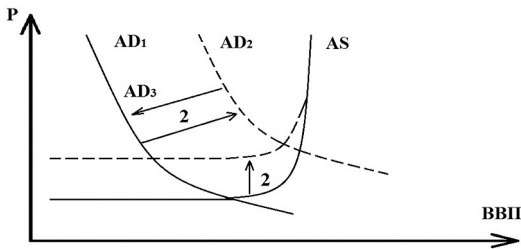

Рис. 3.14. Залежність ВВП і рівня цін в економіці від сукупного попиту при його збільшенні та зменшенні

Джерело: [36]

Схожа ситуація спостерігалась в Україні після кризи 2008–2009 років. Останні роки до кризи платоспроможний попит домашніх господарств формувався внаслідок зростання наявних доходів, залучення кредитів, але й водночас при зростанні депозитів фізичних осіб. Падіння ж обсягів кредитів явно обмежило споживчі можливості населення. Оскільки економіка кожної країни розвивається завдяки споживачам, а кінцеві споживчі витрати домашніх господарств формують від двох третин до трьох чвертей ВВП, це, звичайно, вплинуло на рівень ВВП (реальне падіння у 2009 році становило 14%). Тому скорочення споживчого кредиту на сучасному етапі не є раціональним рішенням, і в споживчому кредитуванні мають статися не стільки кількісні, скільки якісні зміни, щоб замість забезпечення фрагментарних і різновекторних інтересів учасників ринку він працював на підвищення добробуту громадян, а також на благо національної економіки та підвищення її конкурентних переваг.

3.3. Ефективне використання інвестиційного потенціалу банків як передумова розвитку економіки України

В умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів важливого значення набуває пошук шляхів розвитку національної економіки. Одним із них є забезпечення достатніх обсягів інвестиційних ресурсів для здійснення структурних перетворень у господарському комплексі країни. У сучасних умовах забезпечення ефективного розвитку банківської системи України є одним із першочергових завдань, оскільки лише надійна і розвинена банківська система має можливість сприяти відновленню економіки та її стабілізації, а високий рівень розвитку економіки, у свою чергу, здатен позитивно впливати на розвиток банківської системи. Банки є одними з провідних фінансових посередників, здатних мобілізувати значні обсяги інвестиційних ресурсів на внутрішньому і зовнішньому ринках капіталів та інвестувати їх у розвиток економіки.

Інвестиційна діяльність банків має непересічне значення для фінансування структурних зрушень в економіці, впровадження сучасних досягнень технічного прогресу, розвитку малого та середнього бізнесу тощо. Однак низька капіталізація більшості вітчизняних банків звужує їхні інвестиційні можливості та не дозволяє їм відігравати істотну роль у фінансуванні економічного розвитку, у зв'язку з чим проблема використання інвестиційного потенціалу банків для розвитку банківської системи та економіки загалом набуває особливо актуального значення.

Існує щільний кореляційний зв'язок між рівнем розвитку фінансового, у тому числі й банківського, сектору і темпами зростання економіки, що зумовлено низкою причин: поглибленням глобалізації у фінансовій сфері, процесами об'єднання та взаємопроникнення банківських, промислових і торговельних капіталів, значною потребою реальної економіки у фінансово-кредитних та інвестиційних ресурсах, розширенням сфер інвестування банківських капіталів тощо [56].

На сьогодні простежуються певні позитивні зміни з цього питання. Зокрема, у рейтингу інвестиційної привабливості країн світу *International Business Compass* за 2015 рік, Україна за рік піднялася на 20 позицій, зайнявши 89-те місце (у 2014 р. – 109-те) і входить до переліку країн, що показали найкраще зростання за рік, нарівні з Білоруссю і Латвією. Зазначені індекси характеризують економічну та фінансову

привабливість різних країн світу на підставі трьох основних показників: економічних, політичних і соціокультурних умов.

У 2015 році в рейтингу легкості ведення бізнесу, що його розробляє Світовий банк, Україна посіла 96-те місце і поліпшила свої позиції відразу на 16 пунктів порівняно з 2014 роком. У доповіді *Doing Business* 2015 відзначається, що у 2014 році в Україні було досягнуто важливого прогресу у сферах реєстрації прав власності та оподаткування. За цими двома показниками Україна поліпшила своє місце на 25 позицій.

Однак в умовах відпливу інвестиційних капіталів, з огляду на відсутність гарантій безпеки для інвестора та високий ступінь ризику, світова тенденція скорочення банківського кредитування є додатковим фактором гальмування економічного розвитку України. Як правило, стандарти кредитування формуються під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, які для України вкрай негативні. Масовий відплив депозитів, значні внутрішні дисбаланси банківських установ та ускладнений доступ до світових фінансових ринків не дозволяють прогнозувати зниження ставок за кредитами та їх доступність для малого і середнього бізнесу.

Також слід урахувати особливості встановлення кредитних ставок в Україні і за кордоном. Умови, в яких працюють українські банки, формують ситуацію, коли ставки за кредитами значно перевищують ставки на аналогічні кредити в зарубіжних банках. Саме тому в системі відтворення і збільшення економічного потенціалу української економіки, а отже, забезпечення високих темпів економічного зростання важливу роль слід приділити банківським інвестиціям.

Вивченню проблем і перспектив розвитку банківської інвестиційної діяльності присвятили свої праці науковці А. Болдова, Г. Романова [57], О. Нагорна [58], Т. Майорова [59], В. Міщенко, С. Науменкова, Н. Ясинська [65] та інші. Питання, пов'язані з формуванням та використанням банківського інвестиційного потенціалу, розглянуто, зокрема, у працях А. Кузнецової, С. Леонова [60], Н. Ткаченко [61], І. Бойко [62], значна кількість праць пов'язана з дослідженням кредитно-інвестиційного потенціалу банків.

Загалом під банківськими інвестиціями слід розуміти вкладення банківських ресурсів на тривалий строк. Банк може виступати учасником інвестиційного процесу за допомогою механізмів середньо- та довгострокового кредитування, також банк може вкладати кошти у

цінні папери, що мають за мету одержання прибутку. Комерційні банки здійснюють фінансові (прямі та портфельні) і нефінансові (капітальні) інвестиції.

Ураховуючи складну ситуацію в Україні, подальшого дослідження потребує питання використання інвестиційного потенціалу банків як важливої передумови розвитку економіки України.

Сутність інвестиційного потенціалу банку досліджується різносторонньо, у зв'язку з досить широким спектром питань, що він охоплює. Важливим питанням є визначення складових, які б дали змогу оцінити інвестиційний потенціал банку та банківської системи. Зокрема, І. Бойко до таких складових відносить: власний капітал банків (статутний і балансовий капітал), структуру залучених ресурсів, прибуток і структуру кредитно-інвестиційного портфеля банку [62]. Виходячи з економічної сутності інвестиційного потенціалу як можливості здійснювати інвестиційну діяльність, вважаємо таке визначення складових інвестиційного потенціалу банків не зовсім коректним. Неможливо використати структуру залучених коштів та кредитно-інвестиційного портфеля для здійснення активних інвестиційних операцій. До того ж не варто окремо виділяти прибуток, оскільки він є складовою балансового капіталу.

О. Заславська, Г. Коваль зазначають [63], що реалізація банківськими установами інвестиційної діяльності має бути пов'язана з прийняттям конкретних рішень у сфері нарощування обсягів банківських інвестиційних ресурсів. Від того, наскільки банки приділятимуть увагу формуванню цих ресурсів, залежить їхня спроможність здійснювати активні інвестиційні операції. Тому автори поділяють інвестиційний потенціал банку на власний і залучений. Власний інвестиційний потенціал банку формують його статутний капітал, резервний капітал, банківський прибуток тощо, а залучений інвестиційний потенціал – грошові кошти, розміщені у депозитах, банківських векселях тощо. Вважаємо, що в українських реаліях більшу увагу слід приділяти власному інвестиційному потенціалу і статутному капіталу як його складовій та залученню довгострокових коштів.

Актуальною проблемою в дослідженні інвестиційного потенціалу банків залишається ефективне використання наявних і потенційних можливостей банку та подальше нарощування ресурсів і можливостей за рахунок здійснення інвестиційної діяльності. Саме тому, в рамках дослідження питання посилення рівня використання інвестиційного

потенціалу банків, особливої уваги потребує аналіз інвестиційної діяльності банків в Україні.

Згідно з дослідженнями М. Руденка [64] особливістю української банківської інвестиційної діяльності є те, що банки у своїй більшості недостатньо інвестують реальний сектор економіки, що значною мірою зумовлено відсутністю реальних структурних перетворень у вітчизняній економіці та високими кредитними ризиками. В Україні тривалий час (1995–1999) банки під час формування портфеля цінних паперів найбільше вкладень здійснювали в облігації внутрішньої державної позики (ОВДП). Тобто заради швидких і гарантованих доходів банки надавали перевагу не прямому фінансуванню економіки, а інвестуванню кредитних ресурсів у гарантовані державою цінні папери: ОВДП, інші цінні папери з високим рівнем надійності, що рефінансуються. Це призвело до того, що обсяг кредитів, здійснених в економіку, був значно меншим від коштів, вкладених в ОВДП.

Н. Ясинська і А. Кортельова [65] відзначають, що лише з 2000 року почалися помітні зрушення у сфері кредитування підприємств. Проте, за даними Національного банку України, частка інвестиційних кредитів є ще низькою. Упродовж 1998–2007 років банки переважно надавали кредити на поточну діяльність підприємств, частка яких коливалась у межах 80–90%, а частка кредитів в інвестиційну діяльність за той самий період перебувала на рівні 5–10 відсотків.

При цьому автори відзначають позитивну динаміку щодо високої частки кредитів, наданих суб'єктам господарювання, розмір якої становив 80 відсотків від загальної суми наданих кредитів.

Загалом, інвестиційний потенціал – це базова фундаментальна основа стійкого розвитку національної економіки. Національний інвестиційний потенціал визначається наявністю інвестиційних ресурсів для здійснення реальних і фінансових інвестицій, які матеріалізуються у новостворених факторах суспільного виробництва й суспільній інфраструктурі. Таким чином, інвестиційний потенціал визначає сукупну здатність підприємства здійснювати інвестиційну діяльність, причому ступінь інвестиційної активності й ефективність інвестування детермінуються рівнем (або величиною) та мірою використання цього потенціалу.

Останнім часом інвестиційна привабливість вітчизняної економіки суттєво знизилася, що безпосередньо проявилось у зміні позиції

України в рейтингах, що публікуються міжнародними рейтинговими агентствами [66].

Негативна поточна економічна динаміка в Україні посилюється значним зменшенням інвестицій. Обсяг валового нагромадження основного капіталу скоротився порівняно з 2013 роком приблизно на 25%, частка інвестицій у структурі ВВП впала нижче за 15%, що означає «вимивання» інвестиційного потенціалу та потенціалу економічного відновлення загалом. Практично всі отримувані ресурси – як домогосподарств, так і державного сектору – витрачаються на споживання, рівень якого у 2014 році перевищив 90% ВВП [42].

Проблемними питаннями, які створюють перешкоди на шляху активізації банківської діяльності в інвестиційному процесі, є низька капіталізація банків та обмежені можливості банків щодо виділення фінансових ресурсів при інвестуванні великих проєктів. Лише незначна кількість банків здатні повноцінно вести інвестиційну діяльність і здійснювати інвестиційне кредитування економіки. У період з 2011 до 2015 року спостерігалось стійке зростання обсягів активів банківської системи, проте така динаміка пов'язана не лише безпосередньо з діяльністю банків, а також і з коливаннями валютних курсів. До того ж мало місце значне зростання ризиків у діяльності банків.

Все це негативно позначилося на діяльності банків. Зокрема, за підсумками першого півріччя 2016-го банківська система України була збитковою. Така ситуація зумовлена передусім погіршенням якості активів банків, що, у свою чергу, зумовлює необхідність подальшого доформування резервів, та, зрештою, як негативно впливає на показники дохідності банків, так і знижує інвестиційний потенціал банків.

Слід звернути увагу на значне зниження частки коштів банків у структурі джерел фінансування капітальних інвестицій в Україні. Порівняно з 2012 роком вона зменшилася майже вдвічі – із 16,1 до 8,8% у 2014-му. Основним джерелом фінансування капітальних інвестицій в економіку України залишаються власні кошти підприємств та організацій, частка яких у 2012–2014 роках зросла з 59,2 до 71,5%, а також кошти населення на індивідуальне житлове будівництво, частка яких збільшилася з 8,3 до 10,5% (рис. 3.15).

Як показує досвід розвинених країн, вирішення стратегічних завдань національної економіки шляхом активізації інвестиційної діяльності банків вимагає дієвої участі держави шляхом реалізації певної

стратегічної програми щодо стимулювання вкладень в економіку. Ступінь цієї участі багато в чому визначається сформованістю ринкових механізмів, форми і методи участі – особливостями конкретної економічної ситуації.

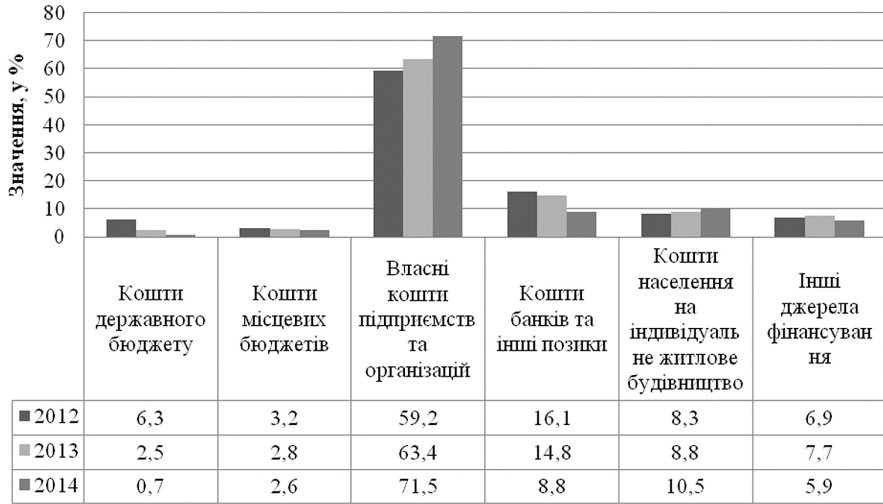

Рис. 3.15. Структура джерел фінансування капітальних інвестицій в Україні

Джерело: розроблено на основі [42]

Вибір напрямів і способів державного втручання передбачає розроблення форм взаємозв'язку держави, банків та підприємств з урахуванням прогресивного зарубіжного досвіду фінансування, особливості якого пов'язані з відмінністю основних моделей побудови кредитно-банківських систем. Специфіка цих моделей характеризує різну роль комерційних банків у забезпеченні діяльності і фінансуванні підприємств. Найбільш корисним для України може бути досвід Німеччини, в якій діє універсальна модель побудови банківської системи, відповідно до якої банки є одночасно основними кредиторами реального сектору і головними суб'єктами фінансового ринку.

З огляду на роль банків на вітчизняному фінансовому ринку і в системі перетворення заощаджень на інвестиції можна стверджувати, що в сучасних умовах значення банківської системи у відродженні економіки України буде зростати. І тому важливо, спираючись на

закордонний досвід, розробити власний підхід до підвищення ефективності банківської інвестиційної діяльності.

Проте низка чинників стримує розвиток інвестиційної діяльності банківських установ в Україні, а саме:

- обмежений обсяг ресурсів для проведення інвестиційних операцій та їхня висока вартість;
- невідповідність термінів ресурсної бази та інвестиційних проєктів (на сьогодні значну частку в структурі пасивів банку становлять короткострокові ресурси, тоді як для здійснення інвестицій потрібні довгострокові ресурси);
- значний рівень ризиків інвестування для банків (нестабільність стану національної економіки не дозволяє прогнозувати результат реалізації інвестиційних проєктів підприємствами та, відповідно, рівень рентабельності інвестованих ресурсів);
- недовіра до банків з боку клієнтів;
- відсутність дієвих механізмів стимулювання з боку держави.

Тому важливо залучити інвестиційний потенціал вітчизняних банків для задоволення потреб економіки та розширення меж їхньої діяльності. Для ефективного здійснення цього процесу інвестиційна діяльність комерційних банків має ґрунтуватися на таких засадах:

- відповідність стратегічним цілям діяльності банку, орієнтація на потреби ринку;
- створення продуктів і послуг, що можуть полегшити доступ банку до дешевих та стійких джерел ресурсів на ринку;
- відповідність за термінами джерел формування ресурсів та напрямів їх використання;
- диверсифікованість джерел банківських ресурсів, що підвищить сталість ресурсної бази банку;
- урахування зовнішніх і внутрішніх чинників середовища банку, мінімізація впливу банківських ризиків;
- удосконалення роботи філійної мережі банку щодо залучення ресурсів;
- використання сучасної технічної бази, комп'ютерної техніки і технологій для економічного обґрунтування управлінських рішень щодо формування інвестиційного потенціалу банків.

Ураховуючи значні потреби в інвестиційних ресурсах та обмежені можливості банків, до цього переліку слід включити здійснення інвес-

тиційної діяльності банків із використанням консорціумного кредитування. Оскільки саме цей вид інвестування дозволить банкам згенерувати значний розмір фінансових ресурсів, розподілити ризики та диверсифікувати свою діяльність.

За сучасних глобалізаційних процесів і тенденцій розвитку світової економіки важливим питанням є використання тієї моделі розвитку економіки, яка дозволить найповніше задовольнити національні інтереси країни. Оптимальним, на нашу думку, є використання інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, яка передбачає вкладення основних довгострокових кредитних інвестицій у наукоємні, високотехнологічні галузі [67]. Оскільки це не дозволить державі стати сировинним придатком і дасть змогу розвивати виробництво продукції для задоволення власних потреб та розширити експорт вітчизняних продуктів і послуг із високою доданою вартістю.

Нині, в умовах фінансової та макроекономічної нестабільності, вітчизняні банки змінюють свої інвестиційні стратегії, віддаючи перевагу проектам з коротким строком окупності. Проте основну частину кредитних вкладень, у тому числі й довгострокових, українські банки все ж спрямовують не в реальний сектор економіки.

Саме тому на державному рівні слід здійснювати заходи щодо залучення інвестицій та формування умов для розвитку бізнесу як основних рушійних факторів розвитку економіки. Одним із дієвих механізмів участі держави в цьому процесі є залучення державних банків як суб'єктів, які будуть надавати підтримку пріоритетним для держави галузям. Оскільки це дозволить більш ефективно вкладати кошти і спростить процедури виділення фінансових ресурсів та контролю за їх розподілом і використанням.

Для української економіки залишається важливим процес визначення пріоритетних галузей для інвестування, до яких, на нашу думку, слід віднести:

- виробництво високотехнологічних приладів;
- сферу розроблення та вдосконалення інформаційних технологій;
- житлово-комунальний комплекс, у сфері будівництва відходо-переробних підприємств і модернізації об'єктів сфери теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення;

- літакобудування та машинобудування за рахунок виробництва нових та імпортозамісних видів машин та виробничого устаткування, автотранспортних і інших транспортних засобів;
- транспортну інфраструктуру, зокрема будівництво та реконструкцію доріг;
- курортно-рекреаційну сферу і туризм у сфері будівництва курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури;
- агропромисловий комплекс у сфері переробки результатів їхньої діяльності, зокрема виробництва конкурентоспроможних на зовнішніх ринках харчових продуктів.

Важливим напрямом подальшого розвитку процесу інвестиційного кредитування пріоритетних галузей економіки в Україні є формування прозорої системи взаємодії Кабінету Міністрів України, міністерств, яким підпорядковані ці галузі, комерційних банків та Національного банку України (рис. 3.16).

Кабінет Міністрів України у межах своїх повноважень повинен розробити програму підтримки галузі та на основі цієї програми внести кошти у витратну частину державного бюджету. Кошти, закладені в бюджеті, перераховуються відповідному міністерству, яке, у свою чергу, розподіляє їх через уповноважені банки та звітує перед Кабінетом Міністрів України про їх використання.

Загалом, значення використання банківського інвестиційного потенціалу як важливої передумови розвитку економіки слід розглядати в комплексі як на макро-, так і мікроекономічному рівнях. Такий підхід передбачає врахування інтересів головних суб'єктів економічних відносин на рівні держави та сприяє підвищенню довіри світової спільноти до банківської системи України та залученню іноземних коштів. У рамках створення механізму підтримки інвестиційної діяльності банків держава має взяти на себе частину ризику інвестиційної діяльності, зумовленого економічним станом країни. Важливо також урахувати зарубіжний досвід, однак за умови його вивчення та пристосування до українських реалій ведення банківської інвестиційної діяльності. Головним критерієм, на який варто звернути увагу, є наявність співробітництва між державою, банками та безпосередньо суб'єктами, яким потрібні інвестиційні ресурси.

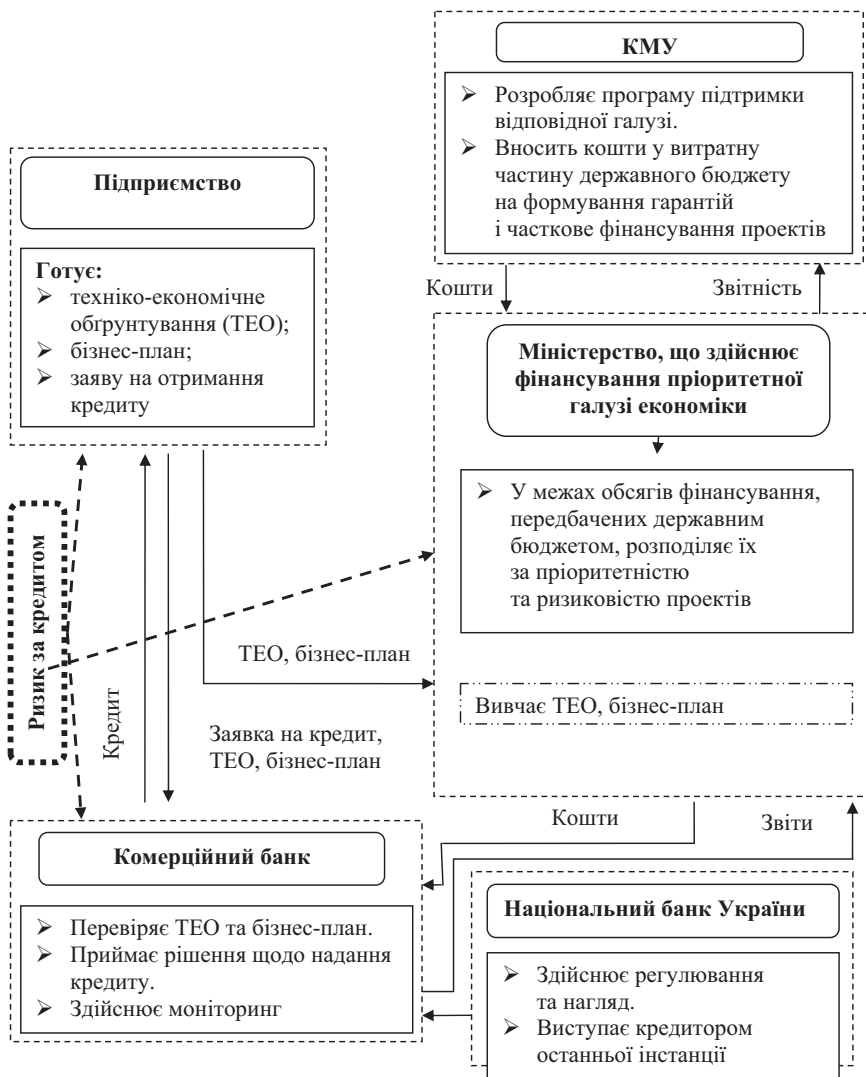

Рис. 3.16. Структурно-логічна схема взаємодії суб'єктів інвестиційного кредитування пріоритетних галузей економіки України

Джерело: розроблено авторами

Весь цей комплекс заходів направлений на формування та використання інвестиційного потенціалу банків як однієї з передумов

розвитку економіки. Загалом використання банківського інвестиційного потенціалу слід розглядати в комплексі, як на рівні банку та банківської системи, так і на рівні держави загалом (рис. 3.17).

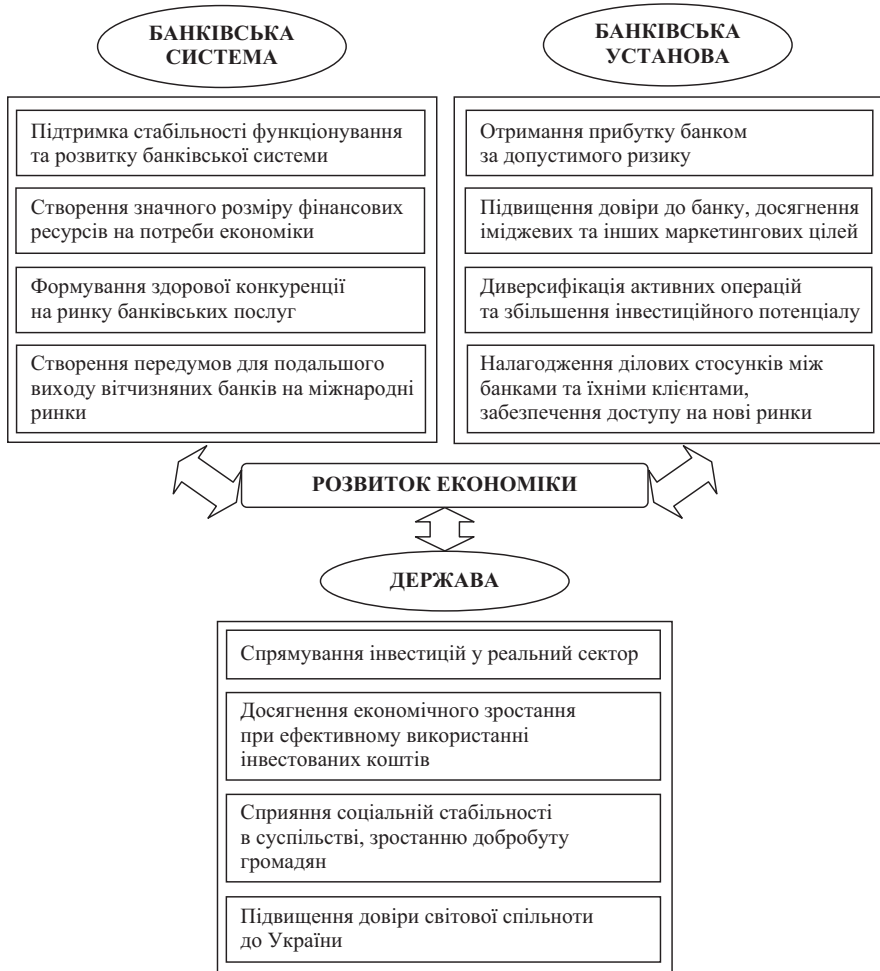

Рис. 3.17. Напрями впливу інвестиційного потенціалу банків на розвиток економіки

Джерело: розроблено авторами

Безпосередньо для банківської системи ефективно використання інвестиційного потенціалу дозволить створити умови для підтримки

стабільного функціонування банківських установ та підвищення їхньої конкурентоспроможності. Вагомим фактором є формування здорової конкуренції на ринку банківських послуг, оскільки це сприятиме підвищенню ефективності діяльності банків. Також не менш важливою є можливість виходу вітчизняних банків на міжнародний рівень.

Поліпшення рівня життя населення та підвищення довіри інвесторів до України позитивно вплине на розвиток економіки, який, у свою чергу, є запорукою стабільного функціонування вітчизняної банківської системи.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що в сучасних умовах для розвитку економіки важливим є підвищення ефективності використання інвестиційного потенціалу банків, що дозволить не лише розширити можливості кредитування економіки, а й сприятиме диверсифікації ризиків та підвищенню прибутковості банківського бізнесу, зростанню довіри до банків. Це, у свою чергу, створить умови для поліпшення фінансування економіки з внутрішніх і зовнішніх джерел і сприятиме соціально-економічному розвитку України.

3.4. Формування інноваційних кластерів як фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України

Створення інноваційно-технологічних (високотехнологічних) кластерів є новою формою об'єднання підприємств та організацій, що зумовлено глобалізаційними тенденціями розвитку світової економіки (глобальної економіки). Високотехнологічний кластер становить унікальну комбінацію фірм та організацій, які інформаційно-технологічно пов'язані між собою та географічно локалізовані. Їхня діяльність спрямована на розширення техніко-технологічних можливостей учасників та підвищення рівня економічного розвитку пріоритетних видів виробництва.

Виникла необхідність наукового осмислення суті кластера з позицій цілісної системи знань про їх формування, функціонування та управління. Дослідження у сфері кластеризації спираються на фундаментальні роботи відомих учених-економістів [68–71], наприклад, А. Вебера та його теорію промислової дислокації і теорію «індустріальних округів» А. Маршалла. Це були перші спроби відомих економістів пояснити економічну природу кластерів. Але деякі вчені – дослідники

кластерів знаходять ще глибше коріння цього явища, наприклад, праця Вон Тумена.

Французький учений Франсуа Перру, автор теорії полюсів зростання та основоположник теорії регіонального зростання, стверджував, що для того, аби зрозуміти джерела економічного зростання і змін, аналітики повинні зосередити свою увагу на ролі галузей промисловості, які швидко розвиваються, на тих галузях, які домінують над іншими секторами завдяки своїм великим розмірам, значному ринковому потенціалу або своїй провідній ролі в інноваціях. Відомий економіст Д. Дарвент вважав, що галузі, які розвиваються швидкими темпами, являють собою так звані «полюси зростання», які здатні залучати у сферу свого впливу інші фірми, визначати коло їхніх інтересів або управляти іншими структурами та ресурсами економіки.

Однак сучасне зацікавлення кластерами виникло завдяки дослідженню професора Гарвардської бізнес-школи Майкла Портера, яке викладене у книзі «Конкурентні переваги націй» (1990). М. Портер ввів в економічну літературу визначення поняття «кластер»: «Кластер – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торговельних об'єднань) у визначених областях (регіонах), що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу» [72, с. 206]. Високотехнологічний кластер розглядається як система тісних зв'язків між фірмами, їхніми постачальниками та клієнтами, а також інститутами знань, що сприяють появі інновацій [73, с. 85].

Ця дифузія активізувала жваві дискусії серед сучасних учених-економістів. Наукові дослідження щодо створення, розвитку та ефективності функціонування нових територіально-виробничих систем в умовах глобалізації економіки ведуть науковці та спеціалісти багатьох країн світу, намагаючись дати наукове обґрунтування утворенню та розвитку кластерів.

Дослідження Е. Бергмана і Е. Фезера були присвячені ідентифікації та оцінці діяльності кластерів; М. Енрайта, С. Розенфельда – теорії промислової інтеграції і організації виробничих систем; Б. Мільнера, Е. Тоффлера – теорії промислової, регіональної і науково-технічної політики; Де Брессона, Л. Кемені, Ж.-Л. Поже, Г. Постлта, В. Прайса,

Л. Пуллола, Т. Роеланта, М. Стейнера, М. Тодаро, І. Толенадо, П. Фішера, М. Фельдмана, Дж. Хертога, П. ден Хертага, І. Хорвата, Х. Шреплера, В. Шройдера, Й. Шумпетера та інших, які у своїх наукових працях обґрунтовували створення кластерів, спираючись на практичний досвід формування кластерів. У свою чергу, С. Розенфельд дослідив роль розміру та рівня зайнятості в кластерах, відмінності кластерів та мереж. Так, Е. Янг Лоуренс зазначає: «Кластери фірм – це групи компаній, розміщених поряд. В окремих випадках такі скупчення утворюють групи компаній, що належать до тієї самої галузі» [75, с. 3]. В умовах формування кластерної системи важливим є встановлення взаємозв'язку між факторами і результатом, тому виникає необхідність застосування кореляційного підходу. Кореляційна концепція Е. Лімера ґрунтується на розгляді кластерів з високим рівнем експорту при аналізі торгівлі на національному рівні. У працях [76; 77] звернено увагу на різні форми взаємозв'язку між фірмами кластера.

Необхідність створення технологічних зв'язків між галузями та секторами економіки для реалізації їхніх потенційних переваг інтерпретується у «фільєрному» підході французьких учених І. Толенадо і Д. Соле. Вони використали поняття «мережева» (від фр. *filet*) для аналізу груп технологічних секторів. Формування «фільєрів» ототожнювалось із залежністю одного сектору від іншого на науково-технологічному рівні [76]. «Фільєри» є більш вузькою інтерпретацією кластера, тому що вони ґрунтуються на одному з критеріїв виникнення кластера – лише на необхідності створення науково-технологічних зв'язків між галузями та секторами економіки для реалізації їхніх потенційних переваг і можливостей.

Також кластерний підхід широко використовується в розробках шведських науковців-теоретиків [78]. Їхня кластерна теорія формується на структурі національної економіки, на вивченні взаємозв'язків великих шведських багатонаціональних корпорацій. Кластери шведської економіки базуються на тезі вченого Е. Дахмена «про блоки розвитку». Основою розвитку конкурентного успіху за Е. Дахменом є наявність зв'язку між здатністю одного сектору розвиватися і здатністю забезпечувати прогрес в іншому. Розвиток має відбуватися поетапно або за «вертикаллю дій» у межах однієї галузі, пов'язаної з іншими галузями, що забезпечить можливість створення конкурентних переваг для цієї галузі.

Сучасні теорії розвитку конкурентоспроможності на основі кластерів розроблені В. Фельдманом. Переваги цієї теорії полягають у тому, що вони засновані на великих емпіричних дослідженнях диверсифікованих форм бізнесу в різних країнах світу. Сутність теорії полягає в тому, що диверсифікованість часто потребує наявності матриці «витрати – випуск» або контактів між галузями, що пов'язані відносинами поставки і придбання. Це погоджується з механізмами, які ведуть до утворення кластерів. Найбільш життєздатні кластери інноваційної активності або високотехнологічні кластери формуються на основі диверсифікованості [79].

У свою чергу, теорію високотехнологічних кластерів або промислових груп розглядав у своїх роботах американський учений М. Енрайт (1990, 1996), який розробив теорію «регіонального кластера». Відповідно до теорії М. Енрайта, конкурентні переваги створюються не на національному рівні, а на регіональному, де головну роль відіграють історичні передумови розвитку регіонів, розмаїтість культур ведення бізнесу, організації виробництва й отримання освіти. Кластеризація спостерігається навіть у підсекторах, які начебто не могли бути предметом кластеризації, наприклад, телемаркетинг та обробка кредитних карток. М. Енрайт звертає увагу на зв'язок просторової кластеризації з теоріями бізнес-екстерналій, агломеративної економіки, трудових об'єднань і переливів економіки. На нашу думку, саме регіональні кластери потребують цілеспрямованої підтримки державних структур та дослідних організацій.

Німецький експерт з інноваційно-інвестиційної політики зарубіжних країн П. Фішер пропонує замість «точок зростання» використовувати поняття «центри кристалізації» – групи взаємозалежних галузей, що мають високий ринковий потенціал, тобто підприємства, які об'єднуються за галузевою ознакою. Конкретна галузь, що залучає інвестиції, не може розглядатись окремо від інших та повинна розвиватись усередині кластера вертикально взаємозалежних секторів.

Більшість науковців, які аналізують сутність, функції, принципи та характер кластерної динаміки або розвитку, наголошують, що ключовою конкурентною перевагою кластерів є організація інтерактивної системи циркуляції знань (економіки знань). На думку американської дослідниці А. Саксеніан, ефективна система інноваційного взаємозбагачення учасників кластера є ключовим фактором глобального іннова-

ційного лідерства Силіконової долини в США. У роботі [80] у рамках концепції регіональних інноваційних систем досліджується наявність позитивної взаємодії між географічною близькістю підприємств кластерів і ефективністю трансферту технологій та інновацій між компаніями кластера.

На відміну від представників європейської економічної школи (Е. Лімер, Д. Соле, І. Толенадо та ін.), М. Портер навів докази, чому економіку варто розглядати через призму кластерів, а не через традиційне групування компаній за галузями. Кластерна система краще взаємодіє з характером конкуренції та джерелами досягнення конкурентних переваг, а також краще, ніж галузі, охоплює важливі зв'язки, взаємодоповнюваність між галузями, маркетинг, розуміння вимог замовників, поширення технологій, навичок, інформації.

З теорією кластерів також пов'язані такі економічні теорії:

- *полюсів зростання і структур з прямими і зворотними зв'язками*, в яких наголошується на формуванні галузей, пов'язаних з іншими галузями;
- *економіки агломерацій*, де акцент зроблено на мінімізації витрат і спеціалізації, що можливо завдяки широкому ареалу місцевого ринку, а також на перевазі локалізації агломерацій поблизу сфери діяльності;
- *економічної географії*, де увагу приділено географічній концентрації підприємств певної сфери;
- *економіки міської місцевості та регіону*, в якій наголошено на формуванні міських агломерацій, що відображається на інфраструктурі, комунікаційних технологіях, доступності інвестицій, різноманітності промислових можливостей, а також ринках, доступних у міських регіонах з високою концентрацією [81, с. 8–9].

Важливого значення набувають дослідження стратегічних і оперативних ділових можливостей міжфірмових альянсів специфічного типу; регіонального фактору ринкових переваг (пули ринків праці, місцеві джерела майстерності та унікальних талантів); специфічної ролі некомерційних інститутів, як-от університети, коледжі, торгові союзи та професійні асоціації [85, с. 90].

Ідеї М. Портера – теорія внутрішнього економічного зростання, тобто кластерна теорія, А. Вебера, А. Маршалла, а також роботи Й. Шумпетера, М. Енрайта, Де Брессона, А. Фукс-Вільямса, С. Розенфельда та

інших зарубіжних спеціалістів, на нашу думку, стали теоретичним підґрунтям, яке дає можливість пояснити динаміку кластерів та обґрунтувати логічність і законність політики кластеризації економіки [68; 69; 70].

Питання формування та розвитку кластерів також досліджували українські теоретики і практики: Ю. Бажал, Є. Безвушко, І. Брижань, С. Бушуєв, М. Войнаровський, В. Воропаєв, В. Воротін, М. Долішній, С. Дорогунцов, С. Куніцин, С. Москвін, С. Мочерний, М. Петрушенко, В. Піла, К. Пойченко, Д. Стеченко, С. Соколенко, С. Сутирін, В. Чевганов, О. Чмир, А. Юданова та ін. У російській економічній науці відомі роботи М. Афанасьєва, Л. Мясникової, С. Сутиріна. Основну увагу в цих дослідженнях зосереджено на особливостях діяльності кластерів у промисловості та ефективності створення їх у сфері послуг.

Теоретичні аспекти державного управління кластерними структурами, формування конкурентоспроможних кластерів та впровадження ефективного механізму управління регіоном знайшли своє відображення у публікаціях А. Александрової, І. Запатріної, О. Кучеренка, А. Міграняна та інших. В Україні проблеми кластеризації розробляють науково-дослідні організації та державні установи: Міжнародна фундація сприяння розвитку, Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки, окремі структури Європейської економічної комісії, ООН та ЄБРР, основним напрямом дослідження яких є розроблення теоретичних і методологічних засад створення й розвитку кластерів конкурентоспроможності в сучасних умовах розвитку економіки України [84, с. 54].

Вітчизняні дослідники визначають кластер як нову форму галузево-територіальних об'єднань, яка є ефективною формою організаційного забезпечення інноваційного розвитку територіально-господарського комплексу. Провідний фахівець із дослідження кластерів С. Соколенко вважає [85], що членство підприємств у кластерних структурах може підвищити рівень інновацій у фірмах. Серед основних принципів інтеграції підприємств у територіально-виробничі комплекси (кластери) є формування єдиного інноваційного простору.

Учений-економіст В. Чужиков, дослідивши генезис кластерів, визначає їх як конкурентоспроможну організаційну форму територіально-ієрархічної моделі виробництва з різними рівнями локалізації, яка дає максимальний соціально-економічний ефект завдяки мінімізації

видатків порівняно з іншими галузями [86, с. 164]. Праці зазначених науковців є вагомим внеском у теорію регіонального економічного розвитку та економіко-правового забезпечення функціонування господарських комплексів регіону.

Проведені наукові дослідження дозволили забезпечити теоретичне обґрунтування багатьох процесів і явищ, які є супутніми кластеризації економіки, агломерації економіки, формуванню загальних трудових пулів, принципам активізації центрів знань з метою налагодження інноваційної направленості кластерів, розвиток їх у рамках підприємництва. На наш погляд, сучасна політика територіально-виробничих комплексів в індустріально розвинених країнах світу розгортається упродовж останніх 30–35 років у зв'язку з обмеженням потенціалу конкурентоспроможності великих інтегрованих компаній на динамічних глобальних ринках. Глибина й широта сфер діяльності, охоплених кластерними структурами, особливо зросла в останні роки з посиленням процесів глобалізації, конкурентної боротьби та ускладнення ситуації на світових ринках. Кластери виникають переважно в таких галузях: автомобілебудування, сільське господарство, high-tech, виробничо-комерційній діяльності, секторі послуг, соціальній сфері тощо.

Важливим ядром формування кластерів є банки. Залученню банків у процес інноваційного зростання регіону сприяють сім факторів, які визначають розвиток регіональної мережі банків: банківський ринок (підприємства; фізичні особи; конкуренція; мікроекономіка); регіональна економіка (ресурси регіону; галузева структура; особливий статус регіону); географія (вид населеного пункту; зовнішні перевезення; внутрішній транспорт); кадровий потенціал (профільні навчальні заклади); перспективи регіону (міжнародні; інвестиційно-приватизаційні; внутрішньоекономічні; заінтересованість акціонерів); матеріально-технічна база, інноваційний розвиток банків (упровадження концепцій Банк 2.0, Банк 3.0); місцева влада (зовнішня підтримка регіону з центру; відносини з місцевою адміністрацією; криміногенна обстановка; засоби масової інформації).

Підвищення ефективності вітчизняної економіки ставить перед банками нові завдання, пов'язані зі зростаючим інтересом до українського ринку з боку іноземних фінансово-кредитних установ. Це зумовлює посилення конкуренції на ринках фінансових послуг, що вимагає для банків незалежно від масштабів їхньої діяльності прискорення

інтеграції з іншими ланками соціально-економічної системи та банківськими установами. Як модель становлення кластерної ініціативи для розвитку транскордонного співробітництва можна розглядати необхідність посилення зв'язків між прикордонними банками для виконання принципів Базель 2 «знай свого клієнта», що більш ефективно реалізовуватиметься тільки у транскордонному кластері.

Також центром формування мережових територіально-виробничих систем можуть бути університети (інститути, навчальні заклади різних форм і ступенів) або групи науково-дослідних структур та наукових установ. Різні кластери мають неоднаковий ступінь взаємодії між фірмами, які входять до їхнього складу. Форми такої взаємодії варіюють від порівняно простих (асоціації мережового типу) до складних (багаторівневі коопераційно-конкурентні об'єднання). Формування кластерів можливо як в умовах масштабної (промислово розвинені країни), так і невеликої за обсягами економіки (країни, що розвиваються). Вони виникають на національному, регіональному, муніципальному рівнях. Широкий спектр форм і видів кластерних структур, безумовно, створює значні складнощі при формуванні кластерів, вимагає проведення в цій сфері глибокої дослідницької роботи. Кластери, як вид складної багатовекторної організації, сьогодні, в епоху глобалізації, являють собою типову ринкову структуру світової економіки.

Створення нової форми об'єднання підприємств та організацій інноваційно-технологічних (високотехнологічних) кластерів зумовлене тенденціями розвитку світової конкурентоздатної економіки (глобальної економіки). Високотехнологічний кластер є унікальною комбінацією фірм і організацій, які інформаційно-технологічно пов'язані між собою, географічно локалізовані, діяльність яких спрямована на розширення техніко-технологічних можливостей учасників та підвищення регіональної або галузевої конкурентоспроможності. Інноваційні галузево-територіальні об'єднання є найбільш ефективною формою досягнення високого рівня конкурентоспроможності і являють собою неформальне об'єднання зусиль різних організацій: промислових компаній, дослідних центрів, індивідуальних підприємців, органів державного управління, громадських організацій, навчальних закладів тощо. Такі кластери дозволяють використовувати переваги найефективніших способів координації економічної системи (фірмова ієрархія, ринкові механізми, партнерська взаємодія, аутсорсинг тощо),

що дає можливість швидко й ефективно здійснювати трансферт нових знань, наукових відкриттів та винаходів. Об'єднання в інноваційний кластер (високотехнологічний) на основі вертикальної інтеграції формує не спонтанну концентрацію різноманітних технологічних винаходів, а чітко орієнтовану систему поширення нових знань, технологій та інновацій.

Формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками інноваційно-технологічного кластера є найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій у конкурентні переваги. Кластери інноваційної діяльності створюють новий продукт або послугу зусиллями кількох фірм або дослідних інститутів, що дозволяє прискорити їхнє поширення в мережі ділових взаємозв'язків. Ознаки зародження інноваційно-технологічних кластерів виявляються за сприятливого сполучення таких факторів виробництва: науково-технічний потенціал; кваліфікована робоча сила; комунікаційні та інформаційні технології; вихід на зовнішні ринки; організаційно-економічні зв'язки між суб'єктами кластера.

Головним наслідком упровадження моделі розвитку високотехнологічних кластерів є співвідношення витрат ресурсів кожного підприємства та установ регіону (державних організацій, наукових установ), що беруть участь у реалізації інноваційного процесу. Це, по-перше, збереження наявних робочих місць і створення нових; по-друге, значне підвищення продуктивності праці; по-третє, раціональне використання усіх видів ресурсів, які залучено у виробничий процес. Формування інноваційно-технологічних кластерів викликає значні зміни у розподілі праці, що ґрунтується на інноваціях. Таким чином, кластери сприяють розвитку інноваційного підприємництва в регіонах з високою концентрацією інтелектуального, промислового, науково-технічного та інформаційного потенціалів.

Модель інноваційного розвитку мережевих територіально-виробничих систем формує «зону зростання» для регіону, стає засобом підвищення ефективності виробництва завдяки раціональному використанню всіх видів ресурсів, сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках.

У свою чергу, результати впровадження кластерної моделі інноваційного розвитку передбачають: гнучке формування цілей і стратегій розвитку регіонів на основі економіко-статистичного моделювання;

виявлення конкурентоспроможних підприємств за характером інновацій та ухвалення рішень щодо подальшої реструктуризації підприємства, залучення інвестицій, диверсифікації; налагодження якісних комунікацій між учасниками інноваційного процесу; прогнозування та оцінка ефективності інноваційної діяльності регіону [87].

Використання моделі мережевої територіально-виробничої системи надає регіонам країни такі перспективи: нові можливості для впровадження інновацій на діючих підприємствах; створення нових робочих місць; зростання зайнятості висококваліфікованих працівників; розширення виробництва конкурентоспроможних на світовому ринку товарів та послуг. У розвинених країнах міжнародна конкурентоспроможність спочатку залишалася та зміцнювалася в межах окремих кластерів. Кожній країні притаманна своя модель розвитку високотехнологічного кластера. У світовій практиці розрізняють такі моделі кластерів:

- *американська модель*: підприємства кластера розміщені в одному регіоні та максимально використовують його природний, кадровий та інтеграційний потенціал. Як правило, продукція кластерів орієнтована на експорт;
- *шотландська модель*: ядром спільного виробництва є велике підприємство, що об'єднує навколо себе невеликі фірми. Таку модель обирають країни ЄС;
- *італійська модель*: більш гнучка і рівноправна співпраця підприємств малого, середнього та великого бізнесу. Фахівці вважають, що для країн із перехідною економікою найбільше підходить саме така форма кластерної організації виробництва;
- *французька модель*. Здійснюється з 2004 року за допомогою державної політики формування «полюсів конкурентоспроможності».

Високу конкурентоспроможність і стабільність кластерних господарських систем визначають фактори, що стимулюють поширення нових технологій, характер та структуру взаємодії науки, державної політики й промисловості. Найбільш життєздатні кластери інноваційної активності формуються на основі диверсифікованості міжгалузевих зв'язків [88; 89]. Тому розмаїтість та відносна доступність усередині кластера різних джерел технологічних знань і зв'язків полегшує комбінування факторів виробництва та стає передумовою ефективною інновації.

Виходячи із зазначеного вище, можна виділити такі особливості кластерних систем:

- наявність великого підприємства-лідера, що визначає довгострокову господарську, інноваційну та іншу стратегію всієї системи;
- територіальна локалізація суб'єктів економіки – учасників кластерної системи;
- стійкість господарських зв'язків учасників галузево-територіального об'єднання;
- довгострокова координація взаємодії учасників системи в рамках її виробничих програм, інноваційних процесів основних систем управління, контролю якості тощо;
- орієнтація продукції кластерів на експорт або імпортозаміщення.

Важливою рисою високотехнологічного кластера є його інноваційна орієнтованість. Найбільш успішні кластери формуються у сферах «прориву» техніки і технології виробництва з наступним виходом на нові ринкові ніші вже з новим товаром, послугою. У зв'язку з цим багато країн (економічно розвинених, країн з перехідною економікою) усе активніше використовують кластерний підхід у формуванні та регулюванні своїх національних інноваційних програм. На особливу увагу заслуговує визначення та підтримка інновацій, що забезпечують довгостроковий розвиток бізнесу.

Галузево-територіальний підхід надає сприятливу основу для створення нових форм об'єднання знань. Промислова політика стимулює виникнення нових комбінацій факторів виробництва та підтримує їх, особливо у сфері освіти та науково-дослідних робіт через посередницькі центри, що впроваджують інновації.

Отже, інноваційні кластери, як ефективна форма досягнення високого рівня конкурентоспроможності, є неформальними об'єднаннями зусиль різних організацій (промислових компаній, дослідних центрів, індивідуальних підприємців, органів державного управління, громадських організацій тощо). Кластерний підхід є основою для створення нових форм об'єднання знань і стимулює виникнення нових науково-технічних напрямів. Перспективним напрямом розвитку світової та української економіки є формування регіональних інноваційно-технологічних кластерів – комплексів підприємств на базі територіальної

концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, пов'язаних технологічним ланцюжком.

Кластери позитивно впливають на стан економіки регіонів по всьому світу. Підприємства, які намагаються використати переваги кластеризації щодо збільшення економічного ефекту від злиття окремих підприємницьких структур в єдину систему, використовують ефект синергії. Чітко погоджуючи свої дії, вони мають можливість зайняти більш вигідну конкурентну позицію, що в кінцевому підсумку дозволяє досягти стійкої конкретної переваги. Такі підприємства можуть завоювати більшу частку ринку завдяки низьким цінам, можуть дозволити собі витратити більше коштів на НДДКР та рекламу або підвищити рентабельність, тим самим приваблюючи інвестиційний капітал. До найважливіших синергічних ефектів кластера слід віднести: ефект перетікання знань у кластері; ефект нарощення грошового потоку за рахунок об'єднання грошових потоків компаній, що входять до кластера; ефект спільного використання інфраструктурних об'єктів; ефект зниження трансакційних витрат.

В умовах переходу певної країни на інноваційну (високотехнологічну) модель розвитку економіки формування кластерів набуває стратегічного значення, і це слід відображати в державних програмах розвитку як країни, так і окремого регіону (регіональні програми розвитку). Кластерна економіка країни завдяки правильно розробленим державним програмам сприятиме підвищенню динамічності, збалансованості, ефективності регіонального розвитку, забезпечить високий рівень конкурентоспроможності регіонів та підвищить рейтинг конкурентоспроможності країни. Варто підкреслити, що розвиток процесів кластеризації має відповідати загальним напрямам функціонування світового ринку, зважаючи на його кон'юнктуру та можливості збільшення конкурентоспроможності структурних одиниць кожного окремо взятого кластера. Крім того, високотехнологічні кластери повинні ефективно інтегруватись у глобальні комплекси світового господарства. Ідеться, зокрема, про необхідність їхньої взаємодії з існуючими структурами шляхом розвитку спільних напрямів діяльності. Цього можна досягти шляхом здійснення маркетингових досліджень та проведення моніторингу ринків із метою визначення основних напрямів розвитку глобальних світогосподарських комплексів.

Високотехнологічні кластери належать до типу «генераторів нових технологій», а їхня діяльність характеризується радикальним інноваційним процесом, створенням світових інновацій. Такі кластери орієнтуються на «додану» інновацію як головну стратегію розвитку. Створення високотехнологічних кластерів прискорює виробничі та інші процеси в окремих галузях, викликає сплеск інновацій та зміцнює здатність конкурувати на світовому ринку. Розвиток інформаційних технологій, біоінженерія, виробництво нових матеріалів створюють умови для нововведень та змін майже в кожній високотехнологічній галузі.

РОЗДІЛ 4

**ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

4.1. Інституційний розвиток банківської системи в контексті підвищення її конкурентоспроможності

У сучасних умовах розвиток банківської системи України є каталізатором розвитку національної економіки, адже діяльність інститутів банківського сектору зумовлює перерозподіл фінансових ресурсів та створює умови для стимулювання інвестицій. У зв'язку з цим особливого значення набуває інституційний розвиток банківської системи, а також формування сприятливого інституційного середовища на ринку банківських послуг, що дозволить підвищити конкурентоспроможність банківської системи. Однак через відсутність ефективного інституційного розвитку, позитивних змін в інституційній системі банківська система України не може реалізувати свій потенціал у частині стимулювання впровадження інновацій, поліпшення діяльності окремих інститутів чи розширення їхніх функцій, створення принципово нових інститутів банківського сектору, що підвищило б його конкурентоспроможність і сприяло економічному розвитку країни. З огляду на зазначене важливого значення набуває узагальнення теоретичних засад і розроблення практичних рекомендацій з інституційного розвитку банківського сектору економіки України.

Зазначимо, що наукова література містить досить широке і неоднозначне трактування терміна «розвиток» [1–5]. Так, філософи розглядають процес розвитку як особливу форму руху, що є безперервним процесом і характеризується зміною кількості, структури та якості. Інші джерела виділяють головні властивості розвитку – незворотність, спрямованість, закономірність і унікальність процесу змін відкритої системи у просторі і в часі.

Базуючись на трактуванні терміна «розвиток», можна визначити «розвиток банківської системи» як прогресивні, незворотні, закономірні, спрямовані на розв'язання протиріч між системою і зовнішнім середовищем або всередині системи кількісні, структурні та якісні зміни відповідно до встановленої мети, які приводять до досягнення якісно нового стану (властивості) системи та отримання позитивного економічного ефекту.

Розвиток пов'язаний із прогресом, для якого характерним є перехід до більш досконалого стану банківської системи, що виявляється у ви-

сокому рівні її організації, розширенні адаптаційних можливостей до навколишнього середовища, збільшенні еволюційних можливостей, більш досконалії структури та відповідності структури функціям, що виконуються, зниженні ризиків та підвищенні її ефективності, конкурентоспроможності і стабільності [6, с. 172].

Досягнення позитивних результатів у розвитку банківської системи в інституційному аспекті насамперед залежить від сформованої інституційної системи та можливості ефективного функціонування її основних елементів – інститутів. Отже, тут доречним буде розгляд понять «інститут», «інституційна система», які в науці не завжди трактуються однозначно, а також близьких до них понять «інституційна структура» та «інституційне середовище».

Є багато визначень поняття «інститут» (*to institute* – від англ. встановлювати, засновувати). Економісти запозичили це поняття із соціальних наук, зокрема із соціології. Інститутом у соціології називають сукупність ролей і статусів, призначених для задоволення певної потреби. Дефініції інституту можна також знайти в роботах із політичної філософії та соціальної психології. В економічній теорії поняття «інститут» набуває нових відтінків і найбільш часто трактується як правила, дії, механізми, об'єкти, які вважаються нормальними в певному суспільстві і широко використовуються з огляду на зручність, звички, що склалися, практики поведінки, вживання або обов'язковості застосування (наприклад, податкове законодавство).

У науковій літературі виділяють три види інститутів.

1. Інститути, що пов'язані із суспільними відносинами та існують виключно в діяльності і через діяльність людей.

2. Інститути являють собою певні рамки, що обмежують і впорядковують взаємодію людей. Вони дозволяють організувати громадські відносини.

3. Інститути реалізують зв'язки, полегшують взаємодію. При цьому інститути не мають фізичного сенсу, проте в реальному житті вони проявляються в певних формах.

Ураховуючи викладене, в банківській системі можна виділити формальні і неформальні інститути (рис. 4.1). Формальні інститути включають формальні інститути-правила (закони, звичаї, традиції, досягнуті угоди, контракти тощо) та інститути-установи (регуляторні органи – Національний банк України, Фонд гарантування вкладів

фізичних осіб, саморегульовані організації), банки, філії іноземних банків, банківські групи тощо. При цьому «інститути-правила» часто розглядають як «інституції» (від лат. *institutio*) – «настанова, пояснення чогось» і означають, насамперед, особливості управління, механізми, дії правових норм у будь-якій галузі суспільних відносин.

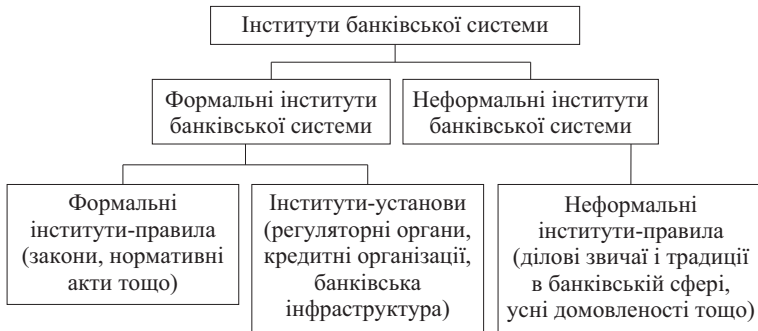

Рис. 4.1. Класифікація інститутів банківської системи

Джерело: розроблено на основі [8, с. 47]

Дослідження «інституцій» як економічної категорії показало, що єдиного підходу до її визначення та класифікації не існує. В економічній літературі найчастіше інституції розглядають у таких значеннях:

- 1) інституції як правила, стійкі норми;
- 2) інституції як стандарти поведінки;
- 3) інституції як звички, звичаї, традиції;
- 4) інституції як стереотипи мислення;
- 5) інституції як соціальні відносини;
- 6) інституції як закони та організації (установи), що контролюють певні соціальні відносини;
- 7) інституції як механізм урегулювання конфліктів між економічним суб'єктами;
- 8) інституції як законопримусовий механізм;
- 9) інституції як рівновага у стандартній координаційній грі, що повторюється [7, с. 6].

Таким чином, можна зробити висновок, що поняття «інститути-організації» та «інституції» не слід ототожнювати. Множини визначених інститутів та взаємозв'язків між ними створюють «інституційну систему», «інституційне середовище» та «інституційну структуру».

Хоч інституційна теорія швидко розвивається, у наукових роботах здебільшого йдеться про окремі інститути. Аналізові цілісних інституційних систем, їхній взаємодії з економічною і політичною системами в економічній літературі поки що не приділяється належної уваги. Деякі автори лише фрагментарно висловлюють своє бачення проблеми [9, с. 17–18]. Так, Д. Норт говорить про сукупність інститутів у суспільстві, які є свого роду каркасом, конструкцією, що об'єднує елементи економічної системи в єдине ціле. І хоча Д. Норт не використовує терміна «інституційна система», по суті, йдеться про системний підхід до дослідження інститутів [28].

На нашу думку, В. Решетило надав досить повне визначення інституційної системи, характеризуючи її як динамічну систему кооперативних когерентних взаємодій інституційних структур, економічних, політичних і адміністративних організацій та установ, об'єднаних єдиною місією (загальною метою), взаємодії яких здатні породжувати позитивні синергічні ефекти і формувати нову якість системи [9, с. 18].

Іншим важливим поняттям в інституційній теорії є «інституційне середовище». Так, В. Сілін [10] розглядає інституційне середовище як окремий інститут вищого порядку, ніж інститути, що його утворюють, та який має конкретну мету свого функціонування. Такий підхід, очевидно, ґрунтується на тому, що всі формальні інститути поділяються на правила нижчого та вищого порядку. Г. Скворцова [11], у свою чергу, аналізує сутність інституційного середовища у вузькому сенсі як особливості (умови) функціонування бізнесу. Більшість науковців розглядають інституційне середовище як сукупність інституцій, які виконують такі важливі функції: формування умов для фінансової діяльності, визначення поведінки та взаємовідносин у суспільстві, а також підвищення ефективності економіки та якості життя населення [12, с. 26; 13, с. 115; 14, с. 94; 15, с. 100].

Узагальнення наведених у літературі трактувань поняття «інституційне середовище» дозволило сформулювати його визначення як системи формальних і неформальних інституцій (інститутів-правил), що створюють умови, у котрих функціонують інститути-організації.

Характеристика інституційного середовища в контексті його впливу на інституційну систему через основні функції: регуляторну, регламентну, інформаційну, захисну, контрольну, наведена на *рис. 4.2*. Інституційне

середовище банківської системи включає неформальні (традиційні) норми, політичні (юридичні) правила, економічні правила.

Важливою складовою інституційного середовища є відновлення довіри. На рівень довіри до банків впливають чинники макрорівня, спричинені макроекономічною ситуацією в країні, в тому числі наслідками кризи, і мікрорівня, зумовлені політикою самих банків та специфікою надання банківських послуг [16, с. 38]. Тому слід розробити такі інституції впливу на державному рівні та на рівні банків, які б у кінцевому підсумку сприяли підвищенню довіри клієнтів до банківських інститутів, що стане основою зростання довгострокових депозитів і створить ресурси для кредитування суб'єктів господарювання та економічного зростання.

Рис. 4.2. Складові інституційного середовища банківського сектору

Джерело: розроблено на основі [14]

Поліпшенню інституційного середовища сприятиме вдосконалення системи гарантування вкладів населення. При цьому можуть бути запропоновані різні варіанти, зокрема: розширення системи страхування депозитів не лише фізичних, а й юридичних осіб, зокрема підприємств малого та середнього бізнесу. Також для підвищення ефективності системи страхування банківських вкладів в Україні та

мінімізації морального ризику слід розробити механізми стримування морального ризику з боку банкірів і вкладників, а також розробити та впровадити інституції щодо персональної відповідальності керівників банків за порушення стандартів корпоративного управління [18, с. 34].

Інституційний розвиток банківської системи пов'язаний також із підвищенням прозорості діяльності її інститутів та системи загалом. Якщо фінансову (тобто кількісну) інформацію банки розкривають у достатньому обсязі, то частина нефінансової (якісної) інформації, зокрема стратегії управління ризиками та параметри ризиків, концентрація ризиків, оцінка фінансових інструментів – практично не розголошується. Таким чином, Національний банк України у сфері підвищення прозорості банківської системи повинен проводити цілеспрямовану політику щодо внесення інституційних змін і доповнень у нормативні акти, що регулюють банківську діяльність, з метою зобов'язання банків більш повно розкривати інформацію фінансового і нефінансового характеру [19, с. 121].

Доцільним є застосування прикладу Польщі щодо підвищення прозорості банківської системи шляхом створення кредитних бюро і бюро економічної інформації, а також інституту банківського арбітра [20, с. 149–150]. Незважаючи на те, що в Україні діє чотири бюро кредитних історій, створених на добровільних засадах банками, страховими, інвестиційними компаніями тощо, вважаємо, що для вдосконалення інституційної системи банківського сектору назріла необхідність створення єдиного державного органу «Бюро кредитних історій», у рамках якого має бути зібрано досє на всіх позичальників, що визнані винними у судовому порядку в неповерненні кредитних ресурсів банківській системі. Це своєрідна банківська люстрація, притаманна європейській практиці, де відомості про всіх позичальників кредитів від 100 тис. євро зберігаються у централізованій базі даних. Шахраї мають бути відлучені від банківських ресурсів у майбутньому. Ці заходи мають стати перепорою на шляху безкарного розкрадання банківських ресурсів. До речі, інформаційно-аналітична система «Реєстр позичальників», створена Національним банком України 2001 року, містить не повну інформацію про «поганих» позичальників, оскільки участь у ній банків є добровільною на договірних засадах.

Зазначимо, що в інституційній структурі банківської системи України взагалі відсутній дуже важливий інститут «бюро економічної

інформації». Подібні структури є в інших державах світу, в тому числі в більшості країн Європейського Союзу [20, с. 149–150].

Також для вирішення суперечливих питань у банківській сфері доцільно створити в Україні інститут банківського арбітра – омбудсмена, уповноваженого розглядати скарги. Від наявності такого інституту виграють усі зацікавлені органи: суди не будуть перевантажені дрібними справами, а банки збережуть репутацію. При цьому обидві сторони не здійснюють витрат, пов'язаних із судовими процесами. Але лише на конкурентному ринку можна говорити про реальну доцільність створення фінансового омбудсмена, а такого ринку в Україні поки що не сформовано.

В Україні доцільно створити службу фінансового омбудсмена у формі громадської організації, котра б утримувалася за рахунок внесків фінансових установ [21, с. 94–95]. Омбудсмен має також відігравати роль своєрідного компенсатора дефіциту інформації про фінансові продукти, провідника позитивних сигналів для учасників ринку, особливо населення, надавати роз'яснення клієнтам банків у межах своєї компетенції, але не може замінювати органи регулювання або суди. Створення таких принципово нових інститутів в інституційній структурі банківської системи України дасть змогу підвищити рівень довіри до банківської системи, знизити моральний ризик, поліпшити ефективність законодавчого регулювання, зменшити кількість скарг клієнтів, підвищити ефективність та конкурентоспроможність банківської системи України.

Очевидним є те, що інституційне середовище визначає інституційну структуру (як приклад, для підвищення прозорості банківської системи необхідним є створення нових інститутів), яка забезпечує стійкий розвиток відносин у сфері банківського сектору, їх ефективну взаємодію з іншими секторами і узгодження інтересів економічних інститутів. Спинимось детальніше на відмінностях інституційного середовища та інституційної структури, хоча їх часто ототожнюють.

Як правило, інституційна структура включає: 1) фінансові інститути (гроші, кредити, податки, ліквідність тощо); 2) інститути-організації, що функціонують у секторі; 3) державу; 4) неформальні інститути загального порядку, діяльність яких спрямована на забезпечення синергічного ефекту функціонування фінансового сектору як оптимального поєднання інтересів усіх учасників (довіра) [22]. На думку В. Смагіна, «інституційну структуру ... становлять інститути, інституційне

середовище, ринкові організації» [23, с. 42]. Окремі вчені інституційне середовище розглядають як інституційну систему, що включає певні рівні – формальні правила (правові акти та ділові контракти); неформальні правила (соціальні норми та ділові домовленості); культурні традиції та цінності [24, с. 10].

На нашу думку, не можна ототожнювати поняття «інституційне середовище», «інституційна структура» та «інституційна система», адже вони мають різний зміст. Інституційна система є сукупністю взаємодій інститутів та інституційних структур, а інституційне середовище – це сукупність правил, неформальних норм, що формують умови для фінансової діяльності, структурують її та є фундаментальною передумовою перетворень у банківському секторі.

Інституційна структура банківського сектору – це багаторівнева внутрішня будова інституційної системи, що складається із взаємопов'язаних елементів, об'єднаних єдиною метою: основні інститути – стійкі функціональні утворення, що визначають структуру системи і напрям її змін, підтримуючі інститути – структури, що підтримують діяльність основних інститутів, інститути впливу – інститути, які підтримують основні інститути шляхом визначення методів розв'язання інституційних завдань і оцінювання результатів дій.

Отже, інституційна структура банківської системи включає:

- 1) основні інститути – стійкі функціональні утворення, які визначають структуру системи і напрям її змін (банківські установи);
- 2) підтримуючі інститути – структури, які підтримують діяльність основних інститутів (платіжні системи, біржі, саморегульовані організації тощо);
- 3) інститути впливу – інститути, які підтримують основні інститути шляхом визначення нормативно-правового забезпечення, формулювання цілей розвитку, розроблення методів та інструментів виконання поставлених завдань і оцінювання результатів дій, ризиків, дотримання законодавства та вжиття адекватних заходів впливу (Національний банк України, податкові органи, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерство фінансів України тощо).

Необхідно переосмислити роль і місце системи гарантування вкладів в Україні, адже з урахуванням того, що початковою метою створення систем страхування депозитів були не захист вкладників, а підвищення стійкості банківської системи. Тому гарантування (страхування)

банківських вкладів повинно мати не тільки соціальний, а й економічний характер. Відповідне розуміння має відобразитись у комплексному баченні регулятором системи підтримки фінансової стабільності, коли Фонд розглядатиметься не як окрема інституція, яка відшкодовує вкладникам втрати, а як елемент комплексної системи забезпечення фінансової стабільності, метою якої є уникнення банкрутства банків і забезпечення стабільності банківського сектору [18, с. 30].

Історично в Україні склався тип інституційної структури банківського сектору, до основних інститутів якої входить велике число самостійних середніх і малих банків. Упродовж останніх років прослідковується тенденція до зменшення кількості саме малих банків, однак при збереженні тенденції зниження кількості банківських установ за рахунок скорочення малих банків в Україні може скластися тип інституційної структури банківського сектору, що включає обмежене коло великих банків із широкою філійною мережею. Згідно з економічною теорією, укрупнення банків за зменшення їхньої кількості є природним процесом, що дозволяє банківському сектору забезпечити економію на масштабних обробках інформації про позичальників, мінімізувати ризики, витрати на інвестування і розміщення активів.

В Україні практично не застосовувалися механізми створення регіональних, кооперативних і спеціалізованих банків, які успішно функціонують у банківських системах європейських країн. Так, в інституційній системі банківського сектору України практично відсутні регіональні банки, які можуть бути фінансовою основою розвитку економіки регіонів і, за наявності конкуренції з боку інших банків, зможуть зберегти клієнтів завдяки індивідуальному підходу до них, особистим зв'язкам та значному досвіду співпраці.

Україн важливим у цьому аспекті є показник насиченості економіки банківськими установами, тобто кількість банківських відділень на тисячу осіб, який багато в чому характеризує доступність банківських послуг. Так, станом на 1 січня 2016 року в середньому в Україні на тисячу населення припадало 0,28 банківської установи (рис. 4.3). Найнижчі показники спостерігаються у Донецькій і Луганській областях, що пояснюється масовим закриттям банківських підрозділів на території АТО. Також низький показник спостерігається в Житомирській, Тернопільській, Хмельницькій та Івано-Франківській областях. Адекватність цього показника може забезпечуватись як за рахунок значної

кількості регіональних банків, розвитку філійної мережі великих банків, так і активного впровадження систем дистанційного банкінгу.

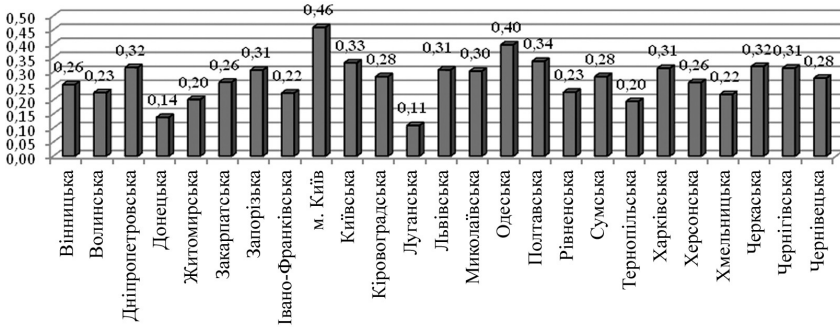

Рис. 4.3. Кількість банківських установ на тисячу населення в розрізі регіонів України станом на 01.01.2016

Джерело: розроблено за даними [25]

Інституційному розвитку банківської системи України сприяти-ме також створення і діяльність кооперативних банків, оскільки саме вони є базою для становлення та розвитку малого і середнього бізнесу в розвинених країнах. Одним із шляхів удосконалення інституційної структури банківської системи має стати створення в Україні нової ланки банківських установ – спеціалізованих банків (іпотечних, лізингових, трастових, факторингових та інших), які будуть виконувати вузьке коло операцій і обслуговувати визначене коло клієнтів.

З метою підвищення конкурентоспроможності та ефективності банківського сектору важливим для України є формування інституційної моделі банківського сектору з істотною кількістю регіональних, кооперативних та спеціалізованих банківських інститутів, що будуть забезпечувати рівномірне поширення банківських послуг між регіонами України, між малим, середнім бізнесом і населенням, між певним колом клієнтів, для яких важливі спеціалізовані банківські послуги. Також важлива присутність в інституційній системі банківського сектору України великих банків із розширеною мережею філій та відділень, що постійно розроблятимуть нові банківські послуги та інновації у своїй діяльності. Якщо нині у світі надається понад 300 різних банківських послуг, то в Україні, навіть у великих банках, – лише 100–120. Крім того, українським банкам потрібно не просто переймати

досвід інших країн, а розробляти нові, інноваційні фінансові послуги, які ефективно працюватимуть саме в українських умовах і в майбутньому нададуть їм потенційні переваги перед закордонними банками [26, с. 18]. На розширення спектра та обсягу банківських послуг дедалі більше будуть впливати високотехнологічні фінансові інструменти з використанням технологій дистанційного банкінгу.

До потенційних переваг від упровадження фінансових інновацій можна віднести:

- зменшення витрат, пов'язаних із фінансовим посередництвом, за рахунок підвищення конкуренції у фінансовому секторі;
- зростання ефективності за рахунок більшої різноманітності продуктів та, відповідно, задоволення ширшого кола потреб;
- оперативність – зростає чутливість реакції банківської системи на вимоги споживачів і постачальників фінансових послуг;
- руйнування цінових аномалій і зменшення недосконалості ринку за рахунок більшої інтеграції ринків;
- інформаційна ефективність [27, с. 131].

У контексті становлення банківської системи її інституційний розвиток пов'язаний, по-перше, із формуванням фінансових інститутів, які наділені відповідними функціями, повноваженнями, правилами поведінки, та їх взаємозв'язком, що визначає архітектуру та модель фінансової системи. Ураховуючи те, що банківська система є складовою фінансово-економічної системи держави, її інституційний розвиток також визначає роль і місце фінансового сектору в цій системі та умови взаємодії з реальним сектором економіки.

Учені по-різному розглядають інституційний розвиток [28; 29]. Узагальнивши їхні визначення, пропонуємо розглядати інституційний розвиток банківської системи як кількісні, якісні та структурні зміни інституційної системи банківського сектору, що відбуваються під впливом інституційного середовища та приводять до досягнення якісно нового стану (властивості) системи і отримання позитивного економічного ефекту. Безумовно, такий позитивний економічний ефект знаходить свій прояв у сприянні банківської системи економічному піднесенню країни, тому що як найбільший сектор фінансової системи вона, безумовно, впливає на зростання національної економіки. Чим розвинутіша, ефективніша і стабільніша банківська система, тим стабільніший і більш динамічний розвиток економіки.

У контексті забезпечення інституційного розвитку банківської системи важливим є реформування Національного банку України та підвищення рівня його незалежності. Спостерігається така тенденція, що країни з відносно незалежним центральним банком досягають кращих результатів розвитку економіки порівняно з країнами із залежним центральним банком. Для дослідження цієї проблеми часто використовують індекс Цукермана. Дослідження незалежності Національного банку України О. Примеровою засвідчило, що індекс Цукермана становить лише 52% від ідеального значення, тобто в подальшому необхідно розширювати реформи, спрямовані на підвищення рівня незалежності Національного банку України [30, с. 36].

Загалом банківська система України розвивається відповідно до поточних вимог економічної ситуації в країні, але в той же час потребує вдосконалення своєї інституційної системи з метою підвищення конкурентоспроможності, забезпечення прогресивного інституційного розвитку та сприяння економічному розвитку країни.

4.2. Банківські інновації – основа конкурентоспроможності банківського сектору

В умовах інформаційної економіки інновації стають рушійною силою розвитку суспільства. Активна технологічна модернізація шляхом упровадження інновацій відбувається і в банках. Особливу роль відіграють інновації, які стосуються дистанційного банківського обслуговування, управління ризиками, удосконалення інформаційно-комп'ютерних технологій. Однак у переважній більшості українських банків процес управління інноваційною діяльністю зорієнтований на вирішення поточних завдань, а якість управління не відповідає міжнародному рівню та загальнонаціональним потребам розвитку банківської системи – підвищенню ефективності, конкурентоспроможності, забезпеченню стабільної діяльності банків та посиленню їхнього впливу на інноваційні процеси в економіці. За таких умов важливого значення набувають дослідження теоретичних і практичних питань економічної ефективності інноваційної діяльності банків, спрямованих на підвищення дохідності за прийняттого ризику, а також формування стратегій інноваційного розвитку банків.

Теоретичні питання інноваційної діяльності банків, її сутності, видів і класифікації банківських інновацій, організації інноваційних процесів досліджували у своїх працях відомі зарубіжні вчені: В. Бауер, П. Друкер, О. Зверев, Б. Кінг, С. Лемешинский, Л. Лямин, П. Ревенков, Е. Портер, Б. Санто, Дж. Сінкі, К. Скіннер, Б. Твісс, Е. Тоффлер, Й. Шумпетер та інші. Вагомий внесок у дослідження зазначених вище питань зробили українські вчені: С. Вахнюк, С. Єгоричева, О. Крухмаль, А. Кузнецова, В. Міщенко, С. Науменкова, І. Павленко, Н. Пантелеєва, Л. Примостка, Б. Пшик, Т. Смовженко, Т. Шалига, З. Шмігельська та інші.

Вивчення трактувань вітчизняних і зарубіжних науковців поняття «банківська інновація» показало, що дотепер не склалося єдиного підходу до розкриття його сутності та змісту з урахуванням потенціалу інформаційної економіки, що ґрунтується на знаннях та інформаційно-комунікаційних технологіях. За результатами узагальнення цих трактувань [31–43] пропонуємо банківську інновацію розглядати як результат інноваційної діяльності банку, втілений у якісно новому або вдосконаленому продукті чи послуді, реалізованих на ринку, або вдосконаленому технологічному процесі, що використовується в банківській діяльності, завдяки чому поліпшується задоволення потреб клієнтів, зростає конкурентоспроможність та ефективність банківської діяльності, відбувається стабільний розвиток банку на інноваційних засадах.

Слід звернути увагу на такі особливості банківських інновацій, як активна роль клієнтів у стимулюванні їх створення та скорочення життєвого циклу інновацій. За останнє десятиліття основні банківські інновації зароджувались саме завдяки клієнтові. Клієнт став основним рушієм інноваційного розвитку банків. У системі банківських послуг для корпоративних клієнтів 60% інновацій запропонував сам клієнт. Отже, інноваційні послуги виникли завдяки потребам та вимогам клієнта. Дослідники цієї проблеми навіть виділяють «вимогливого інноваційного клієнта», на поступки якому йде банк, тим самим пришвидшуючи інноваційний процес [35].

Банківська інновація є функцією часу. Вона діє лише в межах певного проміжку часу, який визначається початковою і кінцевою точками життєвого циклу певної інновації. А це означає, що банківськими інноваціями не можуть бути загальноновизнані операції, що мають широкі застосування. Банківською інновацією не може вважатися банківський продукт або операція, які є новими лише для конкретного

банку, але які вже давно реалізовані в інших банках. До банківських інновацій також не можна віднести незначні зміни, які не впливають на зміст і сутність банківського продукту або операції, наприклад, зміна процентних ставок за кредитами і депозитами, термінів депозитного вкладу та кредитного договору тощо.

Наступна проблема, на яку слід звернути увагу при розкритті сутності інновацій, – це чітке визначення ознак, за якими можна ідентифікувати інновацію, відрізнити її від псевдоінновацій [35–37], під якими розуміють модифікацію або незначні зміни характеристик продуктів / послуг / технологій, що не приводять до реальних змін їх якості.

За результатами проведеного дослідження виділені такі основні ознаки банківських інновацій:

- новизна споживчих властивостей продукту, поліпшення якості банківських продуктів і послуг, що дозволяє збільшити частку ринку і доходи банку;
- підвищення продуктивності праці завдяки поліпшенню операційної, фінансової, маркетингової, технологічної, кадрової, організаційної діяльності банків;
- підвищення інтенсивності діяльності внаслідок зниження витратності банківської діяльності, зокрема ресурсів (фінансових, людських, матеріальних) на одиницю активів;
- зниження ризиків і підвищення ліквідності банківських інноваційних продуктів;
- практичне впровадження новацій, нововведення та вихід інновацій на конкурентний ринок;
- підвищення ефективності діяльності, конкурентоспроможності та сприяння виходу на новий рівень розвитку;
- посилення глобалізаційних факторів, зростання міжнародного характеру інновацій, зокрема цьому сприяють інновації, пов'язані з технологіями дистанційного обслуговування тощо.

Слід зазначити, що на сьогодні не існує загальноприйнятої класифікації інновацій, а також банківських інновацій, до того ж часто ті самі інновації класифікують за різними ознаками [41–44]. Найчастіше виділяють класифікації банківських інновацій за такими ознаками: цілі розвитку, об'єкти, напрями використання; результативність та ефективність банківських інновацій; причини виникнення; характер задоволення потреб; строки окупності; рівень прибутковості і ризику;

інноваційний потенціал, предмет і сфера застосування. За результатами систематизації й упорядкування підходів до групування банківських інновацій та з урахуванням тенденцій інноваційного розвитку банківського сектору [45] розроблено вдосконалену класифікацію сучасних банківських інновацій в умовах активної технологічної модернізації банків за такими ознаками (рис. 4.4):

- *продуктові інновації* (онлайн-продукти, платежі в реальному часі, мобільні, безкарткові, безконтактні платежі, дистанційне кредитування, платіжний міні-термінал);
- *трансформація каналів продажу* (багатоканальне, омніканальне обслуговування, філія нового призначення – екосистема для роботи з клієнтами, розвиток і впровадження дистанційного банківського обслуговування, використання соціальних медіа як нового каналу надання банківських послуг, автоматизація та самообслуговування);
- *технологічні інновації* (хмарні сховища даних, хмарні обчислення – обробка *Big Data*, відкритий банкінг – *API*, інтелектуальний аналіз даних, *VaaS* – банкінг як послуга, якій притаманний компонентний характер, технології блокчейн [45]);
- *інституційні зміни* (вдосконалення банківського законодавства, оптимізація філійної мережі, інтернетизація та віртуалізація, оптимізація бізнес-процесів, організаційно-економічні інновації, створення необанків, банків без відділень з використанням мобільних додатків і сайтів для надання послуг [47], банків-челленджерів, які фокусуються на неосвоєних ринках, продуктах або каналах, потребах клієнтів і технологіях [45, с. 13]);
- *управління ризиками* (скорингові моделі, інтегровані системи управління ризиками, прогнозування та моделювання, стрес-тестування, управління системними ризиками);
- *регулювання та управління* (корпоративне та стратегічне управління, централізація управління, системи раннього попередження, управління капіталом, удосконалення механізмів виведення банків з ринку);
- *ринкові інновації* (контекстно-залежне та геолокаційне проактивне обслуговування, *everyday banking*, цифрове банківське обслуговування у форматі 24/7, безпека банківської діяльності, маркетингові інновації та інші).

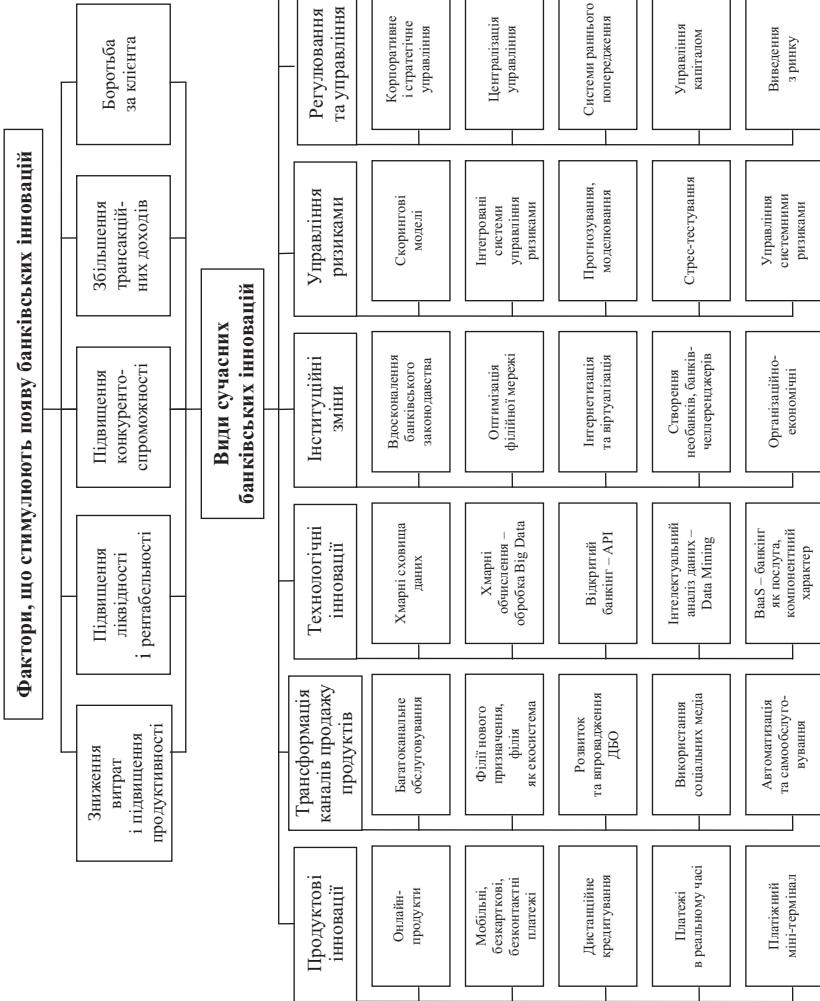

Рис. 4.4. Класифікація сучасних банківських інновацій

Джерело: розроблено автором

Стратегія переходу банків до інноваційної моделі розвитку пов'язана з перетворенням інновацій, інформаційних технологій та освіти у визначальні фактори розвитку як окремих банків, так і банківської системи загалом. Пітер Друкер зазначав, що в новому інформаційному суспільстві періодичні трансформації перестануть сприйматись як виняток і стануть нормою життя. У період базових структурних перетворень виживають лише лідери змін – ті, хто відчуває тенденції змін і миттєво пристосовується до них, використовуючи на користь собі, ті, хто готовий до постійних змін і здатний самостійно їх генерувати, відмовившись від старих і звичних форм роботи [46].

Заснована на інноваціях банківська діяльність забезпечує значне зменшення витрат і підвищення ефективності. Якісна інновація – потужний механізм, що забезпечує високу конкурентоспроможність, зміцнення ринкової позиції та підвищення ефективності. Вийти на конкурентний ринок першими – мета багатьох інноваційно орієнтованих стратегій розвитку банків.

Ефективна інноваційна діяльність сучасного банку має сприяти поліпшенню результатних показників діяльності банків завдяки успішному розв'язанню проблеми «прибуток – ліквідність – ризик», постійному залученню нових клієнтів та збереженню своєї клієнтської бази, поліпшенню якості банківських послуг та збільшенню обсягів продажу і зростанню доходів, зниженню трансакційних витрат, зміцненню ринкової позиції.

Відставання та нерівномірність інноваційного розвитку багатьох банків України значною мірою зумовлені недосконалою організацією інноваційної діяльності, що стає перешкодою для запозичення прогресивного досвіду інших банків, у тому числі й зарубіжних, а також відсутністю власних ресурсів для інноваційного розвитку, включаючи й дефіцит кваліфікованого персоналу для проведення ефективної інноваційної діяльності.

Можемо визнати, що в контексті ефективності інноваційної діяльності здебільшого досліджується ефективність окремого виду інновацій, інноваційного проекту, а не загальної результативності інноваційної діяльності банків і здатності банку до впровадження інновацій, що передбачає отримання економічного, соціального, стратегічного ефектів і сприяє підвищенню рентабельності, конкурентоспроможності та стабільному розвитку банку на інноваційних засадах.

Дослідження економічної ефективності інноваційної діяльності банків як системної характеристики дозволило виокремити її складові залежно від виду інновацій та напрямів інноваційної діяльності банків. Зокрема, ефективність продуктових інновацій пов'язана зі зростанням доходів від збільшення попиту на більш якісні нові продукти завдяки завоюванню нових ринків, розширенню категорій споживачів.

Ефективність інновацій, що пов'язані з трансформацією каналів продажу продуктів, розглядається в контексті зростання клієнтської бази та конкурентоспроможності банку, підвищення довіри до бренду банку, оптимізації філійної мережі, скорочення витрат. Ефективність технологічних інновацій розглядається в контексті підвищення продуктивності праці, зниження витрат на одиницю ресурсів (трудових, матеріальних, інформаційних тощо). Ефективність інновацій, що пов'язані з інституційними змінами, визначається підвищенням здатності банків до впровадження інновацій – нових продуктів / послуг, бізнес-процесів. Ефективність упровадження інновацій з управління ризиками передбачає отримання економічного, соціального, стратегічного ефектів з урахуванням успішності розв'язання проблеми «прибуток – ліквідність – ризик», поліпшення взагалі діяльності банку. Ефективність інновацій, пов'язаних з регулюванням та управлінням, передбачає зростання можливостей накопичення капіталу для його подальшого реінвестування в інноваційну діяльність, здатність до впровадження нових інновацій. Ефективність ринкових інновацій визначається рівнем задоволення потреб клієнтів інноваційними послугами, підвищенням конкурентоспроможності банку, досягненням конкурентних переваг, розширенням масштабів бізнесу та поліпшенням ринкової позиції банків (рис. 4.5).

У сучасному банку ефективність інноваційної діяльності залежить від її системної організації та структурного впорядкування, спрямованого на поліпшення результатних показників діяльності банків [44]. Під системною організацією інноваційної діяльності банків запропоновано розуміти цілеспрямований комплексний процес, організований відповідно до стратегії інноваційного розвитку банків, що включає дві складові – управління інноваційними проектами та організацію інноваційної діяльності банку.

Системна організація інноваційної діяльності банків передбачає розгляд інноваційної діяльності як екосистеми, елементами якої є: розроблення та реалізація стратегії інноваційного розвитку банку, що

базується на використанні сучасних інноваційних моделей банківського бізнесу – «Розумний багатоканальний банк», «Соціально орієнтований банк», «Фінансова / нефінансова цифрова екосистема»; забезпечення різних напрямів інноваційної діяльності; визначення обсягу ресурсів та джерел їх поповнення для реалізації безперервного циклу інноваційної діяльності; впровадження адаптивної організаційної структури для забезпечення ефективного управління інноваційною діяльністю банку, що передбачає розмежування функцій адміністративного управління та управління проектами з дотриманням принципів розподілу рівнів і сфер відповідальності та можливості активної взаємодії з клієнтами і внутрішніми підрозділами банку; постійний моніторинг і контроль ефективності створення, впровадження та комерціалізації банківських інновацій (продуктів / послуг / технологій) та інноваційної діяльності взагалі.

Види інновацій та інноваційної діяльності	Складові економічної ефективності інноваційної діяльності
Продуктові	збільшення доходів від підвищення попиту на якісні нові продукти завдяки завоюванню нових ринків, розширення категорій споживачів
Трансформація каналів продажу продуктів	розширення клієнтської бази, підвищення довіри до бренду банку, оптимізація філійної мережі, скорочення витрат банку (матеріальних, трудових, інформаційних та ін.)
Технологічні	підвищення продуктивності праці, зниження витрат на одиницю ресурсів (трудових, матеріальних, інформаційних тощо) та активів банку
Інституційні зміни	підвищення здатності до впровадження інновацій – нових продуктів, послуг, бізнес-процесів, придбання та створення нових знань
Управління ризиками	отримання економічного, соціального і стратегічного ефектів з урахуванням успішності розв'язання проблеми «прибуток – ліквідність – ризик», поліпшення всієї діяльності банку
Регулювання та управління	зростання можливостей накопичення капіталу з метою фінансування інноваційної діяльності, здатність до впровадження інновацій завдяки узгодженості інтересів усіх учасників в інноваційному розвитку банку та поставлених цілей
Ринкові	зростання рівня задоволення потреб клієнтів інноваційними послугами, підвищення конкурентоспроможності, досягнення конкурентних переваг, розширення масштабів бізнесу та поліпшення ринкової позиції банку

Рис. 4.5. Системна характеристика економічної ефективності інноваційної діяльності банків

Джерело: розроблено автором

В умовах зростання конкуренції, посилення вимог регулятора, постійних зовнішніх і внутрішніх загроз банки повинні постійно реалізувати нові стратегії розвитку і просування на ринку, які б забезпечили ефективність, конкурентні переваги, стабільність і зростання. За таких умов основне завдання інноваційної діяльності полягає в тому, щоб перетворити потреби суспільства на нові можливості для прибуткового ведення бізнесу [46, с. 42–43]. Саме на активній взаємодії банку та клієнта будуються концепції «Банк 2.0» і «Банк 3.0», відповідно до яких головними рисами банку майбутнього є орієнтація на розвиток високотехнологічних продуктів і послуг, інноваційна Інтернет-направленість, орієнтація на мобільні технології та інтеграція із соціальними медіа.

З метою визначення тенденцій інноваційного розвитку банків було проведено порівняльний аналіз концепцій традиційного банкінгу, «Банк 2.0» і «Банк 3.0» за такими критеріями: розвиток філій / відділень, призначення банкоматів, розвиток самообслуговування, використання соціальних мереж, робота з каналами надання банківських послуг, використання сучасних технологій. Зазначимо, що концепція організації банківського бізнесу «Банк 2.0» [48] ґрунтується на використанні сучасних технологій, направлених на побудову тісних взаємовідносин із клієнтами. Головним завданням є створення довіри, що досягається за допомогою постійної взаємодії зі споживачами банківських послуг, використання технологій Web 2.0, роботи в соціальних мережах. Клієнти не прийдуть до банку, якщо банк не буде вивчати та моделювати їхню поведінку. До речі, в літературі окремі автори помилково ототожнюють поняття «Банк 2.0» і Web 2.0. Концепція «Банк 2.0» хоч і включає переваги використання технологій Web 2.0 (нові підходи та інструменти для розробки веб-сайтів, інтернет-банкінгу, обміну інформацією між банком і користувачами, залучення клієнтів до створення контенту), однак не обмежується лише перевагами Web 2.0, а, навпаки, концентрується на інноваційних технологіях загалом (можливості Інтернету, мобільного банкінгу, мобільних платежів, терміналів самообслуговування, безконтактних технологій, використання біометрії) та детальному аналізу поведінки сучасного клієнта.

Банк 3.0 [49], або цифровий банк [50], – це сучасний банк, для якого характерні такі тенденції:

- 1) мобільні комунікації;
- 2) соціальні технології;

3) необмежені пропускні можливості мереж, величезні обсяги зберігання даних та їх обробки завдяки використанню хмарних сховищ і обчислень, здійснення моделювання грошових потоків і кредитних послуг, обробка *Big Data* (інформаційних масивів великого обсягу з високою швидкістю зростання);

4) API-інтерфейси, співробітництво з конкурентами;

5) інтелектуальний аналіз даних – складна обробка даних для пошуку зв'язків між різними розрізненими фрагментами даних;

6) використання нової моделі банківського бізнесу *BaaS – Banking as a Service*, що передбачає перетворення банкінгу на компонентний бізнес, конструктор. Багатокомпонентний банк – основа *BaaS*-методу, при якому складні банківські додатки існують у вигляді веб-сервісів.

Головною особливістю концепції «Банк 3.0» є мобільність. Мобільний банкінг (повноцінне фінансове обслуговування за допомогою планшетів і смартфонів) включає в себе мобільні платежі (спрощення розрахунків), прямі P2P-платежі, безконтактні платежі за допомогою вбудованих *NFC*-чипів, геолокацію споживачів і надання пропозицій щодо можливих послуг за місцем споживання, мобільні гаманці та інші інструменти зберігання коштів, віртуальні гроші тощо.

Для сучасного цифрового банку електронний канал обслуговування стає спільною платформою для всіх інших каналів взаємодії: мобільного, телефоном, через Інтернет, у відділеннях. На зміну багатоканальному обслуговуванню приходить омніканальне, відповідно до якого всі канали обслуговування є інтегрованими і в клієнта зникає необхідність вибору або зміни каналу обслуговування. У розпорядженні клієнта може бути кілька каналів одночасно. Упроваджується проактивна випереджальна взаємодія з клієнтами в різних життєвих ситуаціях, замість реактивного обслуговування у відділеннях банку.

Як відомо, на сьогодні в Україні дослідження щодо впровадження інновацій, зокрема в рамках концепцій «Банк 2.0» і «Банк 3.0», обмежуються вибірковими дослідженнями, як правило, 50 найбільшими банками [51]. Проведене дослідження ґрунтується на генеральній сукупності всіх діючих станом на 1 жовтня 2015 року 127 банків у розрізі груп банків за активами за такими чотирма напрямками інноваційного розвитку:

1) наявність інтернет-банкінгу;

2) наявність мобільних додатків для смартфонів і планшетів;

3) представленість у соціальних мережах та взаємодія через них із клієнтами;

4) наявність автоматизованих відділень і терміналів самообслуговування [52].

Станом на 1 жовтня 2015 року 49 із 127 банків (39% від загальної кількості) не мали до цього часу систем інтернет-банкінгу та пропонували клієнтам управляти своїми рахунками через відділення за допомогою операціоністів. І це при тому, що станом на вересень 2015 року проникнення Інтернету в Україні досягло 58% та охопило 21,1 млн осіб [53]. Дані щодо впровадження інтернет-банкінгу банками України в розрізі груп наведено на *рис. 4.6*.

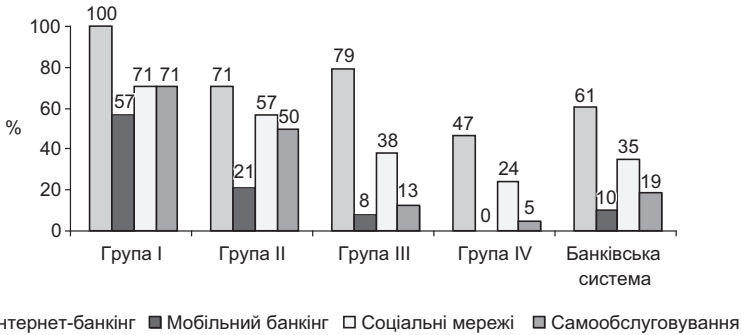

Рис. 4.6. Рівень запровадження інтернет-банкінгу банками України

Джерело: розроблено автором

Головною тенденцією розвитку сучасних технологій у світі є перехід та широке використання мобільних пристроїв у повсякденному житті. Статистика проникнення смартфонів і планшетів свідчить про те, що цей клас пристроїв не лише доповнює звичайні комп'ютери та ноутбуки, а все частіше повністю замінює їх у повсякденному використанні. На початок 2015 року в Україні частка користувачів мобільних пристроїв серед звичайних користувачів Інтернету становила 31%, а частка користувачів, які використовують лише мобільні пристрої, становила 5%. Зазначимо, що розповсюдження смартфонів в Україні серед населення віком 18–51 рік у 2015-му перевищило 50%, і це при тому, що у 2013-му цей показник становив лише 9 відсотків.

Як раніше зазначалося, в основу концепції «Банк 3.0» покладено мобільні технології, мобільний банкінг. За даними видання *Equities*, у

2009 році лише 3% банків США пропонували клієнтам мобільні банківські додатки, тоді як у 2013-му мобільні додатки пропонували вже 80% американських банків. Натомість в Україні станом на 1 жовтня 2015 року лише 13 із 127 банків, або 10% від загальної кількості, пропонували своїм клієнтами мобільні додатки, через які можна управляти рахунками, здійснювати платежі, керувати депозитами, оплачувати комунальні послуги тощо. Розподіл банків, що вже сьогодні використовують і пропонують своїм клієнтам приєднатися до використання мобільних технологій, наведено на *рис. 4.7*.

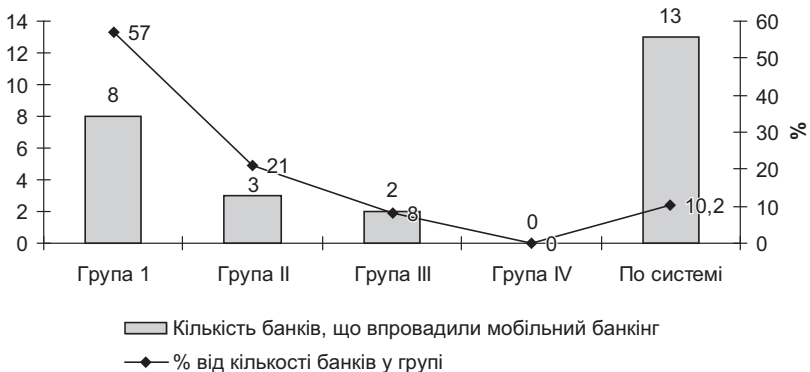

Рис. 4.7. Рівень упровадження мобільного банкінгу банками України

Джерело: розроблено автором

Окремо слід виділити «ПриватБанк», який пропонує своїм клієнтам 19 мобільних додатків, пристосовавши їх до певного типу користувачів і розподіливши за видами банківських і побутових операцій. На сьогодні із 28,6 млн клієнтів «ПриватБанку» 2,8 млн (приблизно 10%) користуються мобільними додатками [54].

У системі «Банк 3.0» соціальні мережі стають ефективним і економічним інструментом маркетингу, продажу, обслуговування, отримання інформації та збереження клієнтської бази (*табл. 4.1*). Використання банками соціальних мереж у своїй діяльності має проводитись у кількох напрямках [48]:

- маркетинговий канал – реклама у соціальних мережах, продаж за допомогою соціальних мереж, відстеження та підтримка репутації;

- підтримка клієнтів – проактивне спілкування, консультування, розв’язання проблем клієнтів, допомога з фінансових питань;
- соціальні платежі – платежі за допомогою спеціальних додатків до соціальних мереж, що розроблені банківською або небанківською фінансовою установою, що дозволяють у режимі реального часу здійснювати мікроплатежі між користувачами соціальної мережі;
- соціальна CRM-система – використання даних щодо інтересів аудиторії, щоб краще зрозуміти, хто ж насправді є клієнтом банку;
- скорингові системи, побудовані на даних із соціальних мереж – оцінка кредитоспроможності, що ґрунтується на даних профілю в соціальних мережах, репутації користувача, рівні довіри інших користувачів до конкретного користувача;
- соціальне кредитування та заощадження.

Таблиця 4.1

**Порівняння традиційного банкінгу, «Банк 2.0», «Банк 3.0»
за критерієм «Використання соціальних мереж»**

Традиційний	«Банк 2.0»	«Банк 3.0»
Практично не використовуються	Присутність банків у соціальних мережах	Інтеграція соціальних мереж у комерційний і споживчий досвід
	Використання соціальних мереж для підтримки та консультування клієнтів	Банк стає частиною соціальних спільнот. Підвищення лояльності до бренду – головний показник успішності банку
		Банківська активність у соціальних медіа спрямована на створення позитивного досвіду взаємодії з клієнтами та поліпшення іміджу банку
		Соціальний банкінг – надання банківських послуг із застосуванням соціальних методів, чотири категорії: 1) соціальні гроші і платежі; 2) віртуальні валюти; 3) соціальне кредитування та заощадження; 4) соціальне фінансування та інвестування

Джерело: розроблено автором.

Перспективним напрямом діяльності банків є використання інструментів CRM-системи управління взаємовідносинами з клієнтами, що означає перехід від продуктоорієнтованої до клієнтоорієнтованої моделі ведення бізнесу. CRM (*Customer Relationship Management*) – це система роботи з клієнтами банку упродовж усього життєвого циклу клієнта, яка спрямована на досягнення основної мети: створення умов для постійного залучення нових і збереження залучених клієнтів.

Посилення в банківській сфері боротьби за клієнта зумовило перехід від моделі бізнесу “*product-based*” до “*relationship-oriented*”. Ці якісні зрушення стали основою понять «Банк 2.0», «Банк 3.0». У моделі “*product-based*” (продуктоорієнтований підхід) основною цінністю було для банку «хороший продукт», наприклад, кредити з низькими процентними ставками, кращі умови за депозитам тощо. У моделі “*relationship-oriented*” «хороший продукт» також потрібен, але набагато важливішим є побудова з клієнтом стійких, довгострокових і довірчих відносин, що ґрунтуються на розумінні потреб клієнта, наданні йому якісного і своєчасного обслуговування. Конкурентну боротьбу виграє той, хто зможе побудувати з клієнтом більш міцні, довгострокові і довірчі відносини, тобто завоює його лояльність. А досягти цих цілей без використання соціальних медіа банкам практично неможливо. Інноваційно зорієнтовані банки мають обов’язково передбачити у своїй організаційній структурі можливість використання соціальних мереж.

Використання інструменту «соціальний CRM» дає банкові можливість ведення ефективного і конкурентоспроможного бізнесу через соціальні мережі і соціальні медіа, базуючись на законі Парето (80% прибутку приносять 20% клієнтів) [55], оскільки соціальний CRM дозволяє:

1) організувати відстежування та аналіз значного обсягу інформації, пов’язаного з брендом, іміджем, репутацією банку, продуктами та послугами, що дозволяє оцінити поточну ситуацію, тенденції та дає можливість поліпшити тактичне і стратегічне управління в банку;

2) об’єднати інформацію, якою володіє банк, з інформацією, яка міститься в соціальних мережах, що дозволить поліпшити результати продажу і маркетингу;

3) збільшити продаж за рахунок використання нового, дешевого, масового каналу продажу;

4) забезпечити якісну підтримку клієнтів у соціальних мережах завдяки чіткому контролю та оцінці їхньої діяльності;

5) знизити витрати на підтримку клієнтів шляхом залучення в процес підтримки сегменту “*prosumers*” досвідчених клієнтів [48];

6) позитивно впливати на клієнтів, реагуючи на їхні потреби в реальному часі і здійснюючи підтримку, що сприяє підвищенню лояльності клієнтів через залучення їх до взаємодії.

Сьогодні все активніше використовується краудсорсинг як механізм створення нових продуктів і послуг, що миттєво мають підтримку клієнтів, оскільки вони були створені з урахуванням потреб більшості клієнтів і для клієнтів. Краудсорсинг означає залучення через Інтернет широкої громадськості до дослідження і розв’язання соціальних проблем. Усе це дозволить вийти банкам на новий рівень взаємодії з клієнтами.

Отже, еволюція у поведінці споживачів банківських послуг та їхніх підходах до ведення бізнесу, нові технології і боротьба за онлайн-клієнтів свідчать про зміцнення позицій банків, що надають онлайн-послуги, наявність конкурентних переваг та підвищення ефективності завдяки стратегії лідерства за витратами – прагнення надавати клієнтам якомога дешевші та привабливіші послуги завдяки впровадженню фінансових і технологічних інновацій, що забезпечують конкурентні переваги через нижчу вартість та підвищення якості, розширення асортименту банківських послуг, зростання ефективності маркетингової діяльності.

З огляду на зазначене, для оцінки ефективності роботи з клієнтами доцільно використовувати в комплексі зі стандартними показниками такі показники та методики: довічна вартість клієнта (*Customer Lifetime Value*, або *LTV*) (сумарна величина надходжень від клієнта упродовж його життєвого циклу); вартість залучення (заміни вибулого) клієнта; коефіцієнт повторного продажу; темп вибування постійних клієнтів; відношення первинної бази клієнтів до постійної в транзакціях (характеризує здатність банку до утримання клієнтів – інтегральна характеристика конкурентоспроможності бізнесу) [56]; використання системи збалансованих показників ефективності (*BSM*-модель) та прогнозування їх зміни в часі в міру впровадження системи.

Перспективним для банків є об’єднання цифрових і банківських технологій (фінтех), створення фінансових інкубаторів. Прогнозується, що при впровадженні фінтех-сервісів прибуток банків може зрости на 76% [51, с. 19]. Банки стають інтеграторами фінансових послуг, і за таких умов важливим є побудувати відносини з клієнтами таким

чином, щоб клієнти самі хотіли продукти банку, коли продаються не продукти, а «відносини з клієнтами».

Прикладом інноваційного необанку є BRE BANK (Польща), який був заснований в 1980-ті роки і сьогодні є четвертим банком у Польщі за розміром активів. У 2000 році BRE BANK запровадив інтернет-послуги і створив mBank, який здійснював виключно онлайн-обслуговування клієнтів. У 2012 році банк змінив концепцію розвитку з огляду на те, що в банківській сфері відбулися значні зміни завдяки мобільним і соціальним медіа. Зважаючи на це, було ухвалено рішення повністю реконструювати банк, ґрунтуючись на таких принципах: маркетинг у реальному часі, персональне фінансове управління, мобільний банкінг, соціальні медіа. У 2013 році mBank отримав схвальні відгуки і нагороди за інновації та якість обслуговування. У зв'язку з цим материнський банк BRE BANK прийняв рішення повністю перейти під бренд mBank, запропонував клієнтам безкоштовну перереєстрацію і 75% клієнтів перейшли на нову платформу. Інноваційний mBank є прикладом переходу від традиційного до цифрового банку [57].

На сьогодні українські банки вже зрозуміли переваги соціальних медіа й активно працюють із клієнтами у соціальних мережах, про що свідчать такі дані: 45 із 127 українських банків на 01.10.2015, або 35% від загальної їх кількості, мали сторінки у соціальній мережі Facebook. Стратегії, що їх обирають українські банки для своєї роботи у соціальних мережах, дуже різняться. Але вже зараз можна звернути увагу на кілька спільнот, що створилися навколо сторінок банків і за якими активно слідкують і взаємодіють як реальні клієнти банку, так і потенційні. Станом на 1 липня 2016 року найбільші спільноти мають «ПриватБанк» – 78,2 тис. послідовників, ПУМБ – 63,0 тис., Ощадбанк – 24,3 тис., «УкрСиббанк» – 22,5 тис., «Райффайзен Банк Аваль» – 20,3 тис. та Альфа-банк – 16,2 тисячі. Як видно, найчисленніші та найактивніші спільноти належать найбільшим банкам за величиною активів.

Щодо використання українськими банками соціальних мереж, то станом на 1 жовтня 2015 року маємо такі дані: I група – 10 із 14 банків (71%), II група – 8 із 14 банків (57%), III група – 9 із 24 (38%), IV група – 18 із 75 банків (24%). Наведені дані є на порядок вищі, ніж за попередніми двома інноваційними напрямками, адже для того, щоб почати працювати з клієнтами в соціальних мережах, на першому етапі по-

трібні мінімальні інвестиції, а більше потрібно змін у корпоративній культурі, підходах і принципах обслуговування.

Прикладом може бути німецький необанк *Fidor Bank*, який не працює як звичайний банк, а надає послуги лише в Інтернеті та глибоко інтегрований із соціальними медіа. Через Facebook банк встановлює процентну ставку залежно від кількості лайків. За кожні 2 000 лайків, які клієнт поставив на їхній домашній сторінці, процентна ставка знижується на 0,1%. Про економічну ефективність цифрового банку свідчить те, що залучення клієнта через соціальні мережі для *Fidor Bank* у середньому коштує 20 доларів, тоді як за допомогою традиційного банкінгу – 1 500 доларів [58].

Наступною інноваційною тенденцією, що вже сьогодні набула популярності у світових банків-інноваторів, є наявність автоматизованих відділень і терміналів самообслуговування. Статистичні джерела свідчать, що значення відділень банків як каналу обслуговування клієнтів постійно знижується, здебільшого через розвиток цифрових банків. Дані, що представлені Європейським центральним банком, свідчать про масове закриття відділень банків, особливо в країнах, де введено режим економії, наприклад в Іспанії.

Субсидювання недохідних відділень є розкішшю, яку може дозволити собі меншість. Дослідження, проведені *Deutsche Bank*, доводять, що витрати на утримання мережі відділень (оренда приміщень, меблювання та витрати на оплату праці персоналу) становлять 60% витрат роздрібною банківської мережі [59]. Можливість ведення банківського бізнесу у форматі дистанційного банківського обслуговування є додатковим стимулом до закриття відділень. На думку консультантів *McKinsley* та Європейської фінансової асоціації менеджменту й маркетингу, такий формат ведення банківського бізнесу до 2021 року принесе європейським банкам від 15 до 20 млрд євро додаткових доходів. За останні 16 років відвідуваність банківських відділень щороку знижується на 4% [49]. Виходячи з цього, набуває важливого значення поширення автоматизованих відділень і терміналів самообслуговування. Одним з основних прогнозів для побудови мережі відділень нового типу є рекомендація замінити 80% відділень допоміжними пунктами самообслуговування.

В Україні автоматизовані відділення та мережі терміналів самообслуговування станом на 1 жовтня 2015 року пропонували лише 24 із

127 банків, що становить 19% банківської системи: 71% банків I групи (10 із 14 банків), 50% банків II групи (сім із 14 банків), 13% банків III групи (три з 24 банків) і лише 5% банків IV групи (чотири із 75 банків). Виходячи з цих даних, можна зробити висновок про низький рівень впровадження автоматизованих відділень і терміналів самообслуговування в Україні.

Інноваційні стратегії розвитку філій / відділень відповідно до концепції «Банк 3.0» ґрунтуються на ризикоорієнтованому та клієнтоорієнтованому підходах. Разом із конкурентною боротьбою у сфері цін і витрат додатково виникає конкуренція за найкращий підхід до клієнта, введення інновацій шляхом взаємодії банку з клієнтом, високотехнологічного обслуговування та надання персональних консультацій (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

**Порівняння традиційного банкінгу, «Банк 2.0», «Банк 3.0»
за критерієм «Роль філій / відділень у розвитку банків»**

Традиційний банкінг	«Банк 2.0»	«Банк 3.0»
Клієнт хоче отримувати високоякісне, персоніфіковане обслуговування, яке можливе лише при особистому спілкуванні з доброзичливим менеджером відділення	Відділення стає каналом, що обмежує, сповільнює або ускладнює отримання банківських послуг	Надання фінансових послуг перестало бути прерогативою лише відділення
Призначення роздрібною банку визначається ефективністю розподілу грошових коштів через мережу відділень	Основна перевага (зручність) банку – бути доступним онлайн цілодобово і без вихідних	Доступність банку в режимі 24/7/365 на будь-якому пристрої, який має вихід в Інтернет
Розвинена філійна мережа	Зміна функцій та нові концепції розвитку відділень	Модернізація відділень в екосистеми для роботи з клієнтами
Відділення виконує функцію «єдиного вікна» для роздрібних клієнтів	Оптимізація філійної мережі	Забезпечення якісного обслуговування клієнтів із меншою кількістю відділень

Джерело: розроблено автором.

Інноваційні концепції розвитку філій / відділень ґрунтуються на таких принципах:

- активний підхід до обслуговування клієнтів («Особлива цінність клієнта»), активна взаємодія з клієнтами;

- забезпечення швидкого придбання стандартних продуктів;
- використання спонтанних (неочікуваних) контактів завдяки можливим зустрічам;
- застосування мультимедійних засобів донесення інформації клієнту;
- автоматизація та самообслуговування.

На сьогодні в умовах гіперпідключеного світу, де цінність визначається швидкістю виходу на ринок та швидкістю реагування, відділення банків для багатьох клієнтів перетворилися на менш важливий канал банкінгу через активний розвиток каналів дистанційного банкінгу, який є більш ефективним порівняно з традиційним обслуговуванням. Хоча все більше клієнтів відмовляються від отримання банківських послуг у відділеннях, водночас багато з них вважають, що для зручності вони мають бути, у разі, якщо виникне необхідність у відвідуванні відділення. Довіра до банку, що має відділення, особливо характерна для клієнтів старшого віку.

До недавнього часу більшість банкірів вважали, що вибір банку зумовлений мережею банківських відділень, їхньою близькістю до місця проживання або роботи клієнта, хоча відвідують вони їх не більше ніж 2–3 рази на рік. Сьогодні ситуація змінюється. За результатами опитування, проведеного *Standard Chartered* (онлайн-опитування), 75% опитаних клієнтів у більш ніж 40 країнах світу відповіли, що вони обирають передусім канал дистанційного обслуговування і керуються ним при виборі банку, і лише 12% опитаних відповіли, що вибирають відділення як основну «точку контакту» [49, с. 93]. Як стверджує Кріс Скінер, простежується обслуговування клієнтів банками з меншою кількістю відділень [50].

Оскільки банкінг еволюціонував, банківські відділення поступово втрачають свою перспективність і ефективність. Відділення доцільні при незначних розумних витратах, але інша річ, коли вони стають економічно невиправданими. Для підтримання належного балансу потрібно правильно розподіляти витрати, а не відповідати моделі морально застарілої поведінки клієнтів, залучати сучасних клієнтів, одночасно позбавляючись від неефективної, часто інертної мережі.

Зазначимо, що зі середини 1980-х років у всьому світі відділення почали трансформуватися в сучасні центри витрат / прибутку, завдяки чому банки намагалися знизити витрати та підвищити ефективність

до оптимального рівня. Однак клієнти не були готові змінити персоніфіковані послуги свого банку на ефективність. Обслуговування у відділеннях часто пов'язують із «консалтинговою» складовою, і в цьому вбачають його відмінність від інших каналів обслуговування. Вважається, що банкінг у відділеннях пов'язаний з двома основними видами психології споживачів:

- 1) клієнт хоче отримати високоякісне, персоніфіковане обслуговування, яке можливе лише при особистій взаємодії з доброзичливим менеджером місцевого відділення;
- 2) чим більше у банку відділень, тим він надійніший. Утім, не завжди спостерігається високоякісне, персоніфіковане обслуговування у відділеннях, висока культура обслуговування, а наявність широкої мережі ще не є свідченням стабільності банку.

Інноваційні моделі банківських відділень майбутнього набувають різної форми: «магазини», «сервісно-торговельні центри», «кафе», виїзні відділення, автоматизовані відділення, центри обслуговування тощо. Спільним для них є те, що простір відділення суттєво змінюється. З місця здійснення трансакцій вони перетворюються на місце для спілкування і продажу банківських продуктів і послуг. Але одного перейменування відділення у «торговельно-сервісний центр» недостатньо. У грудні 2010 року Сітібанк відкрив інноваційне відділення – сервісно-торговельний центр у Нью-Йорку площею 9 700 квадратних футів типу “*Apple Store*”, яке отримало схвальну оцінку багатьох банкірів і клієнтів. Однак новий дизайн не дозволив банку забезпечити достатній прибуток від роздрібною діяльності.

Насправді, Сітібанк забезпечив приплив нових клієнтів і доходів завдяки додаткам для iOS і Android, а не за допомогою нових відділень типу сервісно-торгових центрів “*Apple Store*”. Головна тенденція розвитку сучасного банкінгу полягає в широкому використанні автоматизованих послуг. Банківський досвід клієнтів буде все більше інтегруватися з наявними технологіями: RFID (радіочастотна ідентифікація) для розпізнавання клієнтів у той момент, коли вони входять до відділення; використання теплових карт, використання медіа-стін, які аналізують у реальному часі та визначають, що краще за все показати клієнтові, який проходить повз банк (з урахуванням його віку, статі тощо). Для цього вони аналізують концентрацію його уваги і купівельну поведінку. Покоління, що виросло на Skype,

Facebook, Twitter, YouTube, буде обирати автоматизовані відділення (табл. 4.3, 4.4) [49; 60].

Таблиця 4.3

**Порівняння традиційного банкінгу, «Банк 2.0», «Банк 3.0»
за критерієм «Робота з каналами банківського обслуговування»**

Традиційний банкіг	«Банк 2.0»	«Банк 3.0»
Розрізнені канали надання банківських послуг	Новий канал продажу: Інтернет	Електронний канал обслуговування – спільний знаменник і платформа для всіх інших каналів взаємодії: мобільного, телефоном, через Інтернет, у відділеннях
	Використання Інтернету назавжди змінило способи, за допомогою яких споживачі отримують доступ до своїх рахунків і грошей	Оmnіканальність. Стратегія omni-channel ставить клієнта в центр уваги. Клієнт може обирати будь-який канал банківського обслуговування та форму оплати в будь-якому місці і в будь-який час
	Багатоканальне обслуговування клієнтів	Проактивна, випереджальна взаємодія з клієнтами в різних життєвих ситуаціях замість реактивного обслуговування в точках контакту клієнта з банком
		Мультибрендові підходи, створення банківського бренду спеціально для конкретного каналу обслуговування

Джерело: розроблено автором.

В умовах, коли з банками активно починають конкурувати небанківські фінансові установи, традиційні відділення перестануть бути суттєвою конкурентною перевагою для банків. «Банк 3.0» уже не буде надавати касові послуги. Його метою стане віддати менш прибуткові послуги менш дорогим каналам і зосередитися на основній цінності – глибоких, ефективних відносинах із клієнтами (табл. 4.4).

Відповідно до концепції «Банк 3.0» майбутні вдосконалення банкінгу пов'язують не з технологіями, а з поведінкою клієнтів, з їхніми потребами у продуктах, послугах, що дозволить побудувати поведінкові моделі. Змінюються і критерії оцінки ефективності роботи відділення. Це вже не кількість проданих продуктів або дохідність відділення, а критеріями виступають частота відвідувань, середня тривалість надання послуги, задоволеність клієнта, так звані «м'якші критерії», які стимулюють відвідування відділення клієнтами, незалежно від того,

була покупка чи ні. У результаті поліпшується імідж банку, взаємодія з клієнтами, задоволеність клієнтів, збільшуються доходи від продажу та підвищується ефективність і конкурентоспроможність банків.

Таблиця 4.4

**Порівняння традиційного банкінгу, «Банк 2.0», «Банк 3.0»
за критерієм «Використання банкоматів,
розвиток самообслуговування та використання call-центрів»**

Критерії порівняння	Традиційний банкіг	«Банк 2.0»	«Банк 3.0»
Використання банкоматів та розвиток самообслуговування	Банкомат використовується лише для видачі і прийняття готівки	Банкомат є точкою поширення фінансових послуг	Побудова мереж автоматизованих відділень і відділень самообслуговування
		З'являється банкіг самообслуговування	Мультиач і зручність використання стають основами банкінгу самообслуговування
		Початок роботи із сенсорними екранами	Використання біометричних даних замість паролів
Call-центри	Високовитратні, неефективні call-центри, які можуть надавати обмежену інформацію	Call-центри нового типу – Skype, веб-чати, відеочати, інструменти миттєвого обміну повідомленнями	Повна інтеграція електронної пошти, VoIP / IM, соціальних мереж безпосередньо в контактний центр, використання єдиної панелі моніторингу клієнта

Джерело: розроблено автором.

В умовах активного впровадження цифрових технологій, пошуку нових джерел прибутку, необхідності зниження кредитного та процентного ризику, забезпечення лояльності клієнтів для банків перспективним є перехід на модель *everyday banking* [61], сутність якої полягає в тому, що використання інтернет-технологій, соціальних медіа, мобільного банкінгу дозволяє банкові підтримувати постійний контакт із клієнтами в режимі 24/7/365. Принципова відмінність від традиційної системи обслуговування полягає в тому, що банк стає центром екосистеми, яка надає клієнтові не лише фінансові, а й нефінансові послуги. Для цього банк повинен консолідувати певну екосистему, побудувати партнерські відносини з провайдерами, партнерами, що надають нефінансові послуги, консолідувати клієнтські платежі, щоб вони проходили через банк, та здійснити поступовий перехід від мо-

делі кредитного бізнесу і процентних доходів до моделі непроцентних трансакційних доходів.

З переходом на модель *everyday banking* у банку з'являються три важливі функції. Перша – консультант-радник, коли банк з усіх пропонувананих на ринку сервісів обирає саме ті, які для клієнта є найбільш привабливим. Друга – організатор доступу до послуг як фінансового, так і нефінансового характеру, використовуючи всі можливі канали. Третя – банк має стати інтегратором, центром формування вартості послуги. Збираючи інформацію про різні пропозиції, продукти та сервіси від різних постачальників, банк може пропонувати клієнтам найбільш привабливі умови, дисконтні програми, програми лояльності, створюючи для них вигоду.

Підвищення конкурентоспроможності та ефективності банківського сектору залежить від впровадження банками України концепцій «Банк 2.0» і «Банк 3.0». Це дозволить будувати банк майбутнього – такий банк, діяльність якого базується на концепції *everyday banking*, який «завжди на зв'язку» і «завжди готовий» обслужити клієнтів, працює в режимі 24/7/365, добре розуміє потреби своїх клієнтів, активно розробляє і впроваджує інновації та ефективно управляє ризиками.

4.3. Ефективне управління проблемними кредитами як важливий фактор підвищення конкурентоспроможності банківської системи України

Важливою умовою ефективного розвитку банківської системи країни є висока якість та ліквідність активів, висока платоспроможність і фінансова стійкість банків, яка, у свою чергу, дозволяє зберігати рівноважний стан банку упродовж тривалого часу. Як відомо, якість активів характеризується часткою проблемної кредитної заборгованості, яка є важливим індикатором банківської стабільності. Зниження якості активів може призвести не лише до погіршення іміджу тих банків, для яких проблема повернення прострочених кредитів є найгострішою, а й до системної банківської кризи.

Значні обсяги проблемних кредитів, які зумовили величезні збитки банків і великі обсяги отриманих кредитів рефінансування, свідчать про високі ризики та недостатню фінансову стійкість банківської

системи, обмежені можливості кредитування та необхідність реформування банківської системи [6, с. 413]. Досвід України та інших країн доводить, що зростання проблемної заборгованості є закономірним наслідком фінансових криз. За 2011–2015 роки прострочені кредити банків України збільшилися у 2,9 раза – до 232 млрд грн, а їхня частка у загальному обсязі наданих кредитів зростає з 11,2 до 23,6% станом на 1 квітня 2016 року (рис. 4.8), проте за даними спеціалізованих агентств рівень проблемності досягає 50% [25].

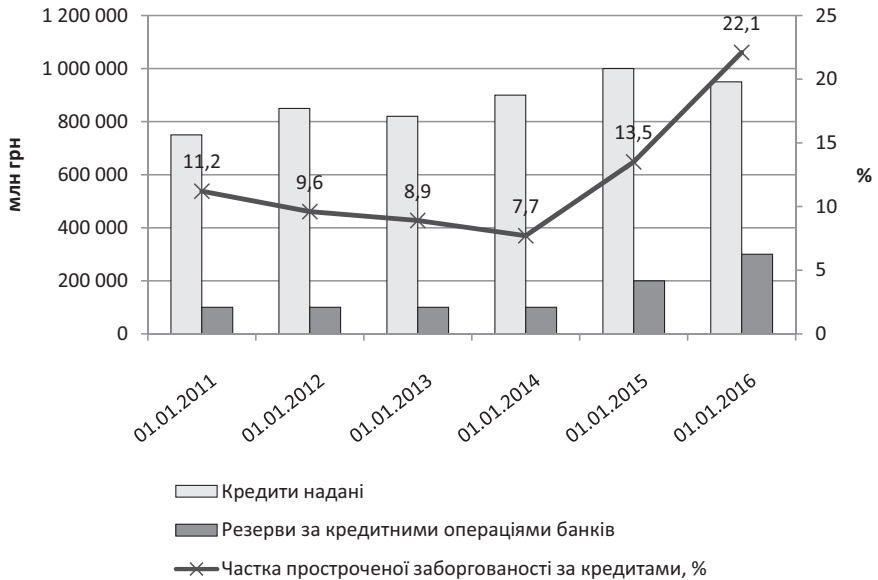

Рис. 4.8. Динаміка обсягів наданих кредитів банками України та рівня простроченої заборгованості у 2010–2015 рр.

Джерело: розроблено за даними [25]

Великі обсяги проблемних кредитів зумовлені також значними обсягами реструктуризованих кредитів, вагома частина яких може бути не повернена, оскільки майже половина підприємств в Україні є збитковими і зберігається дефіцит обігового капіталу. Багато банків і позичальників ризикують ув'язнути в ризиковій спіралі: зростання простроченої заборгованості – нарощування резервів за проблемними кредитами – зменшення кредитних ресурсів – скорочення обсягів кредитування – дефіцит обігового капіталу – зростання простроченої заборгованості та

неповернень виданих кредитів [6, с. 429]. Тому управління проблемними кредитами є важливим фактором підвищення конкурентоспроможності та фінансової стабільності банківської системи країни.

Для того, щоб ефективно здійснювати ризик-менеджмент проблемних кредитів, необхідно надати визначення цього поняття. Проблемний кредит – це сукупність реальної проблемної кредитної заборгованості та потенційної проблемної кредитної заборгованості. Тобто в широкому значенні під цим поняттям слід розуміти сукупність простроченої кредитної заборгованості (кредитів / фінансових зобов'язань, відсотків), строк сплати за якою прострочений більше ніж на 90 днів за основним боргом та / або відсотками, та частину заборгованості за реструктуризованими, рефінансованими, пролонгованими кредитами, за якими є ризик несвоєчасного погашення заборгованості, зниження ринкової вартості забезпечення, погіршення фінансового стану позичальника та / або мають місце організаційні ознаки проблемності.

Як уже зазначалося, якість кредитного портфеля впливає на фінансову стійкість та платоспроможність банківської системи. Тому управління, оцінка та аналіз кредитних ризиків неможливі без чіткої класифікації проблемних кредитів.

Наукова література містить різні підходи до класифікації проблемних кредитів. Значна частина економістів розглядають їх із позиції регулювання. Наприклад, Т. Болгар і О. Крухмаль поділяють проблемні кредити на два види: кредити в передпроблемній стадії (кредити на стадії посиленого контролю, кредити на стадії раннього попередження та проблемні кредити, котрі потребують застосування регуляторних заходів) і кредити з вираженими ознаками проблемності (сумнівні щодо вчасного повернення кредити, безнадійні кредити та проблемні кредити з погляду оцінки потенційних збитків) [62, с. 24]. Проте О. Крухмаль, розглядає ще додатковий вид проблемних кредитів: кредити з наявними ознаками проблемності (прострочений кредит, який обслуговується позичальником) [63]. Класифікацію Т. Болгар і О. Крухмаль доцільно використовувати при виборі та затвердженні заходів, необхідних для комплексного ризик-менеджменту проблемними кредитами. Це дозволить підвищити ефективність управління проблемною заборгованістю та уникнути зайвих втрат.

Інший підхід до класифікації проблемних кредитів пропонують О. Карпенко і О. Криклій. Відповідно до класифікації Національного

банку, науковці поділяють їх на два види: посиленого контролю (субстандартні, сумнівні та безнадійні) і оновлені (продовжені, реструктуровані та рефінансовані) [64, с. 83].

Офіційний підхід до класифікації проблемних кредитів представлений у постанові Національного банку України «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» від 25.01.2012 № 23. Відповідно до цієї постанови кредити поділяють на п'ять категорій:

- перша (найвища) – значення показника ризику кредиту від 0,01 до 0,06 (немає ризику або ризик є мінімальним);
- друга – значення показника ризику кредиту від 0,07 до 0,20 (помірний ризик);
- третя – значення показника ризику кредиту від 0,21 до 0,50 (значний ризик);
- четверта – значення показника ризику кредиту від 0,51 до 0,99 (високий ризик);
- п'ята (найнижча) – значення показника ризику кредиту 1 (реалізований ризик).

Таким чином, характеристика проблемних кредитів ґрунтується не лише на реальній (прострочені кредити та кредити V і IV категорій ризику), а й на потенційній (кредити III категорії ризику та реструктуровані, рефінансовані, переоформлені) проблемній кредитній заборгованості.

Відповідно до наведених класифікацій та на основі досліджень учених можна виділити основні види проблемних кредитів (рис. 4.9).

Наведена класифікація проблемних кредитів дозволяє правильно відобразити всі статистичні дані щодо якості кредитного портфеля. Також для підвищення фінансової стійкості банку та зменшення рівня кредитного ризику необхідно правильно побудувати систему ризик-менеджменту.

Систему ризик-менеджменту проблемних кредитів банку слід розглядати як сукупність взаємопов'язаних суб'єктів, об'єктів, стратегій, методів та інструментів управління, механізмів управління, які суб'єкти управління застосовують і спрямовують на зменшення рівня проблемної заборгованості банків. Таким чином, система управління проблемними кредитами є цілісною системою взаємопов'язаних еле-

ментів, що реалізують відповідні стратегії банківського менеджменту з управління проблемною заборгованістю [65, с. 56].

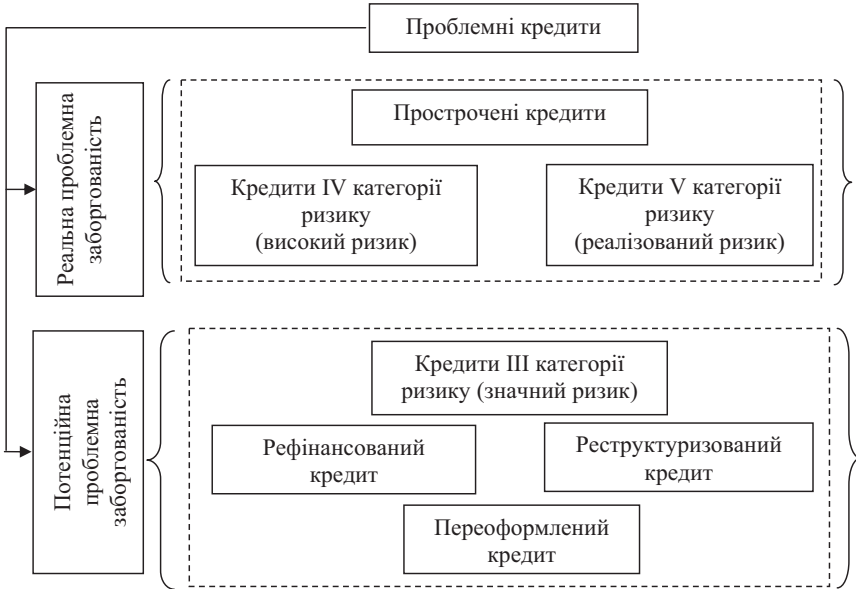

Рис. 4.9. Класифікація проблемних кредитів

Джерело: розроблено автором

З метою чіткого розподілу функціональних обов'язків суб'єктів управління відповідно до обраних стратегій, методів та інструментів регулювання проблемної заборгованості в системі управління проблемними кредитами банків необхідно виділити відповідні блоки та елементи (рис. 4.10). Такими складовими системи є:

1. Суб'єкти системи управління проблемними кредитами банку.
2. Об'єкт системи управління проблемними кредитами банку.
3. Процес управління проблемними кредитами банку, що відповідає обраній стратегії управління та охоплює низку елементів:
 - а) загальноекономічні методи управління (планування, аналіз, оцінка, регулювання і контроль);
 - б) практичні методики та інструменти управління.
4. Механізм управління проблемними кредитами [66, с. 26].

Перша складова системи управління охоплює суб'єктів управління, які мають відповідати за ефективність і безперервність функціонування

системи управління проблемними кредитами банків. Від їхньої компетентності та якості менеджменту залежатиме обсяг проблемної заборгованості банку.

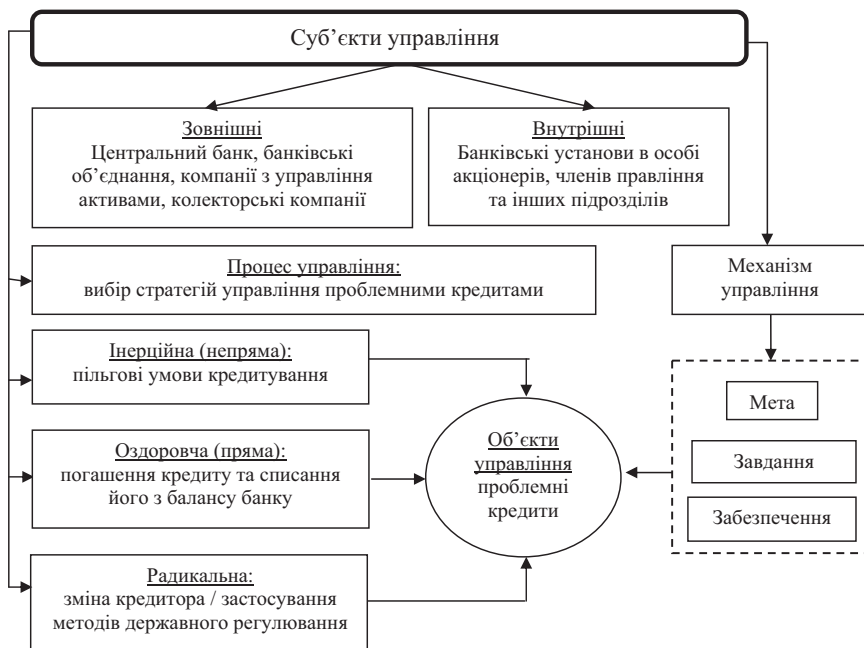

Рис. 4.10. Система управління проблемними кредитами банку

Джерело: розроблено на основі [65, с. 57]

Друга складова системи управління охоплює об'єкт управління, яким є проблемні кредити банку, і визначається на основі таких індикаторів:

- 1) показники проблемної кредитної заборгованості банку (оцінка й методи аналізу цих показників запропоновані в роботі [67]);
- 2) рівень проблемності окремої кредитної угоди (модель оцінки рівня проблемності кредиту із застосуванням нейрон-нечітких технологій запропонована автором) [65, с. 57].

Третя складова представлена процесом управління проблемними кредитами банків, який відбувається як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях. Процес управління передбачає вибір ефективної стратегії управління проблемними кредитами [68].

Четверта складова представлена механізмом управління проблемними кредитами, який складається з мети, завдань та забезпечення (інформаційне, методичне і нормативне) управління проблемними кредитами. Недостатньо добре сформоване забезпечення призводить до збільшення проблемної заборгованості [66, с. 26].

Розвинена система ризик-менеджменту повинна враховувати не лише об'єкти і суб'єкти банку (зовнішні і внутрішні), стратегії управління, бізнес-процеси та механізми управління, а й сучасні тенденції розвитку банківської системи.

Отже, на основі визначення проблемних кредитів, класифікації їх видів, розробленої системи ризик-менеджменту проблемних кредитів та сукупності різних факторів, що визначають можливість і ефективність їх застосування, а також можливості позичальника надалі розраховуватися перед банком за простроченою заборгованістю, можна визначити різні методи повернення проблемних кредитів.

У посткризовий період найбільш ефективними є методи управління проблемними кредитами, які мають внутрішній і зовнішній щодо банків характер дії.

Основні напрями дії:

- 1) самостійна робота банків;
- 2) продаж недіючих кредитів третім особам;
- 3) створення компанії з управління активами (КУА – «*bad bank*»), санаційного банку («бридж-банк») [69; 70; 75; 90].

Внутрішньобанківські методи управління проблемними кредитами передбачають раннє реагування ризик-менеджерів на погіршення обслуговування позичальниками кредитів і включають реабілітацію кредитної заборгованості та відновлення можливості позичальниками генерувати грошовий потік для обслуговування кредитів.

Одним із найефективніших внутрішньобанківських методів роботи з проблемними активами є реструктуризація кредитної заборгованості: кредитні канікули, зміна схеми погашення кредиту з класичної на ануїтетну, пролонгація кредиту, конверсія, прощення пені та штрафних санкцій, зниження відсоткової ставки [70].

Проте внутрішній метод має певні недоліки: втрата ліквідності, відволікання істотних фінансових ресурсів від основної діяльності, утримання на балансі банку прогнозованих фінансових втрат за ризиками, обмежена гнучкість застосування [71, с. 48].

Тому в разі неефективності застосування внутрішньобанківських методів управління проблемними активами менеджмент банку може прийняти рішення про доцільність зовнішніх щодо банку дій з метою поліпшення структури його балансу та відновлення ліквідності. Це активізує практику застосування зовнішніх методів управління проблемними активами, серед яких:

- передача проблемних активів в управління третій особі (колектору) без оптимізації балансу банку;
- передача / продаж проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії на засадах оптимізації балансу (*SPV onshore / offshore*);
- продаж проблемних активів не пов'язаній з банком фінансовій компанії на умовах факторингу;
- здійснення сек'юритизації активів;
- інші методи.

Особливістю застосування зазначених методів є прийняття рішення щодо їх вибору на етапі стягнення кредиту внаслідок неефективності превентивного внутрішньобанківського управління проблемними кредитами [71, с. 49]. Зовнішні методи мають застосовуватись на основі аналізу рівня кредитного ризику, структури портфеля проблемних кредитів, а також ситуації на ринку капіталів. Також це має бути не стандартизований, а індивідуальний підхід для кожного конкретного випадку.

Банківський досвід застосування методів продажу проблемних активів в Україні свідчить про активний розвиток у післякризовий період таких форм, як передача проблемних активів третій особі (колектору) та продаж проблемних активів непов'язаній фінансовій компанії на умовах факторингу. Так, за даними колекторської компанії Кредит Коллекшен Груп (*Credit Collection Group – CCG*), у 2009 році банківський сектор України передав на обслуговування колекторам проблемних активів на суму понад 2 млрд грн за середньою ринковою ціною – не більше ніж 10% від суми заборгованості за тілом кредиту [72].

Проте співпраця банків України з колекторськими та факторинговими компаніями не позбавлена проблем. Доводиться констатувати, що ринок проблемних боргів існує, проте він є непрозорим, що унеможливує виявлення реального рівня його розвитку та об'єктивного визначення ефективності діяльності [70; 75; 90].

Зарубіжний досвід свідчить, що ефективно розв'язати проблему управління проблемними кредитами банків на пізніх стадіях роботи із заборгованістю можна також шляхом передачі проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії на засадах оптимізації балансу (*SPV onshore / offshore*). Компанії Ес Пі Ві (*Special purpose vehicle, SPV*) – це фінансові установи спеціального призначення, основна мета діяльності яких полягає у викупі в неплатоспроможних банків проблемних активів, заставного забезпечення та у відновленні їхньої платоспроможності після реалізації пулу проблемних активів за договірною ціною [73, с. 44]. Використання механізму *SPV-onshore* передбачає частковий переказ проблемних кредитів банку спеціальній юридичній особі, що належить групі, яка юридично та операційно відокремлена від українського банку та не консолідується на його рівні, має низку переваг і недоліків (рис. 4.11) [71, с. 50].

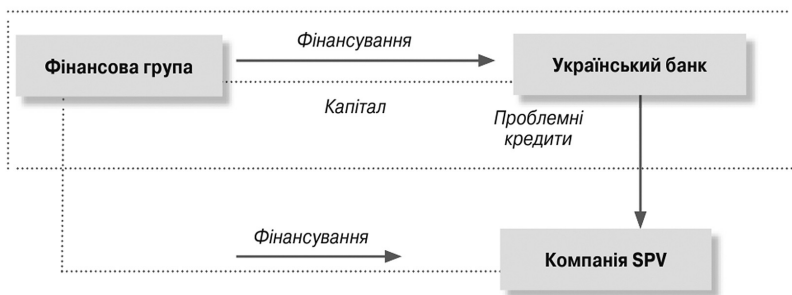

Рис. 4.11. Порядок передачі проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії *SPV*

Джерело: [71, с. 51]

Альтернативним для банків є механізм продажу проблемних активів із частковим їх фінансуванням на принципах *SPV-offshore* за участі капіталу інвестора. Основною умовою реалізації угоди в цьому разі є ціна продажу банком портфеля проблемних активів (рис. 4.12) [71, с. 50].

Дослідження показали, що механізм *SPV-offshore* має певні переваги: потенційно нижчий рівень списання проблемних кредитів, участь банку в розподілі прибутку за кредитним портфелем, залучення зовнішніх фахівців до управління проблемними кредитами, зацікавленість інвестора в ефективності роботи компанії *SPV* щодо повернення боргів, можливість капіталізації заборгованості [71, с. 51].

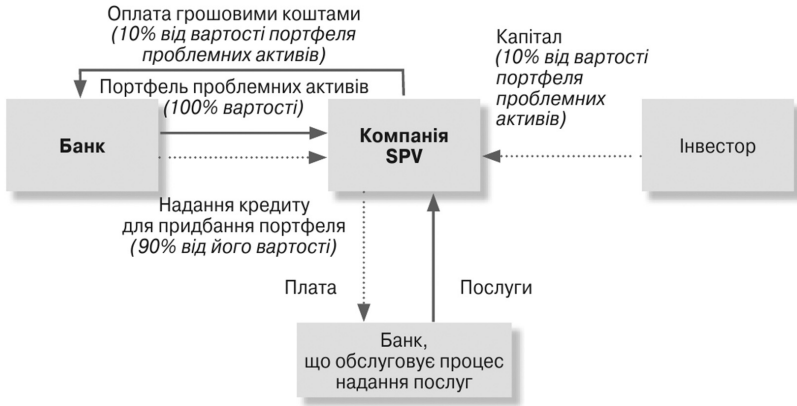

Рис. 4.12. Порядок продажу проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії SPV

Джерело: [80, с. 51]

Третій метод полягає у створенні санаційного банку («бридж-банк»), який буде акумулювати на власному балансі недіючі кредити інших банків. Метою створення «бридж-банку» є забезпечення безперервності здійснення банківських операцій шляхом передачі йому активів та зобов'язань нежиттєздатного банку на період до прийняття остаточного рішення з урегулювання неплатоспроможності останнього [74, с. 34].

Особливістю операції санаційного банку є її тимчасовий характер, що дозволяє виграти час для пошуку потенційного інвестора та забезпечити зважений підхід до підготовки умов відповідної угоди. Операція «санаційний банк» є різновидом прямого державного втручання, тому її застосування доцільне в разі, якщо банкрутство окремого банку може мати системні наслідки [74, с. 38–39].

Метою КУА («*bad bank*») є робота з поганими (проблемними, «токсичними») активами з метою «очищення» від них балансів банків або управління проблемними активами, які підлягають ліквідації [74, с. 37].

Отже, основним призначенням санаційного банку є збереження діяльності та вартості збанкрутілого банку, а основним призначенням КУА – робота з проблемними активами. Крім того, санаційний банк за формою власності переважно є державним, а КУА може функціонувати і як приватна, і як державна установа. Відповідно до світової прак-

тики строк функціонування санаційного банку становить 2–3 роки з можливістю пролонгації на один рік, а КУА може функціонувати нічим не обмежений час [68, с. 20].

У світовій практиці «бридж-банк» і «*bad bank*» часто використовуються з метою очищення балансів банківських установ. Застосування таких методів роботи із недіючими активами дало змогу зменшити навантаження на капітал банку, витрати часу, коштів та зусиль на їх обслуговування [69, с. 15].

Наприклад, санаційний банк, необхідний для зменшення навантаження на систему гарантування депозитів, у 1987 році було створено в США, у 2002 р. – в Японії, у 2005 р. – в Кореї та Тайвані, у 2008 р. – в Ісландії, у 2011 р. – в Україні [69, с. 20]. У Швейцарії було засновано Фонд спеціального призначення центрального банку за рахунок коштів центрального банку та облігацій найбільшого банку Швейцарії UBS AG, які могли бути конвертовані в 10% його акцій. Фактично була застосована гібридна схема з елементами санаційного банку та страхової компанії, яка обмежувала витрати уряду країни [75, с. 28].

КУА («*bad bank*»), яка здійснює управління проблемними активами, 1982 року було створено в Гані, 1988-го – у США (*Grant Street National bank*), 1992 – у Швеції (*Securum* і *Retriva*), 1993 – у Фінляндії (*Arsenal*), 2009 – у Німеччині [69, с. 20]. Зокрема, в Німеччині було впроваджено модель «полегшеного варіанта поганого банку» («*bad bank light*»), коли держава скуповує високоризикові активи, а банки відшкодовують можливі збитки в довгостроковій перспективі. Німецькі експерти вважали, що «полегшений варіант поганого банку» – кращий варіант, ніж просто «поганий банк», оскільки державі не треба робити термінових ресурсних вливань, щоб забезпечити ліквідність банку, натомість упродовж 40–50 років вона одержує частину банківського прибутку як компенсацію [75, с. 29].

Постановою Правління НБУ «Про порядок реєстрації, видачі ліцензії, регулювання діяльності санаційного банку та нагляду за ним» від 23 грудня 2011 року № 471 було затверджено механізм діяльності санаційного банку на базі ПАТ «Родовід банк». Передбачалось, що завданням діяльності санаційного банку буде проведення упродовж п'яти років ефективної роботи з активами банків державного сектору та повернення державних коштів, вкладених у капіталізацію

банку. Проте поставлене завдання не було досягнуте з таких причин: по-перше, на законодавчому рівні так і не було створено механізмів передачі та реалізації проблемних активів банків державного сектору, що є необхідним для ефективної роботи санаційного банку; по-друге, як санаційний банк ПАТ «Родовід банк» показав низьку результативність роботи з власними активами. Упродовж усього періоду діяльності банку як санаційного його доходи покривали лише витрати, а держава не одержала жодних дивідендів від діяльності банку.

У Польщі, наприклад, започаткували використання спеціальних методів забезпечення погашення кредитів позичальниками. Банки, які використовують групове поручительство замість застави та інших традиційних засобів забезпечення, були названі «банками довіри». Повернення кредитів забезпечувалося скоріше відповідно до моральних принципів, ніж економічних, – позичальник знав, що якщо він не розрахується за кредитом, то це змушені будуть зробити його поручителі. Таким чином, саме соціальне середовище є гарантією того, що позичальник своєчасно і в повному обсязі погасить борг [76, с. 206].

Отже, ефективними методами ризик-менеджменту проблемних кредитів є купівля і передача непрацюючих кредитів (прострочених кредитів, реструктуризованих кредитів та інших) в управління третім особам (колектору) без оптимізації балансу банку, в розпорядження пов'язаним фінансовим компаніям на засадах оптимізації балансу (*SPV onshore / offshore*) або санаційним державним / комерційним організаціям, створення спеціального підрозділу в банку для роботи з проблемними активами.

Важливим чинником нестабільності банківської системи є високий рівень проблемної кредитної заборгованості, яка, у свою чергу, потребує ефективного управління. Банки активно використовують різні методи повернення проблемних кредитів, ураховуючи сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів. Міжнародний досвід свідчить, що ефективним методом роботи з проблемною заборгованістю є створення санаційного банку або передача активів КУА. Проте слід пам'ятати, що раннє реагування на зміни, які відбуваються на кредитному ринку, дозволяє своєчасно спрогнозувати, виявити і вжити заходи щодо зменшення рівня проблемних кредитів.

4.4. Системний ризик ліквідності та запобігання його виникненню в банківському секторі

Глобалізація фінансових ринків і структурні дисбаланси призвели до необхідності розроблення принципово нових підходів до банківського регулювання та нагляду. З початку XXI століття зростає значення забезпечення фінансової стабільності як ідеального стану ринку для ефективного функціонування усіх його суб'єктів. Серед основних загроз стабільності найбільшої уваги заслуговують глобальні ризики фінансових систем, або, інакше, – системні ризики. Системні ризики фінансового сектору переважно локалізовані у банківській сфері, яка є головним каналом посередництва і перерозподілу фінансових ресурсів.

З огляду на специфіку останніх двох фінансових криз: глобальної кризи 2007–2009 років і національної кризи 2013–2015 рр., вивчення питання виникнення та шляхів подолання системних ризиків, у тому числі системного ризику ліквідності, набуває особливої актуальності в контексті забезпечення фінансової стабільності.

Дослідженню проблеми системних ризиків приділяють велику увагу зарубіжні вчені: Дж. Вілсон, Дж. Кауфман, Д. Хендрікс, Ж.-К. Тріше та інші, а також вітчизняні науковці: Є. Вавілов, І. Волошин, І. Д'яконова, Г. Карчева, В. Крилова, В. Міщенко, С. Міщенко, С. Науменкова, М. Ніконова, Л. Примостка, В. Рисін, М. Самсонов, Н. Сушко та ін. Праці цих авторів переважно розкривають сутність системних ризиків і небезпеку їх поширення, інструментарій та методи їх оцінки. Проте недостатньо уваги приділено вивченню окремих видів системного ризику, в тому числі й ризику ліквідності, що ускладнює процес їх відвернення та регулювання.

Системні ризики – явище досить складне та небезпечне. У наш час уже не виникає ніяких сумнівів у тому, що неконтрольовані локальні ризики досить легко можуть трансформуватися в нерегульовані системні ризики, які становлять серйозну загрозу для фінансової стабільності та економічного зростання як окремих економік, так і світової економічної системи.

Незважаючи на значну увагу, яку приділено вивченню питання системних ризиків, і досі немає однозначного його трактування. Виділяють три основні підходи до характеристики поняття системного ризику (рис. 4.13).

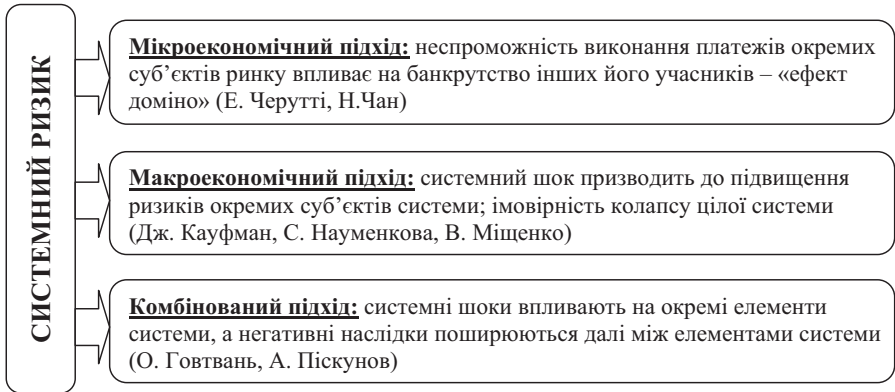

Рис. 4.13. Підходи до визначення поняття «системний ризик»

Джерело: розроблено за даними [80, с. 274–275]

В основу мікроекономічного підходу покладено ідею взаємозв'язку між учасниками або елементами системи («ефект доміно»). Прибічник такого підходу Е. Черутті зазначає, що «системний ризик виникає внаслідок неспроможності одного чи кількох фінансових інститутів виконувати своєчасно і в повному обсязі свої зобов'язання перед контрагентами, що стає причиною неплатоспроможності (банкрутства) інших учасників грошово-фінансових відносин».

Макроекономічний підхід ґрунтується на припущенні, що системні шоки викликають порушення стабільного функціонування фінансової системи. Для прикладу, Дж. Кауфман і К. Скот визначають його як «імовірність колапсу цілої системи, на відміну від колапсу окремих її частин чи компонентів, про що свідчить взаємозв'язок (кореляція) серед більшості або всіх її частин».

За третього (комбінованого) підходу враховуються як горизонтальні, так і вертикальні зв'язки між учасниками фінансового ринку та допускається можливість виникнення системного ризику шляхом впливу макроекономічних шоків на окремі елементи системи з подальшим поширенням негативних наслідків між елементами системи.

Системні ризики викликають усе більше занепокоєння ще й тому, що їх складно спрогнозувати та ще складніше подолати. Оскільки такі ризики охоплюють усю фінансову систему, то можна стверджувати, що

саме системні ризики стали причиною низки наймасштабніших фінансових і банківських криз в історії людства.

Одним із таких ризиків є ризик ліквідності, який являє собою невід'ємну складову банківської діяльності та виступає основним підґрунтям системної кризи. Ризик ліквідності відображає можливість збитків через неспроможність банків забезпечити виконання своїх зобов'язань унаслідок незбалансованості їхніх активів і зобов'язань [78, с. 125]. Ризик ліквідності у діяльності банків існує завжди, попри те, що про нього говорять лише в ситуації, коли він стає значним і призводить до погіршення фінансового стану або окремої установи, або всієї банківської системи. У разі його поширення на всю банківську систему доцільно говорити про системний характер його прояву.

Чи має право на існування поняття «системний ризик ліквідності»? Може скластися думка, що це суто технічне поєднання двох принципів різних видів ризику, яке не має під собою об'єктивного підґрунтя. Але це не так.

По-перше, у сучасній банківській практиці виділяють три джерела виникнення ризику ліквідності [79, с. 181–182]:

- 1) системний ризик ліквідності, який виникає під впливом макроекономічної політики та дефіциту коштів у банківській системі;
- 2) інституційний ризик ліквідності, який виникає через погіршення думки учасників ринку про платоспроможність банків;
- 3) балансовий ризик ліквідності, який пов'язаний з незбалансованістю структури майбутніх платежів та надходжень банку.

По-друге, джерелами виникнення системного ризику є концентрація різних видів ризику на фінансовому ринку. Концентрація ризиків може виникати щодо їх видів (кредитний, валютний, процентний, ліквідності), регіонів (області, країни, світу), країн, окремих галузей тощо. Концентрація такого виду ризику, як ризик ліквідності, і дає право на існування цього поняття.

Тому системний ризик ліквідності є специфічним видом як ризику ліквідності (відповідно до джерела його виникнення), так і видом системного ризику (шляхом концентрації окремого його виду на всьому фінансовому ринку).

Поняття системного ризику ліквідності на теперішній час мало досліджене науковцями, в той час як світові регуляторні інститути в особі Базельського комітету з питань банківського нагляду, МВФ,

Європейського центрального банку приділяють цьому питанню все більше уваги. Системний ризик ліквідності можна визначити як ризик одночасних труднощів з ліквідністю в кількох фінансових установах. Проте це поняття має глибше підґрунтя. Відповідно до документів МВФ (2011), системний ризик ліквідності відображає тенденцію фінансових установ колективно недооцінювати ризик ліквідності у період фінансової стабільності, коли ринки отримують фінансування від центрального банку без будь-яких перешкод [85, с. 76]. Нехтування ризиком ліквідності з боку фінансових інститутів, які хибно вважають, що в разі виникнення стресових ситуацій зможуть безперейно отримати необхідне фінансування від регулятора, підштовхує їх спрямовувати все більше своїх активів на здійснення високо-ризикових операцій, тим самим зберігаючи менший обсяг ліквідних коштів, ніж це необхідно для задоволення потреб клієнтів і своєчасного виконання всіх своїх зобов'язань. Чим більше таких інститутів у банківській системі, тим більша ймовірність розвитку системного ризику ліквідності, який через «ефект доміно» може охопити всіх суб'єктів.

Згідно з дослідженнями окремих вітчизняних науковців, системний ризик ліквідності можна визначити як нездатність більшості банків системи (або системно важливих банків) виконувати свої зобов'язання, які характеризуються розбалансованістю грошових потоків (активів і пасивів за строками та сумами), зниженням капіталу банків, зменшенням довіри до банківської системи, що може призвести до виникнення банківської паніки.

З метою запобігання системному ризику ліквідності та боротьби з ним для початку варто вміти його оцінити. На сьогодні зробити це досить складно, оскільки не існує чіткого підходу до його оцінки. Відповідні методика все ще в стадії розроблення, а їх реалізація має певні труднощі. Одні методи є складними математичними моделями, для інших проблема полягає у відсутності необхідних даних. Крім того, наявні методи обговорюються в основному для розвинених країн, в той час як нещодавні події показали, що ця проблема має важливе значення також і для країн із ринками, що розвиваються [84].

Проте, незважаючи на все це, у Доповіді з питань фінансової стабільності у квітні 2011 року МВФ запропонував три методи для виміру системного ризику ліквідності [81, с. 98]:

- індекс системного ризику ліквідності (*Systemic Liquidity Risk Index*), розрахований на ринковій основі, що охоплює зростання звичайних спредів, які можуть виникнути у періоди напруження (ринково орієнтований індекс, заснований на порушенні відносин арбітражу);
- модель ліквідності з поправкою на системний ризик (*Systemic Risk-Adjusted Liquidity Model*), яка включає дані фінансових балансів та ринкові дані для складання орієнтованого на перспективу показника ризику ліквідності для фінансових організацій;
- модель макроекономічних стрес-тестів (*Stress-Testing Framework*), яка вимірює вплив макроекономічної або фінансової ситуації на ризик ліквідності окремої групи організацій шляхом визначення того, наскільки вони близькі до ризику неплатоспроможності [86].

На жаль, ці методи не можна назвати універсальними та досконало опрацьованими, що унеможливує їх використання для моніторингу ситуації з ліквідністю на фінансовому ринку України. Більш простими інструментами, які сигналізують про зростання системного ризику ліквідності в банківській системі України, можуть бути:

- значна волатильність високоліквідних активів;
- значний відплив депозитних ресурсів із банківської системи, що характеризується виникненням банківської паніки;
- постійне невиконання банками обов'язкових нормативів ліквідності;
- значні обсяги операцій рефінансування як основного інструменту підтримання ліквідності;
- від'ємне значення динамічного індикатора ліквідності [89; 90];
- збільшення частки проблемних активів у загальних активах банків тощо.

Високоліквідні активи банківського сектору характеризують ступінь захищеності фінансових інститутів від різноманітних макроекономічних (системних) шоків, тобто виконують роль «аварійного запасу». Незважаючи на позитивну тенденцію зростання високоліквідних активів, їхній рівень у банківській системі України поки що не можна вважати адекватним. Хоч у 2015 році частка високоліквідних активів у загальних активах банків України зросла з 10,2 до 12,2% (на 01.01.2016), вона ще залишається нижчою за індикативне значення – 13–14%. Зазначимо,

що найнижчий рівень високоліквідних активів спостерігався під час кризи – у першому кварталі 2009 року (7,5%) [82] (рис. 4.14).

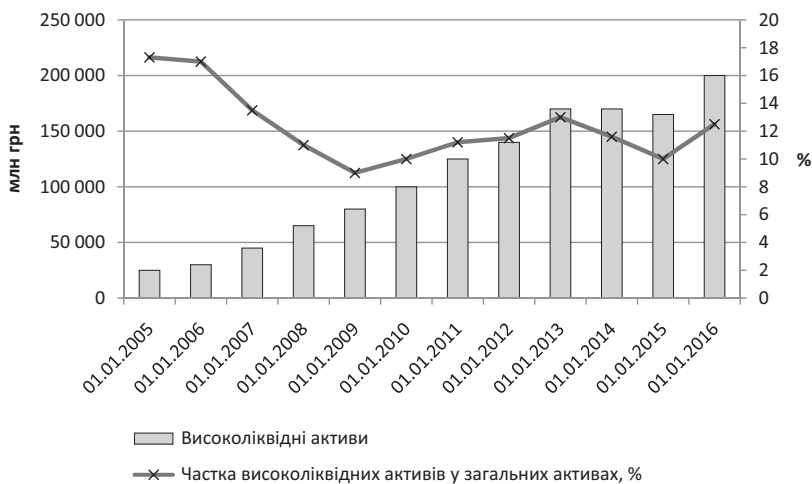

Рис. 4.14. Динаміка високоліквідних активів банківської системи України у 2005–2015 роках

Джерело: розроблено за даними [25]

Однією з причин системного ризику ліквідності є збільшення обсягів проблемних (токсичних) активів, що спричиняє недоотримання банками надходжень та негативно впливає на їхню ліквідність і фінансовий результат (рис. 4.15). Кредитна активність банків упродовж останніх двох років суттєво знизилась у зв'язку з геополітичними факторами та складною макроекономічною ситуацією. Через зменшення ресурсної бази, погіршення платоспроможності та платіжної дисципліни позичальників банки скоротили кредитування як корпоративного сектору, так і домашніх господарств. Однак через низьку платоспроможність позичальників частка прострочених кредитів зростала. Так, станом на 1 січня 2015 року вона становила 13,5%, а на 1 липня 2016-го – 24,1%, що спричинило збитки банківської системи за I півріччя 2016 року в сумі 9,2 млрд гривень.

Оскільки системний ризик ліквідності виникає у зв'язку з неспроможністю більшості банків виконувати свої зобов'язання, то це викликає зниження довіри до них і масовий відплив депозитів. Саме тому для оцінки системного ризику ліквідності доцільно проаналізу-

вати динаміку та структуру депозитного портфеля банківської системи (табл. 4.5). Особливо гостро це стосується вкладів фізичних осіб, тоді як депозити юридичних осіб є більш стійкими пасивами, оскільки на них менше впливають політичні та фінансові катаклізми [88, с. 91].

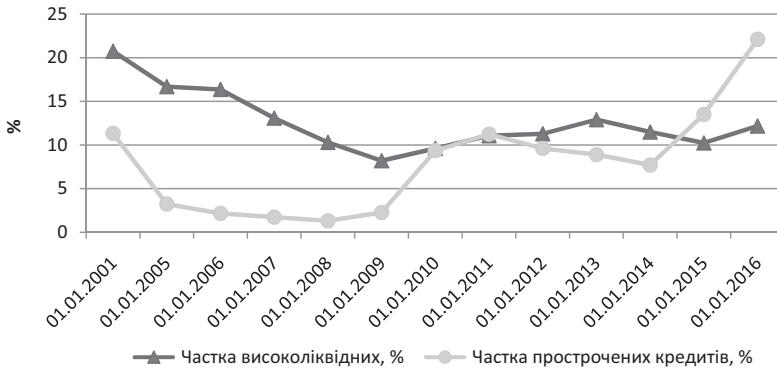

Рис. 4.15. Оцінка системного ризику ліквідності банків України у 2000–2015 роках

Джерело: складено за даними [25]

За результатами проведеного аналізу було встановлено, що упродовж 2013–2015 років депозитний портфель банківської системи України зростає лише у 2013-му, який можна охарактеризувати як стабільний етап розвитку, відбулося його суттєве збільшення – на 100,6 млрд грн (або на 17,7%). Упродовж 2014–2015 років загальна сума депозитів також збільшувалась, хоча це зростання було незначне та пов’язане з девальвацією гривні (105,3 млрд грн, або 52,1%, починаючи з 2013-го). Водночас обсяги депозитів фізичних осіб стрімко зменшувалися: упродовж 2014 року – на 24,9 млрд грн, або 5,7%, а упродовж 2015-го – на 39,0 млрд грн, або 8,8%, порівняно з показником 2013 року.

Слід зазначити, що в аналізований період змінилась і структура депозитного портфеля щодо власників коштів. Так, на початок 2013 року частка коштів фізичних осіб становила 64,4% від загального обсягу депозитного портфеля, а станом на 01.01.2016 – лише 56,4%. Це ще раз демонструє вразливість депозитного портфеля фізичних осіб до структурних дисбалансів в економічній та фінансовій сферах на протипагу коштам юридичних осіб.

**Структура і динаміка депозитного портфеля
банківської системи України у 2013–2015 роках**

Показник	01.01. 2013	01.01. 2014	01.01. 2015	01.01. 2016	Приріст / зменшення за		
					2013	2014	2015
Депозити – всього, млн грн	567 881	668 460	672 402	705 602	100 579	3 942	33 200
Депозити фізичних осіб, млн грн	365 854	437 181	412 264	398 227	71 327	-24 917	-14 037
Частка депозитів фізичних осіб, % (п. п.)	64,4	65,4	61,3	56,4	19,50	-5,7	-3,4
Депозити фізичних осіб у гривні, млн грн	183 786	253 554	196 015	188 473	69 768	-57 539	-7 542
Частка депозитів фізичних осіб у гривні, % (п. п.)	50,2	58,0	47,5	47,3	37,96	-22,7	-3,85
Депозити фізичних осіб в іноземній валюті, млн грн	182 068	183 627	216 249	209 754	1 559	32 622	-6 495
Частка депозитів фізичних осіб в іноземній валюті, % (п. п.)	49,8	42,0	52,5	52,7	0,86	17,8	-3,0
Депозити юридичних осіб, млн грн	202 027	231 279	260 138	307 375	29 252	28 859	47 237
Частка депозитів юридичних осіб, % (п. п.)	35,6	34,6	38,7	43,6	14,48	12,5	18,16

Джерело: розроблено за даними [87].

Якщо розглядати структуру депозитного портфеля фізичних осіб у розрізі валют, то ми побачимо, що упродовж 2013 року зростали депозити у гривні, а вклади в іноземній валюті знижувалися. Та вже починаючи з 2014 року ситуація стала протилежною. Це пов'язано зі значним знеціненням національної грошової одиниці, унаслідок чого населення намагалось конвертувати депозити в долари або євро з метою захисту своїх заощаджень.

Ураховуючи глибоку системну кризу банківського сектору України у 2013–2015 роках, багато фінансових установ не змогли впоратися з труднощами та нестачею ліквідних коштів. У таких складних умовах роль регулятора виходить на перший план, адже від його роботи залежить не лише доля ринку банківських послуг, а й усєї економіки країни. Національний банк України як центральний орган управління відповідно до покладених на нього функцій повинен підтримувати лік-

відність банків різними інструментами, серед яких головну роль відіграють операції рефінансування.

Системний ризик ліквідності можна також оцінити залежно від обсягів кредитних коштів, які були спрямовані на операції рефінансування з метою підтримання ліквідності банківських установ. Чим більший обсяг кредитів рефінансування був наданий банкам, тим більші проблеми з підтриманням ліквідності спостерігались у банківському секторі, що певною мірою свідчить про існування системного ризику ліквідності (рис. 4.16).

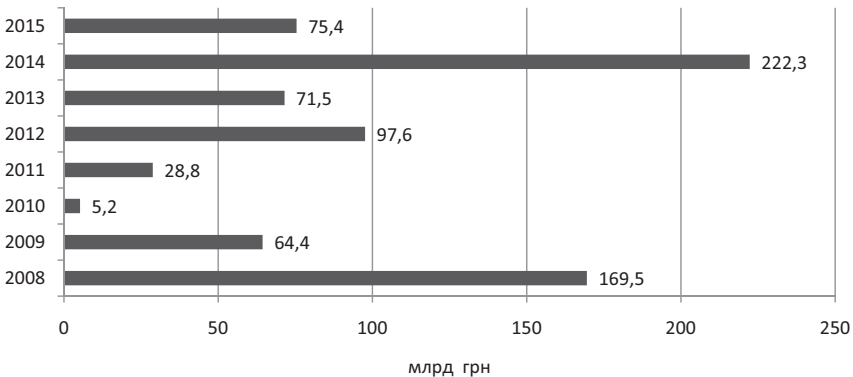

Рис. 4.16. Динаміка обсягу операцій рефінансування у 2008–2015 роках

Джерело: розроблено за даними [87]

Масовий відплив депозитів із банківської системи країни, висока волатильність високоліквідних активів, високий рівень проблемних активів та найбільший обсяг операцій рефінансування (у 2014 р.) дозволяє стверджувати, що системний ризик ліквідності мав місце під час кризових явищ 2013–2015 років, результати якого ще й досі гальмують економічний розвиток України і не дають подолати збитковий рубіж банківської діяльності.

Поняття системного ризику ліквідності тісно пов'язане з проблемою системно важливих банківських установ. Питання системної важливості вивчається, починаючи з 1980-х років, але особливого значення набуло в сучасних реаліях. Вважається, що вираз «занадто великий, щоб збанкрутувати» (*“too big to fail”*) має 27-річну історію. Уперше його сформулював конгресмен США Стюарт Б. Мак-Кінні 19 вересня 1984 року у виступі з приводу спасіння банку *“Continental*

Illinois», який став перед загрозою неплатоспроможності через необачну кредитну діяльність. У загальному розумінні системно важливі установи – це такі фінансові інститути, на які припадає значна частка ринку фінансових послуг та банкрутство яких завдасть непоправної шкоди нормальному функціонуванню фінансових ринків або тих фінансових установ, що здійснюють свою діяльність у межах цих ринків.

Оскільки значна частка активів концентрується саме в цих установах, зростання ризику ліквідності в них призведе до значно гірших результатів, ніж, скажімо, проблеми у «кишеньковому» банку, який не так тісно пов'язаний з іншими учасниками фінансової системи. Крім того, неспроможність виконувати поточні зобов'язання, що може виникнути в системно важливого банку, може спровокувати «банківську паніку» й тотальні «навали» не лише на окремих банк, а й на інші банківські установи. Саме тому кожна країна визначає для себе критерії системно важливих банківських інститутів, які потребують більш пильного контролю за своєю діяльністю з боку регуляторних органів.

В Україні критеріями системної важливості банків є: розмір банку, ступінь фінансових взаємозв'язків і напрям діяльності [77, с. 5; 91, с. 299]. Національний банк України щороку визначає системно важливі банки, які мають найбільший вплив на діяльність усього банківського сектору країни. Так, станом на 1 грудня 2014 року системно важливими було визнано вісім банків, проте на початок 2016-го їх залишилося лише три – найбільший за активами «ПриватБанк» і державні «Ощадбанк» та «Укресімбанк». Позбавилися статусу системної важливості банки з іноземною участю в капіталі – Райффайзен Банк Аваль, Укрсоцбанк (*UniCredit Bank*), Промінвестбанк і Сбербанк Росії. Відповідно до нормативних документів Національного банку України для таких банків слід установлювати суворіші вимоги до економічних нормативів. Наприклад, норматив миттєвої ліквідності (Н4) має становити не менше ніж 30%, проти звичайних 20%, а норматив максимального розміру кредитного ризику на одного позичальника (Н7) – 20% і менше, на противагу 25 відсоткам.

З цього випливає, що з метою ефективного запобігання системному ризику ліквідності та подолання його наслідків необхідно впровадити такі заходи:

- удосконалити практику банківського регулювання і нагляду в частині розроблення ключових індикаторів раннього виявлення системного ризику ліквідності в банківській системі та оперативного вжиття заходів з метою недопущення реалізації системного ризику ліквідності;
- розробити сценарії стрес-тестування системного ризику ліквідності для банківської системи;
- посилити вимоги до системно важливих банків у частині підвищення граничних значень економічних нормативів капіталу, ліквідності та кредитного ризику;
- здійснювати виважену грошово-кредитну політику, передбачивши надання кредитів рефінансування життєздатним банкам лише за виняткової необхідності тощо.

Дальше вивчення та розуміння системного ризику ліквідності є першим кроком до ефективного управління ним і регулювання. Системний ризик ліквідності зазвичай пов'язують із неможливістю виконання своїх зобов'язань окремими фінансовими інститутами, що чинить негативний вплив на всю фінансову систему. Системно важливі банки як основні джерела розвитку системних ризиків потребують суворішого контролю та нагляду з боку регулятора. А впровадження зазначених заходів допоможе забезпечити стабільність банківської системи та зменшити системні ризики, що позитивно вплине на ефективність і конкурентоспроможність банківської системи та економіки загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Розділ 1

1. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III.
2. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV.
3. Карчева Г. Т. Ефективність функціонування та перспективи розвитку банківської системи України / Г. Е. Карчева ; НАН України. Інститут економіки та прогнозування. – Київ, 2012. – 520 с.
4. Чуб О. О. Банки в глобальній економіці : монографія / О. О. Чуб. – Київ : КНЕУ, 2009. – 340 с.
5. Лаврушин О. И. Эффективность банковской деятельности: методология, критерии, показатели, процедуры / О. И. Лаврушин, Т. Н. Ветрова // Банковское дело. – 2015. – № 5. – С. 38–42.
6. Генкин Б. М. Введение в мегаэкономику и основания экономических наук / Б. М. Генкин. – Москва : НОРМА, 2002. – 384 с.
7. Галайко Н. Р. Ефективність діяльності банківської установи : монографія / Н. Р. Галайко, Р. Ф. Турко. – Львів : АТБ, 2012. – 255 с.
8. Карчева І. Я. Використання BSC-моделі для оцінки економічної ефективності інноваційної діяльності банків / І. Я. Карчева // Проблеми забезпечення ефективного функціонування та стабільного розвитку банківської системи України. – Київ : Університет банківської справи НБУ, 2016. – С. 188–191.
9. Канторович Л. В. Оптимальные решения в экономике / Л. В. Канторович, А. Б. Горстко. – Москва : Наука, 1972.
10. Банківська система України : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
11. Д'яконова І. І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2007. – 400 с.
12. Селявина Е. А. Рекомендации по оценке эффективности деятельности банков развития / Е. А. Селявина // Банковское дело. – 2015. – № 3. – С. 36–42.
13. Нивен П. Р. Диагностика сбалансированной системы показателей / П. Р. Нивен. – Москва : Баланс Бизнес Букс, 2006. – 256 с.
14. Карчева А. Т. Концептуальные подходы к оценке эффективности банковских систем / А. Т. Карчева // Новая экономика. – 2013. – № 1 (63). – С. 75–80.

15. Ставерн И. Этика эффективности / И. Ставерн // Вопросы экономики. – 2009. – № 12. – С. 58–71.
16. Putnam H. Facts, Theories, Values and Desires in the Works of Sir Partha Dasgupta / H. Putnam, V. Walch // Review of Political Economy. – 2007. – Vol. 19, № 2. – P. 188.
17. Сен А. К. Свобода, единогласие и права / А. К. Сен // Вехи экономической мысли. – СПб. : Экономическая школа, 2004. – Т. 4 : Экономика благосостояния и общественный выбор / под общ. ред. А. П. Заостровцева.
18. Кузнецов Б. Л. К новой институционально-синергетической парадигме развития / Б. Л. Кузнецов // Путь в будущее – наука, глобальные проблемы, мечты и надежды : материалы Междунар. конф. ; Институт прикладной математики им. М. В. Келдыша РАН (Москва, 26–28 ноября 2007 г.). – Москва, 2008.
19. Аббасоглу О. Ф. Концентрація, конкуренція, ефективність та рентабельність банківського сектора Туреччини в посткризові періоди / О. Ф. Аббасоглу, А. Ф. Айсан, А. Гунес // Банки та банківські системи. – 2007. – Т. 2. – № 3. – С. 102–111.
20. Blaug M. Is Competition Such a Good Thing? Static Efficiency versus Dynamic Efficiency / M. Blaug // Review of Industrial Organisation. – 2001. – Vol. 19, No 1. – P. 47.
21. Карчева Г. Т. Системно-синергетичний підхід щодо регулювання розвитку банківських систем / Г. Т. Карчева // Засоби забезпечення стійкого економічного розвитку. – Севастополь : СевНТУ, 2010. – С. 79–81.
22. Экономические системы: кибернетическая природа развития, рыночные методы управления, координация хозяйственной деятельности корпораций / под общей ред. акад. РАН Н. Я. Петракова, д-ра экон. наук, проф. В. И. Видяпина, д-ра экон. наук, проф. Г. П. Журавлевой. – Москва : ИНФРА-М, 2010. – 384 с.
23. Синки Дж., мл. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг : пер. с англ. / Дж. Синки-мл. – Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.
24. Глобализация и национальные финансовые системы / пер. с англ. под ред. Дж. А. Хансона, П. Хонохана, Дж. Маджони. – Москва : Весь мир, 2005. – 320 с.
25. Карчева Г. Т. Системний аналіз прибутковості діяльності банків України / Г. Т. Карчева // Бізнес-інформ. – 2015. – № 9. – С. 308–313.
26. Валенцева Н. И. Депозитная политика коммерческих банков / Н. И. Валенцева // Банковское дело. – 2013. – № 2. – С. 16–21.
27. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку / Л. О. Примостка. – 3-те вид., доповн. і переробл. – Київ : КНЕУ, 2012. – 338 с.

28. Данилова Т. Н. Банк как финансовый посредник трансформации сбережений в инвестиции / Т. Н. Данилова, О. С. Смирнова // Финансы и кредит. – 2004. – № 11 (149).
29. Клесова Я. А. Исследование функции коммерческих банков на основе методологии новой институциональной теории / Я. А. Клесова // Вопросы экономических наук. – 2006. – № 5. – С. 20–25.
30. Карчева Г. Т. Системно-синергетичний підхід до розвитку банківських систем в умовах фінансової нестабільності / Г. Т. Карчева // Проблеми економіки. – 2015. – № 3. – С. 201–208.
31. Геєць В. М. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : [у 3 т.] / В. М. Геєць. – Київ : Фенікс, 2007. – Т. 2 : Інноваційно-технологічний розвиток економіки. – 564 с.
32. Лагутін В. Д. Вплив конкуренції на інноваційний розвиток та конкурентоспроможність економіки / В. Д. Лагутін, Ю. І. Ясько // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 10. – С. 22–26.
33. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : у 2 т. / за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. – Київ : КНЕУ, 2006.
34. Власенко М. Н. Анализ влияния банковского сектора на качество экономического роста в Республике Беларусь / М. Н. Власенко // Деньги и кредит. – 2014. – № 10. – С. 66–71.
35. Global Competitiveness Yearbook. – 2001. – Р. 43.
36. IMD's World Competitiveness Yearbook. – 2003.
37. Національна економіка : навч. посібник / А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк, Т. М. Попович ; за ред. А. Ф. Мельник. – Київ : Знання, 2011. – 463 с.
38. Мельник А. Ф. Структурні трансформації в національній економіці: проблеми діагностики та інституційного забезпечення : монографія / А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна та ін. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2012. – 532 с.
39. Лагутін В. Д. Конкурентоспроможність національної економіки : навч. посібник / В. Д. Лагутін, В. А. Романенко, Ю. М. Уманців ; за ред. д-ра екон. наук, проф. В. Д. Лагутіна. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – 296 с.
40. Конкурентоспроможність національної економіки: стан і перспективи підвищення / за ред. д-ра екон. наук І. В. Крючкової. – Київ : Основа, 2007. – 488 с.
41. Чубай В. М. Суть і види інноваційних стратегій машинобудівних підприємств / В. М. Чубай // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). – Т. 2. – С. 347–355.

42. Гавриш О. А. Особливості інноваційного розвитку космічної галузі України на початку XXI ст. / О. А. Гавриш, С. В. Войтко, Б. В. Бухун // Економіка України. – 2014. – № 8. – С. 34–46.
43. Тьо О. Тенденції розвитку інноваційної діяльності в Казахстані на сучасному етапі / О. Тьо // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 4 (166). – С. 162–174.
44. Beck T. Legal Institutions and Financial Development / T. Beck, R. Levine // NBER WP. – Washington, 2004. – No 10417. – P. 2.
45. Financial Structure and Economic Growth. A Cross-Country Comparison of Banks, Markets and Development / A. Demirgüç-Kunt, R. Levine (eds.). MIT Press, 2004. – Ch. 4–5.
46. Aghion Ph. Growth and Institutions / Ph. Aghion // Empirica. – 2005. – Vol. 32.
47. Beck T. Finance and the Source of Growth / T. Beck, R. Levine, N. Loayza // Journal of Financial Economics. – 2000. – Vol. 58.
48. Rajan R. The Great Reversals: the Politics of Financial Development in the Twentieth Century / R. Rajan, L. Zingales // Journal of Financial Economics. – 2003. – Vol. 69, № 1.
49. Радыгин А. В поисках институциональных характеристик экономического роста (новые подходы на рубеже XX–XXI вв.) / А. Радыгин, Р. Энтов // Вопросы экономики. – 2008. – № 8. – С. 4–27.
50. Шульга С. Інституційні засади державної підтримки банківського сектору в період кризи / С. Шульга // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 8. – С. 12–21.
51. Čihák M. Financial development in 205 economies, 1960 to 2010 / M. Čihák, A. Demirgüç-Kunt, E. Feyen, R. Levine // Journal of Financial Perspectives. – 2013. – Vol. 1, No. 2. – P. 17–36.
52. Криничанский К. Финансовые системы и экономическое развитие в российских регионах: сравнительный анализ // К. Криничанский // Вопросы экономики. – 2015. – № 10. – С. 94–108.
53. Смовженко Т. Проблеми забезпечення фінансової стабільності банківської системи України в посткризовий період / Т. Смовженко, Г. Карчева // Financial Systems Stability in Ukraine and Poland : Conference Materials. – Wrocław : Publishing House of Wrocław University of Economics, 2014. – С. 68–79.
54. Смовженко Т. Дослідження фінансової глибини та економічного зростання в Україні / Т. Смовженко, Г. Карчева // Фінансовий механізм та обліково-аналітичне забезпечення сталого економічного розвитку. – Севастополь : СевНТУ, 2013. – С. 8–9.
55. Карчева Г. Т. Моделювання інвестиційної діяльності банків / Г. Т. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 10 (104). – С. 11–15.

56. Карчева І. Я. Сучасні тенденції інноваційного розвитку банків України в контексті концепції Банк 3.0 [Електронний ресурс] / І. Я. Карчева // Фінансовий простір. – 2015. – № 3 (19). – С. 299–309. – Режим доступу : <http://www.fp.cibs.ck.ua>.
57. Карчева Г. Т. Теоретичні та практичні аспекти управління ризиками електронного банкінгу / Г. Т. Карчева // Науковий вісник Полісся. Чернігів. – 2015. – № 2. – С. 121–126.
58. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
59. Сидоренко В. А. Інноваційні напрями розвитку філій / відділень банків та проблеми забезпечення їх ефективності [Електронний ресурс] / В. А. Сидоренко // Фінансовий простір. – 2016. – № 1. – С. 41–46. – Режим доступу : <http://www.fp.cibs.ck.ua>.
60. Остапчук Д. Откинуть сети: кто виноват в 50%-ой дефляции украинской банковской сети [Электронный ресурс] / Д. Остапчук. – Режим доступа : <http://www.minprom.ua/news/215069.html>.
61. Курныкина О. В. Управление эффективностью в коммерческом банке: контроль и аудит / О. В. Курныкина // Банковское дело. – 2015. – № 5. – С. 68–74.
62. Карчева Г. Т. Проблеми забезпечення фінансової стійкості банківської системи України в умовах макроекономічної нестабільності / Г. Т. Карчева // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2016. – Т. 21. – Вип. 4. – С. 57–66.
63. Sala-i-Martin X. The Global Competitiveness Index 2009–2010: Contributing to Long-Term Prosperity amid the Global Economic Crisis / Sala-i-Martin, X., J. Blanke, M. Drzeniek and others // The Global Competitiveness Report 2009–2010. World Economic Forum. – 2009. – 3–47.
64. The Global Competitiveness Report 2015–2016, World Economic Forum.
65. Индекс глобальной конкурентоспособности (Global Competitiveness Index). – Режим доступа : <http://www.finansopedia.ru/investirovaniye/ indeks-globalnoj-konkurentosposobnosti-global-competitiveness-index#>.
66. Concept and Controversy: Sixty Years of Taking Ideas to Market, 2003.
67. Зимовець В. В. Державна фінансова політика економічного розвитку / В. В. Зимовець ; НАН України. Ін-т екон. та прогнозув. – Київ, 2010. – 356 с.
68. Иноземцев В. Л. Пределы экономического развития / В. Л. Иноземцев. – Москва : Экономика, 2000. – 295 с.
69. Жулінська К. М. Методичні аспекти оцінки ефективності грошово-кредитного регулювання / К. М. Жулінська // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2010. – № 3 (9). – С. 42–45.

70. Панковець П. П. Монетарна політика та ефективність її проведення / П. П. Панковець // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2010. – № 3 (9). – С. 47–41.
71. The IMD World Competitiveness Center (2012) / The IMD World Competitiveness Center Yearbook. – Retrieved from <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>.
72. Энциклопедия рейтингов: экономика, общество, спорт / А. М. Карминский, А. А. Полозов, С. П. Ермаков. – Москва : Экономическая газета, 2011. – 349 с.
73. Institute of Management Development, World Competitiveness Center : The IMD World Competitiveness Yearbook, 2015.
74. Горбанев М. М. Международные рейтинги конкурентоспособности и что они на самом деле измеряют? / М. М. Горбанев // Дискуссионная работа / Ин-т комплексных стратегич. исслед. – 2002. – 21 с.
75. Рейтинг стран мира по уровню восприятия коррупции [Электронный ресурс] // Гуманитарная энциклопедия / Центр гуманитарных технологий. – 05.12.2010 (последняя редакция: 27.01.2016). – Режим доступа : <http://www.gtmarket.ru/ratings/corruption-perceptions-index/info>.
76. Институт Земли: Рейтинг стран мира по уровню счастья населения в 2016 году [Электронный ресурс] / Центр гуманитарных технологий. – 17.03.2016. – Режим доступа: <http://www.gtmarket.ru/news/2016/03/17/7295>.
77. Программа развития ООН: Индекс человеческого развития в странах мира в 2015 году [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – 16.12.2015. – Режим доступа : <http://www.gtmarket.ru/news/2015/12/16/7285>.
78. Вишневский А. А. Регулирование поведенческого аспекта деятельности кредитного института (опыт европейских стран) / А. А. Вишневский // Деньги и кредит. – 2014. – № 7. – С. 22–25.
79. Сайт Німецького федерального банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bundesbank.de>.
80. Кулиньска-Саллоха Э. Иностранный капитал в польском банковском секторе: оценка через призму глобального финансового кризиса / Э. Кулиньска-Саллоха // Деньги и кредит. – 2014. – С. 65–72.
81. Лютий І. О. Вплив фінансового сектору на функціонування економічної системи / І. О. Лютий, С. В. Міщенко // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 14–28.
82. Медведев М. В. Сутність конкурентоспроможності банку / М. В. Медведев // Управління розвитком. – 2013. – № 12. – С. 38–39.
83. Тавасиев А. М. Конкуренция в банковском секторе / А. М. Тавасиев, Н. М. Ребельский. – Москва : Юнити, 2006.

84. Эзрох Ю. С. О конкурентоспособности банков и конкурентности банковской конкурентной среды / Ю. С. Эзрох // *Банковское дело*. – 2015. – № 6. – С. 64–67.
85. Гальперин В. Микроэкономика / В. Гальперин и др. – Москва : ОМЕГА-Л, 2010. – С. 30–34.
86. Дзюблюк О. Актуальні проблеми розвитку банківської системи України / О. Дзюблюк // *Банківська справа*. – 2016. – № 1 (138). – С. 3–32.
87. Анисимова А. И. Структура рынка банковских услуг и ее влияние на конкуренцию (на примере двух российских регионов) / А. И. Анисимова, А. В. Верников // *Деньги и кредит*. – 2011. – № 11. – С. 53–62.
88. Bikker J. Measures of competition and concentration in the banking industry : A review of the literature / J. Bikker, K. Haaf // *Economic & Financial Modeling*. – 2001. – № 9. – P. 53–98.
89. Bikker J. Competition, concentration and their relationship : An empirical analysis of the banking industry / J. Bikker, K. Haaf // *Journal of Banking & Finance*. – 2002. – № 26 (11). – P. 2191–2214.
90. Сердинов Э. М. Слияния и поглощения в банковской индустрии США / Э. М. Сердинов // *Банковское дело*. – 2004. – № 9. – С. 21–28.
91. Институциональная экономика : учеб. пособие / С. С. Винокуров [и др.] ; под ред. д-ра экон. наук, проф. В. А. Грошева, д-ра экон. наук, проф. Л. А. Миэринь. – СПб. : СПбГЭУ, 2014. – 125 с.
92. Усик Н. И. Формирование конкурентной среды и конкурентная политика / Н. И. Усик // *Теоретическая экономика*. – 2012. – № 4.
93. Національні та міжнародні антимонопольні бар'єри конкурентного позиціонування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mydisser.com/files/26246399.do>.
94. Новые модели банковской деятельности в современной экономике : монография / кол. авторов ; под ред. О. И. Лаврушина. – Москва : КНОРУС, 2015. – 168 с.
95. Линников А. С. Международно-правовые стандарты регулирования банковской деятельности / А. С. Линников. – Москва : Статут, 2014. – 173 с.

Розділ 2

1. Науменкова С. Особливості формування сучасної моделі фінансової системи / С. Науменкова, С. Міщенко // *Вісник Національного банку України*. – 2006. – № 11. – С. 26–31.
2. Міщенко С. В. Критерії та показники оцінки стабільності функціонування фінансового сектору / С. В. Міщенко // *Вісник Національного банку України*. – 2008. – № 9. – С. 36–45.

3. Банківська система України на шляху євроінтеграції : монографія / за ред. С. А. Буковинського. – Київ : ЦНД НБУ, 2015. – 496 с. – (Серія «Інституційні засади розвитку банківської системи України»). – Режим доступу : http://www.researchgate.net/publication/295703101_Bankivska_sistema_Ukraini_na_slahu_evrointegracii_monografia.
4. Науменкова С. В. Влияние устойчивости денежного обращения на экономический рост / С. В. Науменкова, С. В. Мищенко // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2013. – № 3 (81). – С. 14–23.
5. Науменкова С. В. Влияние денежно-кредитной политики центрального банка на стимулирование экономического роста / С. В. Науменкова, В. И. Мищенко // Проблемы современной экономики. – 2015. – № 2 (54). – С. 168–174.
6. Міщенко В. І. Роль і функції монетарного трансмісійного механізму в забезпеченні цінової стабільності / В. І. Міщенко // Фінанси України. – 2015. – № 1. – С. 29–46.
7. Мищенко С. В. Роль денежного обращения в обеспечении конкурентоспособности экономики / С. В. Мищенко // Стратегическое управление организациями: методы повышения конкурентоспособности. – СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2014. – С. 201–209.
8. Науменкова С. В. Регулирование денежного обращения на основе использования методов и инструментов денежно-кредитной политики / С. В. Науменкова, С. В. Мищенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2013. – № 6 (147). – С. 66–72.
9. Дзюблук О. В. Перспективи оптимізації трансмісійних механізмів грошово-кредитної політики в період кризових явищ на фінансових ринках / О. В. Дзюблук // Фінанси, облік і аудит. – Київ : КНЕУ, 2012. – Вип. 19. – С. 55–64.
10. Науменкова С. В. Особенности влияния монетарных трансмиссионных механизмов на обеспечение воспроизводственных процессов в экономике / С. В. Науменкова // Вісник УАБС. – 2002. – № 1 (12). – С. 13–20.
11. Міщенко С. В. Поєднання функцій стратегічного розвитку та антикризового управління в діяльності центральних банків / С. В. Міщенко, В. І. Міщенко // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 2. – С. 266–272.
12. The Monetary Policy of the ECB. – Frankfurt am Main: ECB, 2011. – 160 p.
13. Науменкова С. В. Світовий досвід регулювання фінансового сектору в контексті координації монетарної та фіскальної політики / С. В. Науменкова, Б. В. Приходько // Социальная экономика. – 2013. – № 4. – С. 131–142.

14. Cour-Thimann P. The ECB's non-standard monetary policy measures the role of institutional factors and financial structure [Електронний ресурс] / P. Cour-Thimann, B. Winkler // Working Paper Series. – 2013. – No 1528/April. – European Central Bank. – Режим доступу : http://www.thehawktrader.com/ita/paper/ECB_nonstandardMonetaryPolicy.pdf.
15. Міщенко В. І. Удосконалення дії каналів трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в Україні в умовах переходу до таргетування інфляції / В. І. Міщенко, С. В. Міщенко // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 1 (163). – С. 421–428.
16. Ugai H. Effects of the Quantitative Easing Policy: A Survey of Empirical Analyses [Електронний ресурс] / H. Ugai // Bank of Japan Working Paper Series. – 2006. – No 06-E-10, July. – 58 p. – Режим доступу : http://www.boj.or.jp/en/research/wps_rev/wps_2006/data/wp06e10.pdf.
17. Лисенко Р. С. Взаємодія органів державного управління як фактор подолання фінансової кризи / Р. С. Лисенко // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С. 50–57.
18. Мищенко С. В. Проблемы устойчивости денежного обращения / С. В. Мищенко. – Москва : Новое знание, 2014 – 399 с.
19. Науменкова С. Основні тенденції розміщення грошової маси та їх вплив на формування грошово-кредитної політики / С. Науменкова // Вісник НБУ. – 2006. – № 1. – С. 19–26.
20. Мищенко С. В. Современные проблемы теории денег и денежного обращения / С. В. Мищенко. – Киев : ЦНИ НБУ, УБД, 2011. – 230 с.
21. Kikuo I. Japan's Growth Potential and Quantitative and Qualitative Monetary Easing [Електронний ресурс] / I. Kikuo. Bank of Japan. – 2014. – June 3. – Режим доступу : http://www.c3352932.r32.cf0.rackcdn.com/Bank%20of%20Japan%2036_1401788321.pdf.
22. Вдосконалення координації грошово-кредитної та фіскальної політики : інформ.-аналіт. матеріали / за ред. д. е. н. В. І. Міщенка, к. е. н. О. І. Кіреєва і к. е. н. М. М. Шаповалової. – Київ : ЦНД НБУ, 2005. – Вип. 5. – 96 с.
23. Науменкова С. Основні напрями координації грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики / С. Науменкова, С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2012. – № 5. – С. 13–21.
24. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / за ред. В. С. Стельмаха. – Київ : Центр наукових досліджень НБУ ; УБС НБУ, 2009. – 404 с.
25. Іванов В. В. Міжнародний досвід інфляційного таргетування: модель успіху для України / В. В. Іванов, В. І. Міщенко, О. К. Малютін // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 4. – С. 414–425.

26. Naumenkova S. Transition to inflation targeting in Ukraine: new tools for monetary policy / S. Naumenkova, O. Maluyutin, S. Mishchenko // Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics. – 2015. – № 1 (166). – С. 31–39. Режим доступу : DOI:dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2015/166-1/3.
27. Міщенко С. В. Дія валютного каналу трансмісійного механізму в умовах трансформації валютного режиму в Україні [Електронний ресурс] / С. В. Міщенко, О. В. Кліщук // Фінансовий простір. – 2014. – № 4 (16). – С. 166–173. – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1404/14msvdvk.pdf>.
28. Науменкова С. В. Валюта і валютна політика / С. В. Науменкова, В. І. Міщенко. – Київ : Знання, 2010. – 84 с.
29. Шуило І. Теоретичні і практичні аспекти аналізу стану фінансової системи економіки / І. Шуило, В. Міщенко, Р. Лисенко // Вісник НБУ. – 2006. – № 3. – С. 6–11.
30. Науменкова С. Розвиток кредитування у посткризових умовах / С. Науменкова, С. Міщенко // Банківська справа. – 2013. – № 1. – С. 3–19.
31. Обґрунтування методичних підходів до оцінки стійкості фінансової системи : інформ.-аналіг. матеріали / С. В. Науменкова, Р. С. Лисенко, С. В. Міщенко та ін. – Київ : НБУ, Центр наукових досліджень, 2006. – Вип. 6. – 162 с.
32. Міщенко С. В. Формування ефективної структури фінансового сектору України / С. В. Міщенко. – Київ, 2009. – 246 с.
33. Науменкова С. Нові тенденції в монетарній політиці та діяльності центральних банків у посткризовий період / С. Науменкова, С. Міщенко // Банківська справа. – 2011. – № 5. – С. 12–29.
34. Мищенко С. В. Методические и практические подходы к обеспечению устойчивости банковской системы в условиях кризиса / С. В. Мищенко // Управление инновациями – 2015. – Новочеркасск : ЮРГПУ(НПИ), 2015. – С. 159–163.
35. Міщенко С. Проблеми реалізації монетарної політики в умовах структурних дисбалансів (на прикладі Ісландії) / С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2009. – № 3. – С. 22–26.
36. Ділові очікування підприємств України. I квартал 2016 р. [Електронний ресурс]. – Вип. 1 (41). – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=B7B821DBAAF3C93826C815E7D774D45A?id=29626717>.
37. Опитування про умови кредитування. II квартал 2016 р. [Електронний ресурс]. – Вип. 6 (18). – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=30391036>.
38. Моисеев С. Р. Инфляционное таргетирование : монография / С. Р. Моисеев. – Москва : Маркет ДС, 2004. – 109 с.

39. Міщенко В. І. Стан і перспективи стратегічного розвитку банківської системи України / В. І. Міщенко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2014. – № 2 (17). – С. 3–12.
40. Третьякова С. Н. Об эффективности инфляционного таргетирования в современных условиях / С. Н. Третьякова // Банковское дело. – 2005. – № 3. – С. 11–14.
41. Гребенюк М. Ставка сделана. Для чего Казахстану инфляционное таргетирование? [Электронный ресурс] / М. Гребенюк. – Режим доступа : <http://www.kursiv.kz/news/finansy>.
42. Хмелевская Н. Г. Переход к режиму инфляционного таргетирования в странах Латинской Америки / Н. Г. Хмелевская // Деньги и кредит. – 2014. – № 10. – С. 72–78.
43. Савченко Т. Г. Інфляційне таргетування в Україні: проблеми впровадження та перспективи застосування / Т. Г. Савченко // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1 (32). – С. 3–13.
44. Варгас В. Державна політика щодо регулювання інфляції у трансформаційній економіці / В. Варгас // Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2011. – № 8. – С. 123–133.
45. Грошово-кредитні засоби регулювання економіки : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук Л. В. Кривенко ; [Л. В. Кривенко, О. М. Дутченко, М. І. Синюченко та ін.]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 210 с.
46. Шаров О. М. Таргетування інфляції: світовий досвід та українські перспективи / О. М. Шаров // Вісник НБУ. – 2003. – № 7. – С. 15–19.
47. Макаренко М. І. Стратегія інфляційного таргетування в грошово-кредитній політиці держави / М. І. Макаренко, І. І. Д'яконова, Ф. О. Журавка та ін. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 108 с.
48. Дорожня карта НБУ з переходу до інфляційного таргетування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
49. Інфляційний звіт НБУ, квітень 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
50. Карчева Г. Таргетування інфляції: проблеми та перспективи впровадження в Україні / Г. Карчева, В. Огієнко, С. Кулик, М. Наріжний // Вісник Університету банківської справи. – 2015. – № 2 (33). – С. 8–15.
51. Aizenman J. Research on the Demand for International Reserves: Developments in Academia, the Contribution of IMF Researchers, and Influence on IMF Surveillance / J. Aizenman, H. Genberg // IMF IEO Background Paper. – Washington : International Monetary Fund, 2012. – 12/01.
52. Assessing Reserve Adequacy [Електронний ресурс] / R. Moghadam, J. D. Ostry, R. Sheehy // International Monetary Fund, February, 2011. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2011/021411b.pdf>.

53. Mwase N. How much should I hold? Reserve Adequacy in Emerging Markets and Small Islands [Електронний ресурс] / N. Mwase // IMF Working Paper. – 2012. – № 12/205. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12205.pdf>.
54. Gomez R. J. Assessing Reserve Adequacy: The Colombia Case [Електронний ресурс] / R. J. Gomez, J. S. Rojas // Borradores de Economia. 781, Banco Central de Colombia, 2013. – Режим доступу : http://www.banrep.gov.co/docum/Lectura_finanzas/pdf/be_781.pdf.
55. Богдан Т. П. Достаточность международных резервов как предпосылка обеспечения макрофинансовой стабильности / Т. П. Богдан // Экономика Украины. – 2012. – № 8. – С. 44–54.
56. Assessing Reserve Adequacy – Supplementary Information [Електронний ресурс] / R. Moghadam, J. D. Ostry, R. Sheehy // International Monetary Fund, February, 2011. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2011/021411c.pdf>.
57. Eichengreen B. Contagious Currency Crises [Електронний ресурс] / B. Eichengreen, A. Rose, Ch. Wyplosz // NBER Working Papers № 5681, National Bureau of Economic Research, Inc., 1996, July. – Режим доступу : <http://eml.berkeley.edu/~eichengr/research/pre5681.pdf>.
58. Kaminsky G. Leading Indicators of Currency Crises [Electronic recourse] / G. Kaminsky, S. Lizondo, C. Reinhart // IMF Staff Paper, Vol. 45, № 1. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/Pubs/FT/staffp/1998/03-98/kaminsky.htm>.
59. Хом'як В.Р. Прогнозування кризи платіжного балансу за допомогою сигнального і модельного підходів / В. Р. Хом'як // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2014. – № 2. – С. 231–236.
60. International financial statistics [Електронний ресурс] // International Monetary Fund. – Режим доступу : <http://data.imf.org>.
61. Річний звіт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=36453>.
62. Movchan V. Official Reserve Adequacy in Ukraine: Assessment and Policy Implications [Електронний ресурс] / V. Movchan, R. Kirchner, R. Giucci // Policy Paper Series [PP/08/2009], German Advisory Group Institute for Economic Research and Policy Consulting, 2009. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2009/PP_08_2009_eng.pdf.
63. Assessing reserve adequacy – specific proposals [Електронний ресурс] // IMF Policy paper / International Monetary Fund, April, 2015. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/121914.pdf>.

64. Методологічний коментар до Статистичного бюлетеня. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=51441>.
65. Assessing Reserve Adequacy – Further Considerations [Електронний ресурс] // IMF Policy paper / International Monetary Fund, November, 2013. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/111313d.pdf>.
66. Ukraine. Request For Extended Arrangement Under The Extended Fund Facility And Cancellation Of Stand-By Arrangement – Staff Report ; Press Release; And Statement By The Executive Director For Ukraine [Електронний ресурс] // IMF Country Report № 15/69 // International Monetary Fund, March, 2015. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr1569.pdf>.
67. Міщенко С. Протиріччя сучасних грошових систем і шляхи їх подолання / С. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 8. – С. 24–29.
68. Міщенко С. В. Обґрунтування адекватності міжнародних резервів України у сучасних умовах / С. В. Міщенко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2015. – № 2 (19). – С. 3–9.

Розділ 3

1. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків : навч. посібник. / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. – Суми : Університетська книга, 2007. – 523 с.
2. Примостка Л. О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі : монографія / Л. О. Примостка. – Київ : КНЕУ, 2002. – 316 с.
3. Д'яконова І. І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2007. – 400 с.
4. Семенов А. Ю. Взаємодія банківського і реального секторів економіки України: основні тенденції / А. Ю. Семенов // Финансы, учет, банки. – 2010. – № 1 (16). – С. 181–188.
5. Kaufman G. What is Systemic Risk, and do Bank Regulators Retard or Contribute to it? – 2010 [Електронний ресурс] / G. Kaufman, K. Scott. – Режим доступу : http://www.independent.org/pdf/tir/tir_07_3_scott.pdf.
6. Іващук О. О. Міжнародний досвід регулювання діяльності банківських установ [Електронний ресурс] / О. О. Іващук. – Режим доступу : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./Sre/2012_5/326.pdf.
7. Колодій О. А. Державне регулювання банківської системи в умовах трансформації економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гро-

- ші, фінанси і кредит» / Олена Анатоліївна Колодій ; Національна академія наук України, Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2008. – 20 с.
8. Панасенко О. В. Економіко-організаційний механізм державного регулювання розвитку банківської системи : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Ольга В'ячеславівна Панасенко ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – 234 с.
 9. Черничко Т. В. Державне регулювання банківської системи України / Т. В. Черничко, Р. О. Ющик // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук.-техн. пр. – Львів : НЛТУ України, 2010. – Вип. 20.5. – С. 264–268.
 10. Лобозинська С. М. Державне регулювання банківської системи України : монографія / С. М. Лобозинська. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 416 с.
 11. Філонова І. Б. Державне регулювання іноземного капіталу в банківській системі / І. Б. Філонова // Інноваційна економіка. – 2012. – № 6. – С. 253–259.
 12. Мордань Є. Ю. Трактують сутності поняття «регулювання банківської системи» з урахуванням сучасних тенденцій наукової методології / Є. Ю. Мордань // Інвестиції: практика та досвід / Чорноморський державний університет імені Петра Могили. – Миколаїв, 2014. – № 8. – С. 83–86.
 13. Концепція реформи банківської системи України до 2020 року. – Режим доступу : www.nabu.com.ua/Documents%20NABU/porivnalna.docx.
 14. Лобозинська С. М. Правове регулювання банківської діяльності в Україні / С. М. Лобозинська // Науковий вісник. – 2006. – Вип. 16.2. – С. 190–194.
 15. Науменкова С. В. Макропруденційні інструменти в механізмі забезпечення фінансової стабільності / С. В. Науменкова, В. І. Міщенко // Фінанси України. – 2015. – № 10. – С. 53–76.
 16. Коваленко В. В. Концептуальні засади макропруденційного нагляду та регулювання банківської діяльності [Електроний ресурс] / В. В. Коваленко, Б. А. Дадашев // Ефективна економіка. – 2012. – № 4. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1074>.
 17. Каурова Н. Н. Макропруденціальное регулирование финансовых рынков / Н. Н. Каурова // Финансовый журнал. – 2012. – № 1. – С. 6–18.
 18. Міщенко В. І. Методичні засади запровадження макропруденційного регулювання та нагляду / В. І. Міщенко, А. О. Крилова // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 3. – С. 12–15.
 19. Щодо формування макропруденційного підходу до управління фінансовою системою [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентіві України. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/996>.

20. Карчева Г. Т. Ефективність функціонування та перспективи розвитку банківської системи України / Г. Т. Карчева ; НАН України, Інститут економіки та прогнозування. – Київ, 2012. – 520 с.
21. Hirtle B. Macroprudential Supervision of Financial Institutions: Lessons from the SCAP / B. Hirtle, T. Schuermann, K. Stiroh // Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. – 2009. – № 409. – 15 p.
22. Мороз А. М. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підручник / А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – Київ : КНЕУ, 2005. – 556 с.
23. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Фредерік С. Мишкін. – Київ : Основи, 1998. – 701 с.
24. Мищенко С. В. Современные подходы к реализации монетарной политики и регулированию финансовых систем / С. В. Мищенко // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2011. – № 3 (69). – С. 12–20.
25. Адамик Б. П. Особливості інституційної організації державного регулювання діяльності банків в Україні / Б. П. Адамик // Економічний аналіз : зб. наук. пр. кафедри економічного аналізу ТНЕУ. – 2013. – Т. 14, № 2. – С. 6–11.
26. Лобозинська С. М. Функції державного регулювання банківської системи / С. М. Лобозинська // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 365–368.
27. Рид Э. Коммерческие банки / Э. Рид, Р. Коттер, Э. Гилл, Р. Смит. – Москва : Космополис, 2006. – 504 с.
28. Моисеев С. Р. Макропруденциальная политика: цели, инструменты и применение в России / С. Р. Моисеев // Банковское дело. – 2011. – № 3. – С. 28–34.
29. Дробышевский С. М. Анализ трансмиссионных механизмов денежно-кредитной политики в российской экономике / С. М. Дробышевский, П. В. Трунин, М. В. Каменских. – Москва : ИЭПП, 2008. – 87 с.
30. Абакумова Ю. Г. Применение моделей векторной авторегрессии для исследования процентного и кредитного каналов механизма денежной трансмиссии в Республике Беларусь [Электронный ресурс] / Ю. Г. Абакумова, С. Ю. Бокова. – Режим доступа : <http://www.bsu.by/Cache/pdf/378963.pdf>.
31. Савченко Т. Г. Методологічні підходи до розробки монетарного правила в Україні / Т. Г. Савченко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 5. – С. 268–278.
32. Дзюблюк О. В. Грошово-кредитне регулювання у механізмі забезпечення макроекономічної стабілізації і ефективності функціонування банків-

- ської системи України : монографія / О. В. Дзюблюк, Б. П. Адамик, Г. Р. Баянт та ін. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 530 с.
33. Enhancing Financial Stability and Resilience: Macroprudential Policy, Tools, and Systems for the Future // Group of Thirty. – 2010. – October. – 77 p.
 34. Macroprudential instruments and frameworks: a stocktaking of issues and experiences // CGFS Publications. – 2010. – May. – № 38.
 35. Теорія конкурентних переваг М. Портера (Porter's competitive advantage theory) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pidruchniki.ws/12461220/ekonomika/teoriya_konkurentnih_perevag_portera_porters_competitive_advantage_theory.
 36. Макконел К. Р. Экономикс. Принципы, проблемы и политика : [пер. с англ.] / К. Р. Макконел, С. Л. Брю. – Москва : ИНФРА-М, 2009. – 915 с.
 37. Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы / М. И. Туган-Барановский. – Москва : ИНФРА-М, 1997. – 479 с.
 38. Економіка України за 1991–2009 роки. – Київ : Держкомстат України, 2010. – 111 с.
 39. Соколик М. П. Динаміка депозитів і кредитів домашніх господарств та її наслідки / М. П. Соколик // Збірник наукових праць ДВНЗ «УАБС НБУ». – 2009. – № 24.
 40. Соколик М. П. Диспропорції у розвитку споживчого ринку України / М. П. Соколик // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 3. – С. 47–63.
 41. Бюлетень Національного банку України [Електронний ресурс]. – 2015. – № 3. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
 42. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 43. Річний звіт НБУ за 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
 44. Основні макроекономічні показники України. Інформаційні матеріали Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – 2012. – 20 с. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
 45. Орленко О. Споживчий ринок України в умовах інфляції / О. Орленко // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 3. – С. 5–25.
 46. Яницький А. Олександр Сугоняко: «Криза не закінчилася, на жаль» [Електронний ресурс] / А. Яницький. – Режим доступу : <http://www.economics.lb.ua/finances>.
 47. Шинкаренко Р. В. Посткризове відновлення ринку споживчого кредитування в Україні [Електронний ресурс] / Р. В. Шинкаренко, Р. В. Корнилюк. – Режим доступу : <http://www.ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/3308/1/KRV110501-1.pdf>.

48. Чому економіці досі бракує кредитів? Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.finrep.kiev.ua/download/infopaper_pc_20jul11_ua.pdf.
49. Орленко О. Споживчий ринок України в умовах інфляції / О. Орленко // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 3. – С. 5–25.
50. Офіційний сайт Асоціації комерційних банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aub.org.ua>.
51. Соціально-економічний розвиток країни [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.old.niss.gov.ua/book/book2008/Expert-Book2008-2.pdf>.
52. В Україні триває зростання роздрібного товарообігу. Інформаційно-аналітичний бюлетень КМУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-kmu.com.ua/2013-12-23-000000pm/article/17471365.html>.
53. Лопух К. В. Циклічність розвитку економіки в теоріях сучасного монетаризму / К. В. Лопух // Формування ринкової економіки. – 2012. – № 28. – С. 7–16.
54. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс // Антология экономической классики : [в 2 т.] – Москва : Дело ЛТД, 1993.
55. Уэрта де Сото Хесус. Деньги, банковский кредит и экономические циклы / Хесус Уэрта де Сото ; [пер. с англ. под ред. А. В. Куряева]. – Челябинск : Социум, 2008. – 663 с.
56. Леонов С. В. Інвестиційний банківський кредит у системі кредитних інструментів стимулювання соціально-економічного зростання в Україні [Електронний ресурс] / С. В. Леонов, Я. М. Кривич. – Режим доступу : <http://www.global-national.in.ua/archive/2-2014/228.pdf>.
57. Болдова А. А. Інвестиційна діяльність банків України [Електронний ресурс] / А. А. Болдова, Г. І. Романова. – Режим доступу : <http://www.irbis-nbuv.go.v.ua>.
58. Нагорна О. В. Інвестиційна діяльність як особлива сфера банківської діяльності [Електронний ресурс] / О. В. Нагорна, Ю. В. Василюшен. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2189>.
59. Пересада А. А. Управління банківськими інвестиціями : монографія / А. А. Пересада, Т. В. Майорова. – Київ : КНЕУ, 2005. – 388 с.
60. Леонов С. В. Інвестиційний потенціал банківської системи України : монографія / С. В. Леонов. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 375 с.
61. Ткаченко Н. В. Формування інвестиційного потенціалу комерційних банків / Н. В. Ткаченко // Чернігівський науковий часопис Чернігівського державного інституту економіки і управління. – 2012. – № 1. – С. 114–119. – (Сер. 1 : Економіка і управління).

62. Бойко І. О. Інвестиційний потенціал банківської системи України [Електронний ресурс] / І. О. Бойко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/33_NIO_-2009/Economics/56148.doc.htm.
63. Заславська О. І. Сучасний стан, проблеми та перспективи інвестиційної діяльності комерційних банків України / О. І. Заславська, Г. С. Коваль // Молодий вчений. – 2015. – № 10 (25). – С. 12–16.
64. Руденко М. О. Аналіз діяльності банків України у сфері фінансових інвестицій / М. О. Руденко // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 119–124.
65. Ясинська Н. А. Інвестиційна активність вітчизняних банків та перспективи її підвищення / Н. А. Ясинська, А. В. Кортельова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 684. – С. 343–346.
66. Економічний рейтинг України впав до рівня Гватемали [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.znaj.ua/news/economics/21243-/ekonomichnij-rejting-ukrayini-vprav-do-rivnyu-gvatemali.html>.
67. Карчева Г. Т. Моделювання інвестиційної діяльності банків / Г. Т. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 10 (104). – С. 11–15.
68. Wolfe D. A. Clusters from the inside and out: local dynamics and global linkages / D. A. Wolfe., M. Gertler // Urban Studies. – 2004. – № 41. – P. 107–109.
69. De Lagen Peter W. The Performance of Seaport Clusters; a framework to analyze cluster performance and an application to the seaport clusters in Durban, Rotterdam and the lower Mississippi / Peter W. De Lagen. – Rotterdam : Erasmus University, 2003. – 277 p.
70. Newlands D. Competition and cooperation in industrial clusters: the implication for policy / D. Newlands // European Planning Studies. – 2003. – P. 521–532.
71. McCann P. Clusters and regional development: some cautionary observations from the semiconductor industry / P. McCann, T. Arita // Information Economics and Policy 18. – 2006. – P. 157–180.
72. Портер М. Конкурентное преимущество наций : [пер. с англ.] / М. Портер. – Москва : Изд. дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
73. Enhancing the Innovative Performance of Firms: Policy Options and Practical Instruments. United Nations // ECE/CECI. CR2008. – Geneva, 2008.
74. Todling F. Industrial clusters and cluster policies in Austrian regions / F. Todling ; [ed. by A. Mariussen] // Cluster Policies. – Cluster. Development. – Nordregio, Stockholm, 2001. – P. 59–78.
75. Лоуренс Е. Янг. Технопарки и кластеры фирм / Е. Янг Лоуренс. – Київ : ПЕРО, 1995. – 124 с.
76. Пилипенко И. В. Новая геоэкономическая модель развития страны: повышение конкурентоспособности с помощью развития кластеров и

- промышленных районов / И. В. Пилипенко // Безопасность Евразии. – 2003. – № 3. – С. 580–604.
77. Raines P. Cluster behavior and economic development: new challenges in policy evolution / P. Raines // *International Journal of Technology Management*. – 2003. – № 26. – P. 191–204.
78. Huggins R. The Evolution of Knowledge Clusters: Progress and Policy / R. Huggins // *Economic Development Quarterly*. – 2008. – Vol. 22, № 4. – P. 277–289.
79. Peck F. Cluster Policies and Cluster Strategies / F. Peck, C. Lloyd // C. Karlsson (ed.). *Handbook of Research on Innovation and Clusters: Cases and Policies*. – Cheltenham : Edward Elgar, 2008. – P. 393–410.
80. Theories of Endogenous Regional Growth: Lessons for Regional Policies / B. Johansson, C. Karlsson, and R. Stough (eds). – Springer, 2001.
81. Martin R. Deconstructing clusters: chaotic concept or policy panacea / R. Martin, P. Sunley // *Journal of Economic Geography*. – 2003. – № 3. – P. 5–35.
82. Бойко М. Кластери як інноваційна форма економічного розвитку регіонів / М. Бойко // *Вісник Київського національного торгово-економічного університету*. – 2008. – № 2. – С. 7–15.
83. Щеглюк С. Д. Кластери і територіально-виробничі комплекси: конвергенційні та біфуркаційні аспекти розвитку / С. Д. Щеглюк // *Соціально-економічні дослідження в перехідний період*. – Львів, 2005. – Вип. 1 (51) : Механізми управління ефективністю інновацій у регіоні. – С. 323–332.
84. Огородник І. В. Розвиток і розміщення нових локальних мережевих територіально-виробничих систем-кластерів / І. В. Огородник // *Формування ринкових відносин в Україні : [зб. наук. пр.]*. – Київ, 2004. – Вип. 2 (33). – С. 53–59.
85. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации. Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры : Укр. конспект / С. И. Соколенко ; Междунар. фонд содействия рынку. Ин-т конкурентоспособности. – Киев : Логос, 2002. – 646 с.
86. Чужиков В. Кластери як об'єкт державного регулювання / В. Чужиков // *Вісник УАДУ*. – 2001. – № 4. – С. 160–167.
87. Борисова Е. Н. Экономическая природа конкурентных кластеров в исследованиях отечественных и зарубежных ученых / Е. Н. Борисова // *Экономика региона*. – 2006. – № 2. – С. 29–33.
88. Perry M. Business clusters in the south: a critical appraisal from Indonesian evidence / M. Perry // *Singapore Journal of Tropical Geography*. – 2005. – № 26. – P. 227–243.
89. Мильнер Б. З. Управление знаниями: Эволюция и революция в организации / Б. З. Мильнер. – Москва : Инфра-М., 2003. – 177 с.

90. Електронні гроші: світовий досвід і перспективи розвитку в Україні : інформ-аналіт. матеріали. – Київ : Центр наукових досліджень. Національний банк України, 2007. – Вип. 7. – 108 с.

Розділ 4

1. Куклінова Т. В. Розвиток малих та середніх підприємств: проблеми аналізу та ефективності / Т. В. Куклінова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2007. – № 4. – Т. 1. – С. 193–196. – (Серія «Економічні науки»).
2. Лафта Дж. К. Теории организации : учеб. пособие / Дж. К. Лафта. – Москва : ТК Велби, Проспект, 2006. – 416 с.
3. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі / О. В. Раєвнева. – Харків : ІНЖЕК, 2006. – 496 с.
4. Шумбравська О. В. Сталій економічний розвиток: поняття і напрямки дослідження / О. В. Шумбравська // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 36–42.
5. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Валерій Михайлович Геєць ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. – Київ, 2009. – 864 с.
6. Карчева Г. Т. Ефективність функціонування та перспективи розвитку банківської системи України / Г. Т. Карчева ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – Київ, 2012. – 520 с.
7. Поворозник В. О. Інституційні зміни в умовах трансформаційної економіки України / В. О. Поворозник. – Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. – 19 с.
8. Бровкіна Н. Е. Закономерности и перспективы развития кредитного рынка в России / Н. Е. Бровкіна. – Москва: Кнорус, 2013. – 248 с.
9. Інституційні фактори стійкого розвитку регіональних соціально-економічних систем : монографія / В. П. Решетило, Г. В. Стадник, І. А. Островський та ін. ; за заг. ред. В. П. Решетило. – Харків : ХНАМГ, 2013. – 241 с.
10. Силин В. В. Институциональная экономика / В. В. Силин, Н. М. Улицкая. – Москва : Московская академия рынка труда и информационных технологий, 2012. – 82 с.
11. Скворцова Г. Структурные и институциональные факторы экономического роста / Г. Скворцова // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 3. – С. 73–81.
12. Манцуров І. Г. Інституційне планування в системі державного регулювання економіки : монографія / І. Г. Манцуров. – Київ : НДЕІ, 2011. – 655 с.

13. Турчина С. Г. Теоретичні підходи до аналізу зв'язку інституційного середовища з інноваційною діяльністю / С. Г. Турчина // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2012. – Вип. 3 (51). – С. 114–117. – (Серія «Економіка і менеджмент»).
14. Коваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектору економіки / Ю. М. Коваленко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 1 (23). – С. 92–97.
15. Чубарь О. Г. Інститути та інституціональне середовище: теоретичні узагальнення засад економічного розвитку // О. Г. Чубарь // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2013. – Вип. 3 (40). – С. 98–104. – (Серія «Економіка»).
16. Сомик А. В. Чинники довіри до банків в Україні / А. В. Сомик // Вісник Української академії банківської справи. – 2013. – № 2 (35). – С. 37–42.
17. Гуменюк Д. О. Банківська система України: необхідність зміцнення і проблеми розвитку / Д. О. Гуменюк // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 3 (15). – С. 115–118.
18. Шкляр А. І. Функціональні проблеми системи гарантування вкладів в Україні та шляхи їх вирішення / А. І. Шкляр // Економіка України. – 2016. – № 2 (651). – С. 28–43.
19. Диба Л. М. Шляхи підвищення ефективності роботи банківської системи України в умовах євроінтеграційних процесів / Л. М. Диба // Економічний вісник університету. – 2015. – № 24/1. – С. 118–123.
20. Корнилюк Р. В. Наслідки експансії іноземних банків у національні банківські системи / Р. В. Корнилюк // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр. – Суми : ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», 2010. – Вип. 28. – С. 148–155.
21. Котляревський Я. В. Роль інституту банківського омбудсмена у підвищенні довіри клієнтів до банків / Я. В. Котляревський, Г. О. Панасенко // Фінанси України. – 2015. – № 11. – С. 88–95.
22. Коваленко Ю. М. Інституційна організація фінансового сектору економіки України [Електронний ресурс] / Ю. М. Коваленко. – Режим доступу : http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/Numbers/2_29_2010/29_01_01.pdf.
23. Смагін В. Л. Формування та розвиток фінансового ринку в умовах трансформації економіки : [монографія] / В. Л. Смагін. – Київ : КНЕУ, 2008. – 232 с.
24. Кузьминов Я. Институты: от заимствования к выращиванию / Я. Кузьминов, В. Радаев, Е. Ясин // Вопросы экономики. – 2005. – № 5. – С. 5–27.
25. Банківський нагляд. Показники банківської системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

26. Омельченко А. М. Присутність іноземних банків на українському ринку: проблеми і рішення / А. М. Омельченко // Банківська справа. – 2010. – № 2. – С. 14–19.
27. Юхименко Т. В. Сучасні вектори розвитку банківського сектору в Україні та світі / Т. В. Юхименко // Економіка та держава. – 2015. – № 10. – С. 130–133.
28. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – Москва : Начала, 1997. – 180 с.
29. Ломачинська І. А. Архітектура фінансової системи України: теоретичні основи оптимізації в сучасних умовах / І. А. Ломачинська // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. – 2011. – № 2 (341). – С. 244–249.
30. Примерова О.К. Інтеграція банківської системи як організаційна інновація і потреба розвитку світового фінансового ринку / О. К. Примерова // Проблеми науки. – 2011. – № 5. – С. 31–37.
31. Портер Е. М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость : пер с англ. / Е. М. Портер. – Москва : Альпина бизнес букс, 2005. – 715 с.
32. Геєць В. М. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України : [у 3-х т.] / В. М. Геєць. – Київ : Фенікс, 2007. – Т. 2 : Інноваційно-технологічний розвиток економіки. – 564 с.
33. Удосконалення фінансово-кредитного стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні : монографія / авт. кол. ; за наук. ред. канд. екон. наук, доц. Б. І. Пшика. – Київ : УБС НБУ, 2010. – 263 с.
34. Шмігельська З. Банківські інновації: суть, необхідність і розвиток / З. Шмігельська // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 2. – С. 34–41.
35. Козьменко С. Н. Маркетинг банківських інновацій / С. Н. Козьменко, Т. А. Васильєва, С. В. Леонов // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 1. – С. 13–28.
36. Білошапка В. Місце інноваційних стратегій у підвищенні якості банківських послуг і продуктів / В. Білошапка, А. Корчан // Банківська справа. – 2013. – № 2. – С. 98–103.
37. Мошинець О. Інноваційні продукти і технології на ринку банківських послуг / О. Мошинець // Фінансовий ринок України. – 2011. – № 12. – С. 7–8.
38. Друкер П. Бизнес и инновации / П. Друкер. – Москва : ИД «Вильямс», 2009.
39. Пантелеєва Н. М. Організаційно-економічний механізм управління інноваціями банківської системи / Н. М. Пантелеєва // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 2 (16). – С. 122–128.

40. Єгоричева С. Б. Інноваційна діяльність банків: стратегічні аспекти : монографія / С. Б. Єгоричева ; ВНЗ Укркоопспілка «Полтавський університет економіки і торгівлі». – Полтава : АМІ, 2010. – 368 с.
41. Гафурова Д. И. Развитие инновационных технологий в российском банковском секторе / Д. И. Гафурова. – Москва : Анкил, 2009. – 160 с.
42. Єгоричева С. Методологічні засади організації інноваційного процесу в комерційних банках / С. Єгоричева // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 1. – С. 53–57.
43. Кривич Я. М. Поняття банківських інновацій та їх класифікація / Я. М. Кривич // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи – 2007. – Вип. 22. – С. 104–111.
44. Д'яконова І. І. Методологічні засади розвитку банківського нагляду на базі системної організації банківської діяльності : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Ірина Іванівна Д'яконова. – Суми, 2008. – 436 с.
45. Банковский сектор в 2016 году : тенденции, прогнозы, комментарии экспертов // Банковский менеджмент. – 2016. – № 2. – С. 8–15.
46. Друкер П. Ф. Энциклопедия менеджмента : пер. с англ. / Ф. Питер Друкер. – Москва : Изд. дом «Вильямс», 2004. – 432 с.
47. Что такое необанки и почему за ними будущее? // Банковский менеджмент. – 2016. – № 2. – С. 32–38.
48. Кинг Бретт. Банк 2.0. Как потребительское поведение и технологии изменят будущее финансовых услуг / Бретт Кинг ; [пер. с англ. М. Мацковской]. – Москва : Олимп-Бизнес, 2012. – 512 с.
49. Кинг Бретт. Банк 3.0. Почему сегодня банк – это не то, куда вы ходите, а то, что вы делаете / Бретт Кинг ; [пер. с англ. М. Мацковской]. – Москва : Олимп-Бизнес, 2014. – 520 с.
50. Скиннер К. Цифровой банк: как создать цифровой банк или стать им / К. Скиннер ; пер. с англ. С. Смирнова. – Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2015. – 320 с.
51. Главные тренды мобильного банкинга в 2016 году // Банковский менеджмент. – 2016. – № 2. – С. 19–21.
52. Карчева І. Я. Сучасні тенденції інноваційного розвитку банків України в контексті концепції Банк 3.0 / І. Я. Карчева // Фінансовий простір. – 2015. – № 3 (19). – С. 299–309.
53. Офіційний сайт Factum Group Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.slideshare.net/WatcherUA/ukrainian-internetaudience1-q2015.
54. Офіційний сайт Публічного акціонерного товариства Комерційний банк «ПриватБанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.privatbank.ua.
55. Кендюхов О. В. Оцінка ефективності управління клієнтським капіталом / О. В. Кендюхов // Ефективна економіка. – 2012. – № 10.

56. Сляднева Н. О. Дослідження ефективності впровадження та використання CRM-системи в банку [Електронний ресурс] / Н. О. Сляднева. – Режим доступу : <http://www.repository.hneu.edu.ua>.
57. Скиннер К. «Цифровой банк» : Интернет-лекция для сотрудников ПриватБанка / К. Скиннер. – 2014.
58. Оценка эффективности инноваций и эффективности инновационной деятельности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.innovation-management.ru/otsenka>.
59. Офіційний сайт Deutsche Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.deutsche-bank.de>.
60. 10 полезных инноваций для банковских отделений // Банковский менеджмент. – 2016. – № 2. – С. 53–56.
61. Банк должен стать центром клиентской экосистемы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rebanking.ru>.
62. Болгар Т. М. Проблемні кредити банків як результат реалізації кредитного ризику / Т. М. Болгар // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – С. 50–58.
63. Крухмаль О. В. Проблемні кредити банку: підходи до визначення сутності та класифікації [Електронний ресурс] / О. В. Крухмаль. – Режим доступу : http://www.dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/9105/1/PL_Krukhmal.pdf.
64. Карпенко О. В. Сутність та фактори появи проблемних кредитів банків України / О. В. Карпенко, О. А. Криклій // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ. – 2013. – № 5. – С. 80–89.
65. Стукало Н. В. Системний підхід до управління проблемними кредитами в банківській діяльності / Н. В. Стукало, О. С. Білай // Гроші, фінанси і кредит. – 2012. – № 11–12 (1). – С. 55–58.
66. Мусієнко Т. О. Удосконалення системи управління проблемними кредитами в банку, 2012 [Електронний ресурс] / Т. О. Мусієнко. – Режим доступу : <http://www.dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8927/1/Musienko.pdf>.
67. Білай О. С. Аналіз та прогнозування основних показників проблемної заборгованості за кредитами у банках України / О. С. Білай, О. М. Придуманова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 720. – С. 97–109. – (Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку»).
68. Стукало Н. В. Оцінка ефективності банківських стратегій управління проблемними кредитами юридичних осіб / Н. В. Стукало, О. С. Білай // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2011. – № 9 (50). – С. 138–143. – (Серія «Економіка та менеджмент»).

69. Новіков Н. Практика роботи із проблемними активами банків: світовий досвід і реалії України / Н. Новіков, В. Крилова, М. Ніконова // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 4. – С. 15–22.
70. Руденко В. Довгі борги / В. Руденко // Контракти. – 2009. – № 10. – С. 18–21.
71. Слобода Л. Напрями вдосконалення роботи банків України / Л. Слобода // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 4. – С. 46–51.
72. Деньков Д. Банки таємно продають проблемні борги? [Електронний ресурс] / Д. Деньков. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/02/26/228183>.
73. Осадчий І. Шляхи вдосконалення роботи з проблемними активами банків України / І. Осадчий // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 1. – С. 39–44.
74. Міщенко В. І. Санаційний банк – «бідж-банк» як механізм роботи з нежиттєздатними банками : монографія / В. І. Міщенко, В. В. Крилова та ін. – Київ : Центр наукових досліджень НБУ ; УБС НБУ, 2011. – 119 с.
75. Барановський О. Проблемні банки: виявлення і лікування / О. Барановський // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 11. – С. 18–31.
76. Прийдун Л. Оцінка зарубіжного досвіду мінімізації рівня проблемної заборгованості у кредитних операціях банків / Л. Прийдун // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2011. – № 16. – С. 201–209.
77. Положення про порядок визначення системно важливих банків : Постанова Правління Національного банку України від 25.12.2014 № 863.
78. Базельський процес: Базель-2 – управління банковськими ризиками / В. Н. Вяткин, В. А. Гамза. – Москва : ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. – 191 с.
79. Мельниченко О. В. Аналіз грошових коштів та оцінка ліквідності банків України / О. В. Мельниченко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 1 (16). – С. 179–184.
80. Самсонов М. І. Системний ризик у контексті реалізації дистанційного моніторингу діяльності банків / М. І. Самсонов // Бізнесінформ. – 2013. – № 2. – С. 272–275.
81. Global financial stability report of International Monetary Fund. – April 2011. – Chapter 2 : How to address the systemic part of liquidity risk. – P. 75–110.
82. Карчева Г. Т. Особливості функціонування банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи / Г. Т. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 11. – С. 10–16.
83. НБУ позбавив іноземні банки статусу системних, під наглядом лишилися Приват, Ощад й Укрексім [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://biz.nv.ua/ukr/publications/nbu-pozbaviv-inozemni-banki-statusu-sistemnih-pid-nagljadom-lishilis-privat-oshchad-j-ukreksim.html>.

84. Andrievskaya I. Measuring systemic liquidity risk in the Russian banking system [Електронний ресурс] / Irina Andrievskaya. – Режим доступу : http://www.hse.ru/data/2012/03/23/1264676653/Irina_Andrievskaya_article_5Mar2012-2.pdf.
85. Парипа К. В. Сутність системно важливих банків та їх значення для забезпечення стійкості фінансового сектору країни / К. В. Парипа // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. – 2012. – Т. 25 (64), № 1. – С. 136–146. – (Серия : Экономика и Управление).
86. Karcheva G. Stress testing of Banks: theory and practice / G. Karcheva // Economics and management: problems of science and practice: Collection of scientific articles. – Vol. 2. – Nürnberg (Deutschland) : Verlag SWG imex GmbH, 2014. – P. 71–76.
87. Статистика. Грошово-кредитна та фінансова статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
88. Чібісова В. Ю. Довіра до банків як необхідна умова підтримання їх ліквідності / В. Ю. Чібісова // Сучасні наукові погляди на економічний розвиток країни: теорії та пропозиції : матер. доповідей Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Ужгород, 11–12 грудня 2015 року). – Ужгород : Гельветика, 2015. – Ч. 2. – С. 91–94.
89. Карчева Г. Т. Інтегральна оцінка ризику ліквідності та платоспроможності банківської системи України / Г. Т. Карчева // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір : (збірник наукових праць) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. ; відп. В. С. Кравців. – Львів, 2012. – Вип. 2 (94). – С. 309–317.
90. Карчева Г. Т. Сучасні підходи до управління ризиком ліквідності банків / Г. Т. Карчева, С. В. Запорожець, В. Ю. Чібісова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 7 (Вересень). – С. 691–696.
91. Карчева Г. Т. Регулювання діяльності системно важливих банків / Г. Т. Карчева // Банківська система України: інституційні зміни та інновації : кол. моногр. / за заг. ред. Л. О. Примостки. – Київ : КНЕУ, 2015. – С. 297–309.
92. Науменкова С. В. Методологические подходы к управлению проблемными банками // С. В. Науменкова, В. И. Мищенко // Финансовые проблемы и пути их решения: теория и практика. – СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2014. – С. 177–186.
93. Стельмах В. С. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду : наук.-аналіт. матеріали / В. С. Стельмах та ін. – Київ : НБУ, Центр наукових досліджень, 2008. – Вип. 11. – 286 с.

Наукове видання

**КАРЧЕВА Ганна Тимофіївна
СМОВЖЕНКО Тамара Степанівна
МІЩЕНКО Володимир Іванович
та ін.**

ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Монографія

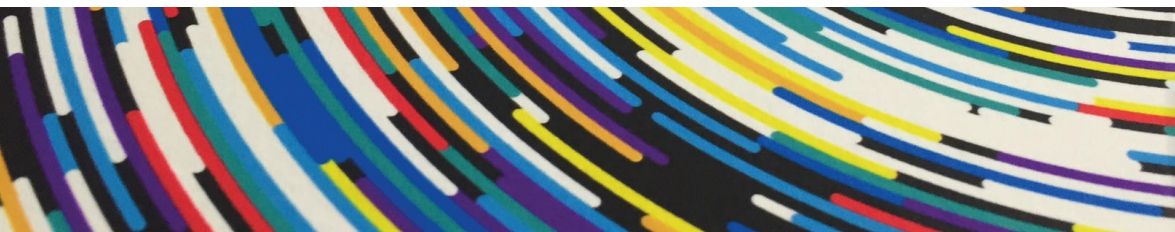
*За загальною редакцією
доктора економічних наук Г. Т. Карчевої*

Редактор	О. В. Жданова
Технічний редактор	І. В. Мазінг
Комп'ютерне складання	С. В. Полець
Комп'ютерне верстання	О. С. Серета
Коректор	О. П. Яремчук
Дизайн обкладинки	Д. Ю. Іщенко

Підписано до друку 30.06.2016. Формат 60 × 84^{1/16}.
Облік.-вид. арк. 15,0. Умовн. друк. арк. 16,28. Тираж 300. Зам. № 1379.

Державний вищий навчальний заклад «Університет банківської справи».
04070 м. Київ, вул. Андріївська, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5033 від 29.12.2015.

Друк ТзОВ «Простір – М».
79005, м. Львів, вул. Чайковського, 8.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 2167 від 21.04.2005.

ISBN 978-966-484-284-3

9 789664 842843 >